

İSLÂM'DA FIRKALAR

ZİKRÜ'L-FIRAK

(İnceleme-Metin)

İbn Mahlûf el-Ebrekân

(ö. 868/1463)

Hazırlayan
Dr. Ali DURMUŞ

ilâhiyât

ilāhiyāt

ilâhiyât 1046

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

İslâm'da Fırkalar / Zikrû'l-Fırak
(İnceleme-Metin)

İbn Mahlûf el-Ebrekân
(ö. 868/1463)

Hazırlayan
Dr. Ali DURMUŞ

eISBN 978-625-6902-68-8

1. Baskı: Eylül 2023

Sertifika No: 44396
Mizanpaj ve Uygulama: TAVOOS
Kapak: TAVOOS
Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com
editor@ilahiyatyayin.com
satis@ilahiyatyayin.com
www.instagram.com/ilahiyatyayin

İSLÂM'DA FIRKALAR

ZİKRÜ'L-FIRAK

(İnceleme-Metin)

İbn Mahlûf el-Ebrekân

(ö. 868/1463)

Hazırlayan

Dr. Ali DURMUŞ

Dr. Ali DURMUŞ

1988 Yılında Trabzon'un Akçaabat ilçesinde dünyaya geldi. 2005'te Trabzon İmam Hatip Lisesinden, 2010'da da İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2007-2017 yılları arasında Hattat Selim Türkoğlu'ndan özel hüsn-i hat sanatı dersleri aldı. 2008'de kısa bir süre Dımaşk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yüksek Dil Enstitüsünde Arapça dersler aldı. 2008-2010 yılları arasında bir yandan iki yıl boyunca İslâm Araştırmaları Merkezinde, Lisans Akademik Destek Programı (LADEP) çerçevesinde seminerlere katılım sağlarken; diğer yandan özel bir dil kursundan İngilizce dersler aldı.

2010 Yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde pedagojik formasyon eğitimini tamamladı. 2012 Yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İslâm Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalında *"İslâm Tarihinde İlk Dönem Mezhepleşmeye Etki Eden İhtilaflar ve Kemaleddin Şükrü'nün 'İslâm Tarihinde Nifak: Ali' Eserine Göre Hz. Ali Dönemindeki Problemlerin Mezheplerin Oluşumundaki Rolü"* başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. *"Osmanlı'da Dinî-Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi"* adlı doktora çalışmasını 2020 yılında aynı üniversitede tamamlayarak *"doktor"* ünvanını aldı. Evli ve üç çocuk babası olup, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde görev yapan Durmuş, İngilizce ve Arapça bilmektedir. *"Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi"*, *"Ehl-i Sünnet Akâidi"*, *"Akhisarlı Bir Osmanlı Âlimi: Ahmed-i Rûmî ve Akâid Risâlesi"* adıyla yayınlanmış üç adet kitabının yanı sıra, ulusal ve uluslararası platformlarda çeşitli bildirileri, makaleleri ve kitap bölümleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11
1. <i>Zikrū 'l-Fırak'</i> ın Nüshası ve Fiziksel Özellikleri	13
2. <i>Zikrū 'l-fırak'</i> ın Müellifi: İbn Mahlûf (ö. 868/1463)	14
2.1. Hayatı	14
2.2. Eserleri	15
3. <i>Zikrū 'l-Fırak'</i> ın <i>Ġaribū 'ş-Şifâ</i> ile İlişkisi ve İbn Mahlûf'a Aidiyeti ...	17
BİRİNCİ BÖLÜM:	
İNCELEME VE DEĞERLENDİRME	19
1. <i>Zikrū 'l-Fırak'</i> ın Muhtevası ve Amacı	19
2. <i>Zikrū 'l-Fırak'</i> ın Tasnifi ve Metodolojisi	22
2.1. İslâm Mezhepler Tarihi İlminde Tasnif Usulleri	22
2.2. İbn Mahlûf'un Metodolojisi	26
3. <i>Zikrū 'l-Fırak'</i> ın Tahlili	33
3.1. İbn Mahlûf'un Ana Kaynağı: İbn Lüb (ö. 782/1381)	33
3.2. Eserdeki Fırka Sayısı ve Sistemi	38
3.3. Eserdeki Bazı İlginç Fırka İsimleri	45
4. Eserin Fırak Risâleleri Arasındaki Yeri	56

İKİNCİ BÖLÜM:

METİN	59
1. <i>Zikrü'l-Fırak</i> 'ın Tahkik ve Tercümesinde İzlenen Metot	59
1.1. Eserin Tahkikinde İzlenen Metot	59
1.2. Eserin Tercümesinde İzlenen Metot	60
2. <i>Zikrü'l-Fırak</i> 'ın Tahkikli Metni	62
3. <i>Zikrü'l-Fırak</i> 'ın Tercümesi	86
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	113
EKLER	121
Ek 1. <i>Zikrü'l-Fırak</i> 'ın Köprülü Nüshasının İlk ve Son Varakları	121
Ek 2. İbn Mahlûf'un Fırka Tasnif Tablosu	123
Ek 3. İbn Mahlûf'un Fırka Tasnif Tablosunun Tashihli Hali	124

KISALTMALAR

A.Mif.	: Aynı Müellif
Bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
t.y.	: Basım Tarihi Yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
v.d.	: Ve Devamı
v.diğ.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Basım Yeri Yok/Yayımcı Yok

ÖNSÖZ

İslâm düşünce tarihinde fırak yazıcılığının başlangıcını erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Müelliflerin kimi bir tarihçi yaklaşımıyla Peygamber'in (s.a.v.) vefatından itibaren Müslümanlar arasında siyasî-itikadî sebeplerle ortaya çıkan fırkaları, deskriptif bir yöntemle tasnif gayretine girişmiş; kimi ise bir İslâm âlimi yaklaşımıyla ait olduğu mezhebin inanç esaslarını savunma ve diğer mezheplerin düşüncelerini eleştirme gayreti içerisine girerek bu fırkaları tasnif etmiştir. Yani kimi müellifler tarihi realiteleri kayıt altına alarak asırlar sonrasına ulaştırmayı hedeflerken, kimi müellifler ise ait olunan ve hak olduğu iddia edilen mezhebin fikrî esaslarını ve itikadî kabullerini temelleştirme ve kendilerince bâtil olan diğer inançlardan koruma amacına hizmet etmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'den nakledilen Yahudi ve Hıristiyanların 71 veya 72 fırkaya ayrıldıkları, Müslümanların ise 73 fırkaya ayrılacaklarına dair hadis, tarih boyunca makâlât müelliflerinin dikkatini çekmiş, hatta bu hadiste zikredilen sayı, bazısı için belirleyici bir metot teşkil etmiştir. Dolayısıyla zamanla “ilmü'l-makâlât ve'l-fırak” olarak isimlendirilen müstakil ve sistematik bir ilim dalı ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın konusu olan *Zikrü'l-Fırak* adlı bu eser de IX/XV. yüzyılda bu ilim dalına ilişkin olarak kaleme alınan bir eserdir. Çalışmalarımız esnasında Köprülü Yazma Eser Kütüphanesindeki nüshasıyla karşılaştığımız bu eser, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sı üzerine kaleme alınan şerhlerden biri olan ve İbn Mahlûf el-Ebrekân'a (ö. 868/1463) ait olan *Ğaribü'ş-Şifâ*'nın makâlât bölümünden ibarettir.

İnceleme-metin türünde kaleme aldığımız bu çalışmada, *Zikrû'l-Fırak*'ın müellifi, içeriği, üslûbu, fırka tasnif metodolojisi, makâlât ilmine katkısı ve bu sahada kaleme alınan fırak klasikleri arasındaki yeri ve öneminin araştırılıp tahlil ve değerlendirilmeye tabi tutulması hedeflenmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Girişte *Zikrû'l-Fırak*'ın yazma nüshasının özellikleri, İbn Mahlûf'a aidiyeti, *Ğarîbü's-Şifâ* ile ilişkisi, müellifin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. İnceleme ve değerlendirme yaptığımız birinci bölümde *Zikrû'l-Fırak*'ın muhtevası, kaleme alınış amacı, fırka tasnif ve metodolojisi, kaynağı, fırak klasikleri arasındaki yeri ile bu eserde zikredilen fırka sayısı ve isimleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm ise *Zikrû'l-Fırak*'ın tahkik ve tercümesine ayrılmıştır.

Bu eserin hazırlanması ve tamamlanması aşamasında, görüşlerinden bolca istifade ettiğim, bu sahada özellikle itikadî fırka tasnif usulleri hususunda kaleme aldığı çalışmalarıyla göz dolduran kıymetli hocam Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ beye; tahkik ve tercüme esnasında yardımlarını bizlerden hiçbir zaman esirgemeyen değerli arkadaşım Kamil ÖZAY hocama ziyadesiyle teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca dualarıyla daima destek olan ve hayatımın her safhasında olağanüstü emeği bulunan kıymetli anneme ve babama; hayır dualarını esirgemeyip daima yanımda olan eşim Betül hanıma; vakitlerinden çalarak eseri kaleme aldığım sevgili oğullarım Furkan Sami'ye, Hüseyin'e ve biricik kızım Fatma Sena'ya; öğrencilik yıllarımdan bugüne dek ilim hayatım boyunca yetişmemde maddî-manevî desteği bulunan başta Murat ağabeyim ve Emine ablam olmak üzere bütün eş, dost ve akrabalarımın şükranlarımı sunarım.

Dr. Ali DURMUŞ

Gemlik / 2023

GİRİŞ

Dinlerin çeşitli ekollere ve fırkalara bölünmesi insanlık tarihi kadar eskidir. Zira insanoğlunun var olduğu yerde inançların olması ne kadar doğalsa, inançların var olduğu yerde bu dinlere ait yorumların oluşması da gayet doğaldır. Mezhepler, dinlerin anlaşılma biçimlerinden ve yorumlanmasından ibarettir. Bu yorumların oluşmasında bazen siyasî, sosyal ve kültürel faktörler etkili olduğu gibi bazen de coğrafi ve psikolojik sebepler etkili olmaktadır. Bu faktörler kutsal metinlerin anlaşılabilirliği hususunda bir takım yorum farklılıklarının meydana gelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta olduğu gibi İslâm'da da zamanla bir takım fraksiyonların ortaya çıkmış olması gayet tabiidir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ümmet arasında ortaya çıkan itikadî-siyasî bir takım anlaşmazlıklar, zamanla çeşitli itikadî-siyasî mezheplerin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Dini anlama ve yorumlama biçimlerinde itikadî ve siyasî düşünceler etkili olunca, zamanla birbirine muhalif görüşlere sahip çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır. Müslümanlardan çeşitli âlimler veya tarihçiler, eserlerinde ümmet arasında ortaya çıkan bu fırkaları ele alarak, kendi dönemlerine dek zuhur eden mezhepleri sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu tasniflerin bazılarına Hız. Peygamber'den naklolan iftirak hadisi yön vermiş ve bu çerçevede şematik hale getirilmiştir. İtikadî ve siyasî olarak aynı düşünce havzasında yetişmiş âlimlerin tasnifleri zamanla çeşitli yönlerden birbirleriyle paralellik arz ederek bir gelenek halini almıştır. Böylece makâlât veya fırak yazıcılığı gelişerek günümüze kadar gelmiştir.

Çalışmamıza konu olan *Zikrû'l-Fırağ* adlı bu eser de, IX/XV. yüzyılda Cezayir-Mağrib bölgesinde, Mâlikî-Eş'arî gelenekte, makâlât türünde, İbn Mahlûf el-Ebrekân (ö. 868/1463) tarafından kaleme alınan bir eserdir. Tozlu kütüphane raflarında asırlarca bekleyen bu eserin, gün yüzüne çıkarılıp tahkik ve tercüme edilmek suretiyle bilim dünyasına kazandırılarak, sahada araştırmalarda bulunanların hizmetine ve dikkatlerine sunulması asıl amaçlanan husustur. Öte yandan söz konusu eserin mezkûr müellife aidiyetinin, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ* adlı eseriyle ilişkisinin, konusunun, amacının, metodunun, kaynaklarının, fırka tasnif usûlünün araştırılarak ortaya konulması; sahada kaleme alınan diğer eserler arasındaki yeri ve öneminin izah edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmamızın sınırları yalnızca *Zikrû'l-Fırağ*'ın müellifi, kaynakları, kaleme alındığı ilim havzası ve ele aldığı fırkalardan ibaret olmaktadır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan *ilki Zikrû'l-Fırağ*'ın müellifi hakkında kaynakların azlığıdır. Bu durum müellifin hayatı ve eserleri hakkında elde ettiğimiz bilgileri sınırlandırmıştır. *İkincisi* ise bu risâlenin yalnızca tek bir nüshasına ulaşabilmemizdir. Elimizde herhangi bir ikinci nüshasının olmayışı, risâlede yer alan bazı eksik yazımların ve istinsah hatalarının değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. *Bir diğer husus* ise söz konusu nüshada yer alan onlarca istinsah hatalarıdır ki bu hataların önemli bir kısmı anlam değişmesine sebep olabilecek vahamettedir.

Çalışmamızda riayet ettiğimiz nesnellik ilkesi, İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalının vazgeçilmez prensiplerindedir. Zira bu sahada ortaya konulan eserler, ancak objektif bir araştırmaya dayandığı ölçüde kıymetlidir. Dolayısıyla çalışmamızda olaylar kendi tarihî ve sosyal bağlamları içerisinde, kronolojik bir şekilde, neden-sonuç ilişkisi etrafında yorumlanarak, ele alınmış; öznel ifadelerden kaçınılarak tarihsel-betimleyici bir metot tercih edilmiştir.

Çalışmada olabildiğince birincil kaynaklara müracaat edilmiş, konularla ilgili yakın dönemlerde kaleme alınan eserler

taranarak bu eserlere de yer verilmiştir. Dolayısıyla IX/XV. yüzyılda Cezayir, Mağrib ve Endülüs coğrafyasında yaşayan ve olaylara tanıklık eden müverrihlerin ve biyografi yazarlarının eserleri ile, makâlât türünde kaleme alınmış olan İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalının temel klasikleri çalışmamıza birinci derecede kaynaklık etmiştir. Öte yandan konuyla ilgili ülkemizde ve dünyada kaleme alınan eserler, tezler, makaleler ve ansiklopedi maddeleri de taranarak, yer yer bu çalışmalara da müracaat edilmiştir.

1. *Zikrû'l-Fırak*'ın Nüshası ve Fiziksel Özellikleri

Zikrû'l-Fırak, İslâm'dan neşet eden fırkaları hulasa bir şekilde ele alan ve dili Arapça olan makâlât türünde kaleme alınmış bir risâledir. Yurt içinde ve dışında ulaşabildiğimiz birçok yazma eser kütüphanesi veri tabanında yaptığımız araştırmalarda yalnızca bir nüshasına erişebildiğimiz bu eserin bu nüshası İstanbul'da Köprülü Yazma Eser Kütüphanesinde Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu'nda 34 Ha 156/2 numarada, 193b-199b varakları arasında yer almaktadır. Kataloğa “*Zikrû'l-fırak*’illetî ifte-rekât hâzihîl ümme” adıyla kaydedilen bu eser Muhammed b. Hasan b. Mahlûf'a (ö. 868/1463) nispet edilmektedir. Gayet okunaklı bir şekilde, nesih hattıyla nohudî renk varaklar üzerine 21 satır düzeni ile istinsah edilmiştir. Müstensihî belli olmamakla birlikte hicrî 1012'de Receb ayının ortalarında yani 14-24 Aralık 1603 tarihleri arasında istinsah edildiği bilgisi nüsha üzerinde mevcuttur.¹ Nüshada birçok istinsah hatası mevcuttur. Bu durum müstensihînin Arapçaya pek de hâkim olmadığı veya istinsah ettiği diğer metnin yazısının oldukça kötü olduğu şeklinde yorumlanması mümkündür.

Zikrû'l-fırak'ın muhtevasında bu eserin adına dair herhangi bir isim zikredilmemektedir. “*Zikrû'l-fırak*” eserin girişinde yer

¹ Muhammed b. Hasan b. Mahlûf el-Ebrekân, *Zikrû'l-Fırak* (İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 156/2), 199b.

alan “Zikrû'l-fıraḳ'illetî iftereḳat hâzihil ümme” ibaresinden alıntılanarak kütüphane kataloglarına eser adı olara girilmiştir.

*Zikrû'l-fıraḳ'*ın yer aldığı mücelled iki eserden müteşekkildir. İlk sırada 156/1 numarada 1-191 varakları arasında, kime ait olduğu belirtilmeyen *Şerhu'l-Fıḳhi'l-ekber*; ikinci sırada ise çalışmamıza konu olan *Zikrû'l-fıraḳ'* adlı eser mevcuttur.

2. *Zikrû'l-Fıraḳ'*ın Müellifi: İbn Mahlûf (ö. 868/1463)

2.1. Hayatı

Kayaklarda tam adı genelde Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Mahlûf olarak geçmektedir. Ancak Zirikli (ö. 1976) gibi bazı tarihçiler müellifin adına “Mahlûf”tan sonra “İbn Mes'ûd”, Ahmed Baba et-Tinbüktî (ö. 1036/1627) ise “er-Râ'id” ismini ilave etmektedir. Yine tabâkât eserlerinde “er-Râşidî” ve “et-Tilimsânî” künyeleriyle anıldığı zikredilmiş olsa da, Zirikli ve Âdil Nüveyhiz (ö. 1996) tarafından “el-Müzeyli” künyesi kendisine nispet edilmiştir.²

Birçok kaynakta babasının lakabı olan ve Berbericede “kara” anlamına gelen³ “Ebrekân” adıyla anıldığı zikredilen İbn Mahlûf'un tam olarak ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Künyesinden de anlaşılacağı üzere bugünkü Cezayir'in batısında Fas sınırına yakın bölgelerden biri olan Tilimsân'da yaşadığı, burada dersler alıp yetiştiği⁴ ve 868/1463'te vefat ettiği bilin-

² Bedreddin Muhammed b. Ömer b. Yahyâ b. Ömer el-Karafî, *Tevşihu'd-Dibâc ve Hilyetu'l-İbtihâc*, thk. Ali Ömer, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 2003/1425), 168; Ahmed Baba et-Tinbüktî, *Kifâyetü'l-Muhtâc li-Ma'rifeti men leysedî'd-Dibâc*, thk. Muhammed Mutî', (Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 2000/1421), 2/179; Ahmed Baba et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc bi-Tatrizi'd-Dibâc* (Trablus: Külliyyetü'd-Da'vetü'l-İslâmiyye, 1989), 543; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ* (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyin, 1997), 6/88-89; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâdir* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1980/1400), 14.

³ Zirikli, *el-A'lâm*, 6/88; Nüveyhiz, *Mu'cemu*, 14.

⁴ Nüveyhiz, *Mu'cemu*, 14.

mektedir. Babası başta olmak üzere, İmâm İbn Merzûk, Ebü'l-Fazl el-Ukbânî, Kutub Muhammed b. Ömer el-Hevârî, İbrâhîm et-Tâzî, Muhammed b. İbrahim el-Endülüsî gibi dönemin âlimlerinden dersler alarak yetişmiştir.⁵ Bölgedeki genel durum itibarıyla Mâlikîlik mezhebine mensup olan İbn Mahlûf'un kaynaklarda bir Mâlikî fakihî ve muhaddisi olduğu vurgulanmakta,⁶ ancak bir firak müellifi olduğu göz ardı edilmektedir. Zira bu çalışmada ele alınan eseri, makâlât türünde kaleme alınmış olan bir firak risâlesinden ibarettir.

eş-Şifâ'nın şârihlerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Hasenî et-Tilimsânî,⁷ İbn Mahlûf'un hâfız, âlim ve zâhit bir zât olduğunu, "İbnü'l-Velî" adıyla bilindiğini belirtmektedir.⁸ Vefat ettiğinde geride birçok talebe bırakan İbn Mahlûf'un talebelerinin en meşhuru, Tilimsanlı âlim ve sûfi olarak bilinen aynı zamanda önemli bir Eş'arî mütakellimi sayılan Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'dir (ö. 895/1490).⁹

2.2. Eserleri

Kaynaklarda daha çok ilmî yönüne vurgu yapılarak muhad-disliği ve fakihliği ön plana çıkarılan Ebrekân'ın birçok eseri mevcuttur. Bu eserleri şöyle sıralamak mümkündür:

a. eş-Şifâ Şerhleri: Kaynaklarda belirtildiğine göre İbn Mahlûf, Kâdî İyâz (ö. 544/1149) tarafından kaleme alınan *eş-Şifâ* adlı eserin şârihleri arasında yer almakta olup bu eser üzeri-

⁵ Tinbüktî, *Kifâye*, 2/179; Tinbüktî, *Neyl*, 543.

⁶ Karafî, *Tevşihu'd-Dibâc*, 168; Tinbüktî, *Kifâye*, 2/179; Tinbüktî, *Neyl*, 543; Zirikli, *el-A'lâm*, 6/88; Nüveyhiz, *Mu'cem*, 14.

⁷ Bu hususta bk. Kâtip Çelebi, *Keşfî'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütübi'l-Fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 2/1053.

⁸ Karafî, *Tevşihu'd-Dibâc*, 168; Tinbüktî, *Kifâye*, 2/179; Tinbüktî, *Neyl*, 543;

⁹ Muhammed Aruçi, "Muhammed b. Yûsuf Senûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/534.

ne üç şerhi mevcuttur. Daha çok bu şerhleriyle tanındığı için İbn Mahlûf'un fakihliği ve muhaddisliğinin, *Şifâ*'nın şârihi oluşunun gölgesinde kaldığını söylemek mümkündür. Tinbüktî, Nüveyhiz ve Ziriklî onun üç şerhinden en büyüğünün iki cilt olup “*Ġunye*” olarak isimlendirildiği nakletmiş olsa da,¹⁰ Kâtip Çelebi hem iki ciltlik olan büyük eserinin hem de orta hacimli olanının “*Ġunye*” olarak isimlendirildiğini belirtmekte ve üçüncüsünün adını zikretmeksizin sadece ilk ikisinden hacimce daha küçük olduğunu belirtmekle yetinmektedir.¹¹ Brockelmann ise onun “*Ġarîbü’ş-Şifâ*” adlı bir eserine dikkat çekerek bu eserin bir bölümünün Şam’da bulunan Zâhiriyye Kütüphanesinde yer aldığını belirtmektedir.¹² Nakledilen bilgilerden Ebekân’ın ilk iki şerhinin “*Ġunye*” olarak isimlendirildiği, daha küçük hacimde olan üçüncü şerhinin ise “*Ġarîbü’ş-Şifâ*” olduğunu anlamak mümkündür.

b. Şerhu’ş-Şemâil: Tirmîzî’nin (ö. 279/892) *eş-Şemâilü’n-Nebeviyye* adlı eseri¹³ üzerine kaleme alınmış olan bir şerhten ibaret olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁴

c. es-Sâkıb fî lügâti İbni’l-Hâcib: İbnü’l-Hâcib’le (ö. 646/1249) ilgili ta’likât tarzında bir eser olduğu nakledilmektedir.¹⁵

¹⁰ Tinbüktî, *Kifâye*, 2/179; Tinbüktî, *Neyl*, 543; Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/88; Nüveyhiz, *Mu’cem*, 14.

¹¹ Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn*, 2/1053.

¹² Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litterature (GALL)* (Leiden: E. J. Brill, 1949), 1/631. Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, “eş-Şifâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/136.

¹³ Bu eserle ilgili bk. M. Yaşar Kandemir, “eş-Şemâilü’n-Nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/500-501.

¹⁴ Tinbüktî, *Kifâye*, 2/179.

¹⁵ Tinbüktî, *Kifâye*, 2/179; Tinbüktî, *Neyl*, 543; Nüveyhiz, *Mu’cem*, 14.

d. *el-Meşre 'u'l-muhey'e' fi dâbt-ı müşkili ricâli'l-Muvatta'*: İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvattâ'*'ına dair kaleme alınan bir eserdir.¹⁶

e. *ez-Zendü'l-vârî fi dâbt-ı ricâli'l-Buhârî*: Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi 'u's-Sahih*'i üzerine kaleme alınan bir eserdir.¹⁷

f. *el-Fethu'l-mübhem fi dâbtı ricâli'l-Müslim*: Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi 'u's-Sahih*'i üzerine kaleme alınmış bir eserdir.¹⁸

3. *Zikrû'l-Fırağ*'ın *Ġarîbü's-Şifâ* ile İlişkisi ve İbn Mahlûf'a Aidiyeti

Kâtip Çelebi, Tinbüktî, Ziriklî ve Brockelmann gibi müelliflerin naklettiği bilgiler ışığında Ebrekân'ın *Şifâ* üzerine kaleme aldığı üç şerhinin ilk ikisi *Ġunyetü ehli's-şafâ fi şerhi's-Şifâ* adını taşımaktadır. Ancak bu iki eserin biri iki cilt kadarken diğeri ondan daha küçük hacimdedir. Brockelmann'ın nakline göre üçüncü şerh ise ilk ikisine göre daha küçük hacimde olup adı da *Ġarîbü's-Şifâ*'dır.¹⁹ Bu eserin Zâhiriyye kütüphanesinde olduğu bilgisi Brockelmann tarafından nakledilmiş olsa da, Türkiye ile Suriye arasındaki bugünkü siyasî ve sosyal şartlar bu bilgiyi teyit etmemizi ve esere ulaşmamızı şimdilik imkânsız kılmaktadır. Bu küçük şerhin, Zâhiriyye nüshasının haricinde herhangi bir başka nüshasına günümüze değin ulaşılammıştır.

Türkiye'de ve ulaşabildiğimiz diğer bazı yabancı ülkelerdeki yazma eser kütüphanelerinin veri tabanlarında yaptığımız araştırmalarda ise *Ġarîbü's-Şifâ*'nın bir başka nüshasına rastlanma-

¹⁶ Nüveyhiz, *Mu'cem*, 14.

¹⁷ Nüveyhiz, *Mu'cem*, 14.

¹⁸ Nüveyhiz, *Mu'cem*, 14.

¹⁹ Brockelmann, *GAL*, 1/631; Kandemir, "eş-Şifâ", 136.

miştir. Bu durumda *Ġaribü'ş-Şifâ* hakkında nakledebileceğimiz bilgiler sadece bunlardan ibaret olmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan *Zikrü'l-fırak*'ın hatime kısmında yer alan “Seyyid Muhammed b. Hasan b. Mahlûf'un Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ'sının şerhi olan *Ġaribü'ş-Şifâ* adlı telifinden bulduklarımız sona erdi.” ifadesi²⁰ *Zikrü'l-fırak*'ın *Ġaribü'ş-Şifâ*'nın makâlâta dair bir bölümü olduğu kanaatini oluşturmaktadır. *Ġaribü'ş-Şifâ*'nın nerede olduğunun henüz tespit edilememiş ve bu eserin incelenmemiş olması, bu kanaati ortadan kaldırmayacağı açıktır.

İbn Mahlûf hakkında buraya kadar zikredilen bilgilerin, *Zikrü'l-fırak*'ta nakledilen bilgilerle uyuşması, eserin söz konusu müellife aidiyeti hususunda herhangi bir şüpheye mahal vermemektedir. Zira eserin hatime kısmında hem müellifin adı açıkça zikredilmekte ve hem de Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ'sı üzerine kaleme aldığı şerhin adı belirtilmektedir. Bu durum, eserin Ebekân'a aidiyeti hususunda herhangi bir şüpheye mahal bırakmadığını ortaya koymaktadır. Bu sebeptendir ki, kütüphane kataloglarında da bu eser açıkça Ebekân'a nispet edilmektedir.

²⁰ İbn Mahlûf, *Zikrü'l-Fırak*, 199b.

BİRİNCİ BÖLÜM: İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

1. *Zikrû'l-Fırak*'ın Muhtevası ve Amacı

Ebrekân eserine 73 fırka hadisi olarak da bilinen rivayetlerden birini zikrederek başlamakta ve hadisin diğer varyantlarına atıfta bulunarak amaçlarını sıralamaktadır. Bu amaçlardan *ilki* Hz. Peygamber'in bu hadisinde kastettiği 73 fırkanın hangi mezhepleri kapsadığını ortaya koymaktır. *İkinci* amaç ise iftirak hadisi çerçevesinde makâlât ilminin öğrenilmesine hizmet etmektir.²¹ Ebrekân'ın amaçlarından *üçüncüsü* ve asıl olanı ise, klasik dönemde kaleme alınan makâlât türü eserlerin hemen hemen büyük bir çoğunluğunda görülen durumla paralel olarak seyreden mezhebî aidiyet duygusuyla ait olunan mezhebi savunup, fırka-i nâciye saymak; diğer 72 fırkayı ise zemmetmektir. Mezhebî aidiyetini Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olarak belirterek bu mezhebi fırka-i nâciye sayan Ebrekân bu aidiyetin bir meziyet olduğunu ve bu afiyet hali sebebiyle Allah'a şükredilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer 72 fırkadan ve düşüncelerinden sakınılması için bu fırkaların da etraflıca bilinmesi gerektiğini belirten Ebrekân'ın asıl hedefi bu çerçevede 72 fırkanın görüşlerini ele almak olmaktadır.²²

²¹ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b.

²² İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b, 194a.

Ebrekân'ın üçüncü amacının, kendisini diğer fırkalara karşı olumsuz bir tutum sergilemeye sevk ettiği zahirdir. Zira o, bid'at ehli olarak nitelediği diğer fırkalara karşı sert eleştirilerde bulunmakta ve hatta sık sık “Allah onları kahretsin! Allah'ın lâneti üzerlerine olsun.” gibi ifadelerle onlara yüklenmektedir.²³

Araştırmacıların, tarihçilerin, hususiyetle de İslâm Mezhepleri Tarihi sahasında çalışan müelliflerin hassasiyetle üzerinde durması gerektiği en önemli husus nesnellik ilkesidir. Bu tür çalışmalardaki asıl ölçü, gerçeğe uygunluk olduğundan, bu ilkenin terk edilmesi durumunda, müellifler tek taraflı görüşler ileri sürebilmekte, gerçeğe aykırı veyahut abartılı bir takım beyanlarda bulunabilmektedirler. Bu durum ise savunulan fırkanın haricindeki diğer fırkalar hakkında kaynağı belli olmayan bir takım şayiaların yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Tarafsızlık ilkesine hassasiyetle uyulması durumunda, tarihî realitelere uygunluk daha da ön plana çıkmakta ve bu durum kaleme alınan eserin değerini daha da artırmaktadır.

Ebrekân'ın eserini kaleme alış amaçlarını, bu ilke çerçevesinde değerlendirdiğimizde nesnel bir bakış açısıyla kaleme alınmadığını söyleyemek mümkündür. Ancak bu durum İslâm Mezhepleri Tarihi alanında klasik dönemde ve sonrasında kaleme alınan eserlerin önemli bir kısmında görülmektedir. Zira bu ilim dalında, her zaman tedavülde olan ve ait olunan mezhep önemsendirken diğerlerin dışlanması âdet haline gelmiş bir uygulama olup adeta firak yazıcılığının ana sebeplerinden biridir.

Dolayısıyla özellikle müverrihlerin uyması gereken nesnellik ilkesini, tarihte yaşamış firak yazıcılarının tamamından beklemek, bu hususta onları tarihçilerle kıyaslayıp, bu ilkeyi ihlal ettikleri için onları sert bir dille eleştirmek kanaatimizce çok da doğru bir yaklaşım değildir. Ebrekân'ın eseri de bu uygulamanın bir devamından ibarettir.

²³ Örneğin bk. İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Firak*, 194b.

Ebrekân fırkaları “ana fırkalar” ve “tali fırkalar” olmak üzere iki ana başlık altında incelemektedir.²⁴ Tali fırkaları ise ana fırkalardan bağımsız olarak ele alan Ebrekân, bu fırkaların üst kimlik olarak hangi ana mezhebe ait olduklarını belirtmeksizin alt alta sıralamakta, bazı yerlerde bu fırkaların da alt kollarını ele almaktadır. Bu fırkaların arasında bazı dinlerin de yer alması dikkate şayandır. Sayı olarak belirlemek gerekirse, “ana fırkalar” kısmında 13 ana fırka sayan Ebrekân, “tali fırkalar” kısmında ise 110 fırka sıralamaktadır. Bu 110 fırkanın bazılarının alt kollarına da değinen Ebrekân bu bağlamda 21 fırka ismi daha sıralamaktadır.²⁵

Eserin hatime kısmında, hak olan bilgilerin savunulmak üzere öğrenilmesi gerektiğini, bâtıl olan bilgilerin ise eleştirilip, reddedilmesi ve bunlardan sakınılması için öğrenilmesi gerektiğini vurgulayan Ebrekân, şeriatın sınırlarının aşılmaması için bu sınırların bilinmesi gerektiğini eserinin de bu amaca hizmet ettiğini belirtmektedir.²⁶ Müellifin bu izahatının altında da yine mezhebi aidiyet duygularının yer aldığını söylemek mümkündür. Zira burada, diğer fırkaları kastederek onların “bâtıl” ve hatta “fâsîd” olarak nitelediği görüşlerini kaleme almanın kalemleri, hokkaları, sayfaları ve defterleri kirletmekle eşdeğer olduğunu belirterek, bu fırkaları “Şerri şer olduğu için değil, ondan korunmak için öğrendim.” fehvasınca ele alıp görüşlerini aktardığını izah etmektedir.

²⁴ İbn Mahlûf, *Zikrû 'l-Fırak*, 193b-194a.

²⁵ Eserdeki fırkalara ait metodolojik değerlendirmeler bir sonraki başlıkta ele alınacağından, burada bu kadar zikretmekle yetinilmiştir.

²⁶ İbn Mahlûf, *Zikrû 'l-Fırak*, 199b.

2. *Zikrû'l-Fırak*'ın Tasnifi ve Metodolojisi

2.1. İslâm Mezhepler Tarihi İlminde Tasnif Usulleri

İslâm Mezhepleri Tarihi ilminde fırkaların tasnifi meselesi siyasî-itikadî fırkaların ortaya çıkışından beri tartışma konusu olmuş ve üzerinde çeşitli denemeler yapılmıştır. Olanı olduğu gibi betimlemek yerine mezhebi aidiyet duyguları içerisinde kaleme alınan fırak risâlelerinde, bu duygu müellifleri, hem diğer mezhepleri dışlamaya, hem de mezheplerin sayısı ve tasnifi hususunda objektif bir usûl belirleyememeye ve dolayısıyla bu hususta farklılaşmaya sevk etmiştir.

Hz. Peygamber'den rivâyet edilen ve iftirak hadisi olarak da bilinen 73 fırka hadisi mezheplerin sayısının belirlenmesi hususunda önemli bir etken olmuştur. Bu hadise göre Yahudiler 71, Hıristiyanlar 72, Müslümanlar ise 73 fırkaya ayrılacak ve bu 73 fırkadan biri cehennemden kurtulup cennete erişirken diğerleri cehennemlik olacaktır.²⁷ Değişik varyantlarıyla hadis kaynaklarında zikredilen bu rivayet, makâlât müelliflerinin kayıtsız kalamadığı önemli bir rivayet haline gelmiştir. Rivayetlerde geçen ve kurtuluşa ereceği söylenen fırka-i nâciye kavramı ise, her müellif, kendi ait olduğu mezhep olarak saymış; kurtuluşa erecek olan fırka hakkında hadisin bazı varyantlarında geçen "Resûlullah'ın ve ashâbının yolu üzerine olmak" şartını kendine göre yorumlamıştır.

Hadiste belirtilen 73 sayısı, Ebü'l-Hüseyn el-Malatî, Abdülkâhir el-Bağdâdî ve Şehristânî gibi bazı müellifler için ise hakiki bir mana ifade etmiştir. Bu müellifler bu sayının bir hakikat olduğunu belirterek, tarihte zuhur etmiş olan fırkaların sayısını 73'e denk getirmeye çalışmış, ancak bunu yaparken de sayıyı tutturma hususunda epeyce zorlanmışlardır. Buna rağmen ana mezhepleri ve talî fırkaları zikrederken benimsenen usûl 73 sa-

²⁷ Bu hadis için bk. Ebû Dâvûd, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Sunnet", 1; Tirmizî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "İman", 18.

yısını hakikat kabul eden müelliflerin her birine göre de farklı olmuştur.²⁸

Öte yandan Makdisî (ö. 355/966'dan sonra), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Celâleddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502) gibi bazı müellifler ise, rivayette geçen 73 sayısının kesretten kinaye olarak yorumlamıştır. Bunlara göre 7, 70 veya 700 gibi rakamlar çokluğu ifade etmek maksadıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla hadisten kastedilen, Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlardan daha çok firkaya bölüneceğini ifade etmektir. 73 sayısına kayıtsız kalan bu müelliflerin bazıları tasniflerini 73 fırka hadisini dik-kate almayarak yapmışlardır. Bazıları ise söz konusu rivayeti kabul ettiği halde tasnifinde buna kayıtsız kalıp serbest tasnife yönelmişlerdir.²⁹

Genel olarak bakıldığında İslâm mezheplerinin tasnifi hususunda 73 sayısını hakikat kabul edenler 73 şubeli tasnif denemelerine girişirken, bu sayının kesretten kinaye olduğunu düşünenler ise serbest tasnif denemelerinde bulunmuşlardır.

Öte yandan kaleme alınan eserlerin tasnifleri incelendiğinde fırka sayısının haricinde bu tasnifler metoduna, kapsamına, gaye ve üslubuna göre ayırmak mümkündür ki bu hususta bizlere Gömbeyaz'ın doktora tezi önemli malumat sunmaktadır.³⁰ Metoduna göre yapılan tasnifler genelde beş grupta ele alınmıştır. Bunlar “firkaları merkeze alarak yapılan tasnifler”, “konuları merkeze alarak yapılan tasnifler”, “kronolojik tasnifler” ve “alfabetik tasniflerdir”. Kapsamına göre yapılan tasnifleri ise

²⁸ Ali Durmuş, “Kadıızâdelilerin İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Eserleri ve Fırka Tasnif Usulleri”, *BAİD* 12 (Aralık 2020), 130-131.

²⁹ Geniş bilgi için bk. Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı* (İstanbul: Nün Yayıncılık, 1996), 67-78; Kadir Gömbeyaz, *İslâm Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 102-105; Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Firkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 147-160.

³⁰ Geniş bilgi için bk. Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 67-104.

“İslâm fırkalarının tamamını kapsayanlar”, “İslâm dışı dinleri kapsayanlar” ve “yalnızca belli bir fırkayı kapsayanlar” olarak üç kısımda incelemek mümkündür. Gaye ve üslubuna göre yapılan tasnifleri ise mezhepsel bir taassupla yapılan “apolojetik karakterli tasnifler” ve olanı olduğu gibi resmeden nesnel “deskrüptif tasvirler” olmak üzere iki kısımda ele almak gerekmektedir.

Sahada kaleme alınan klasiklere bakıldığında, fırkaların tasnifi hususunda birbirinden farklı yollara girildiği, birbirinden farklı usuller takip edildiği ve ayrıca makâlât müelliflerinin gerek coğrafi yakınlık gerekse mezhebi aidiyet bakımından birbirinden etkilenerek bu usulleri bir gelenek haline getirdiği görülecektir. Bu geleneklerin bir kısmı 73 şubeli taksimi benimsemişlerdir ki bunlar 4x18 Yemen Sünnî Fırka Tasnif Geleneği, Doğu Hanefî Fırka Tasnif Geleneği, Eş‘arî Fırka Tasnif Geleneği ve Horasan-Mu‘tezilî-Şî‘î Fırka Tasnif Geleneği olmak üzere dörde ayrılmaktadır. 73 sayısını dikkate almayan gelenek ise Serbest Mu‘tezilî Fırka Tasnif Geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

Zikrû'l-fırak'ın Eş‘arî gelenek içerisinde kaleme alınmış olması hasebiyle bu gelenek üzerinde durup geleneğin belli başlı özelliklerinden bahsetmek gerekmektedir. Bu geleneğin ilk olarak ne zaman başladığı hususu tartışmalıdır. Örneğin Lewinstein, müstakil bir Eş‘arî Fırak geleneği yerine Mu‘tezilî-Eş‘arî Fırak geleneğini vurgular ve bu geleneğin de ilk olarak Irak Mu‘tezilî müellifleri tarafından ortaya konulan ve başta Ebü'l-Hasan el-Eş‘arî (ö. 324/935-36) olmak üzere diğer Eş‘arî makâlât müellifleriyle kullanılarak devam ettiğini belirtmektedir.³² Ancak son dönem bazı araştırmacılar, Eş‘arî'nin Makâlât'ının bir Mu‘tezilî ürünü olduğunu belirterek, bu gele-

³¹ Söz konusu gelenekler hakkında etraflı bilgi için bk. Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 109-252.

³² Keith Lewinstein, *Studies in Islamic Heresiography: The Khawarij in Two Fırak Traditions*, (Princeton: Princeton University, 1989, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 8.

neğin Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) ile başladığını³³ öne sürerek bu görüşünü temellendirmeye çalışmışlardır.³⁴ Eş'arî tasnif geleneğinde yukarıda belirttiğimiz gibi iftirak hadisinde belirtilen 73 sayısına bağlı kalınarak yapılan bir taksim öne çıkmaktadır. Bağdâdî 73 rakamını hakiki bir sayı olarak görüp fırka-i nâciyenin Ehl-i sünnet olduğunu belirterek ana fırkaları Râfızîlik, Hâricîlik, Kaderiyye, Mürcî'e, Neccâriyye, Bekriyye, Dırâriyye, Cehmiyye ve Kaderiyye olmak üzere dokuz kısımda ele alırken, alt kollarla birlikte sayıyı 72'ye Ehl-i sünnet'le birlikte ise 73'e ulaştırmaktadır.³⁵ Aynı gelenekteki Şehristânî (ö. 548/1153) ise *el-Milel ve'n-Nihal*'inde ortaya koyduğu kaidelere göre ana fırkaları belirleyip bunları Mu'tezile, Cebriyye, Sıfâtiyye, Havâric, Mürcî'e, Şi'a ve Gâliyye olmak üzere yedi kısımda ele almaktadır.³⁶ Eş'arî geleneğinden sayabileceğimiz Âmidî (ö. 631/1233) ise ana fırkaları Mu'tezile, Hâricîler, Şi'a, Mürcî'e, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe ve Fırka-i Nâciye olarak sıralamaktadır.³⁷ Âmidî'nin bu tasnifi Osmanlı uleması tarafından benimsenmiştir ki bunda Cürcânî'nin (ö. 816/1413) Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıf* adlı eseri üzerine kaleme aldığı şerhin medreselerde

³³ Bağdâdî'nin *el-Fark*'ının İslâm geleneğine katkıları hakkında bk. Bulut, Halil İbrahim, "Bir Mezhepler Tarihi Klasik Olarak Bağdâdî'nin *el-Farkı* ve Sünnî Geleneğe Katkıları", *Uluslararası Klasik Sempozyumu*, İstanbul 8-10 Ekim 2004, İstanbul 2008, 241-259

³⁴ Örneğin bk. Gömbeyaz, *İtikadî Furka Tasnifleri*, 172 v.d; Halil İbrahim Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 49; Ya'küb b. Abdüllatif, *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*, haz. Halil İbrahim Bulut v.d., (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 46.

³⁵ Bağdâdî'nin tasnifi hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Osman el-Hasan, (Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, t.s.), 40-246; Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 52-53.

³⁶ Şehristânî'nin tasnifi hakkında bk. Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Emir Ali Mihnâ, Ali Hasan Fâ'ür, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 1/53-235.

³⁷ Seyfüddin el-Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdi, (Kahire: Dârü'l-Küttübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002), 5/40-96.

okutulmasının önemli ölçüde etkili olduğu da kaynaklarda zikredilmiştir.³⁸

2.2. İbn Mahlûf'un Metodolojisi

Ebrekân, şimdiye değin sahada kaleme alınan fırak edebiyatına dair eserlerden oldukça farklı ve ilginç bir tasnifle karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle eserin girişinde iftirak hadisinden bahseden Ebrekân, bu hadisin tam metnini vermekten imtina etmekte, yalnızca “Bu ümmet firkalara ayrılacaktır... (İfterekat hazihi'l-ümme...)” ibaresine yer vermektedir. Ardından bu eserin Hz. Peygamber'den bildirilen 73 fırka hakkında olduğunu bildirerek konuya girmekte, devamında apolojetik karakterli bir tasnife gideceğinin sinyallerini verirdesine 72 fırkayı ehl-i bid'at olarak nitelendirip, 73. fırkanın Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu vurgulamaktadır.³⁹

Ana firkalar için “uşûl”, tâli firkalar ve alt kolları için “fürû” kavramlarını kullanan müellif, kendilerini tanıyıp da onlardan sakınmak için 72 fırkanın neler olduğunun ortaya konulması gerektiği üzerinde durmaktadır.⁴⁰

Mukaddime kısmından da anlaşılacağı üzere, müellif kendi mezhebini fırka-i nâciye olarak addedip kurtuluşa eren 73. fırka olduğunu kabullenmiş, diğer firkaların ise Ehl-i sünnet'le çelişen görüşlerine yer vererek onları zemetmeye azmetmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla burada gaye ve üslubuna göre yapılan

³⁸ Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 282-285; Ya'kub b. Abdullatif, *İslâm Mezhepleri ve Kelamı*, 46-48. Âmidî'nin tasnifi ve bu tasnifte Adudüddin el-İcî'nin tesiri için ayrıca bk. Kadir Gömbeyaz, “Fırak Literatüründe Dolaylı Ancak Etkili Bir Katkı Âmidî Tasnifini Meşhur Eden Mütakellim: Adudüddin el-İcî”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleceğinde Adudüddin el-İcî*, ed. Eşref Altaş, (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 409-425; Kadir Gömbeyaz, “İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri”, *Uluslararası Seyfüddin Âmidî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ahmet Erkol v.d., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 274-298.

³⁹ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b.

⁴⁰ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b-194a.

fırka tasnifleri açısından Ebrekân için betimleyici, tanımlayıcı, olanı olduğu gibi resmedici, nesnel, deskriptif tasniften bahsetmek mümkün değildir. Amaç ait olunan fırkanın kurtuluşa eren ve cennete girmeye hak kazanan fırka olduğunu belirterek bu fırkayı savunmak ve yüceltmek, diğer fırkaları ise “ben ve öteki” anlayışıyla eleştirerek reddetmek, kendisiyle aynı mezhebi benimsemiş diğer mütesipleri onlara karşı uyarmak ve onlardan sakındırmaktır. Bu tavrı birçok fırak eserinde görmek mümkündür ki Kalhâtî (ö. IV./X. yüzyıl) bunlardan biridir.⁴¹ Yukarıda değindiğimiz gibi bu müelliflerin bu tutumu fırak yazıcılığının ana sebebidir. Zira fırak müellifleri bu amacı taşimasaydı, belki de günümüzde herhangi bir İslâm Mezhepleri Tarihi eserinden bahsetmek mümkün olmazdı. Çünkü makâlât müelliflerini bu sahada eser yazmaya iten en önemli unsurun, ait oldukları mezhebi savunma refleksinin ve ait olmadıkları mezheplere karşı kendi mütesiplerini uyarma arzusunun olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla çoğu müellifin mezheplere yaklaşımı, bir tarihçi edasıyla mezhepler üstü bir anlayış ve tanımlayıcı bir dille değil, aksine eleştirel bir üslup ve önyargıyla olabilmektedir. Ancak bu durum reddedilen diğer fırkaların görüşlerinin doğru bir şekilde analiz edilip edilmediği hususunda da bazı şüphelere mahal verebilmektedir. Dolayısıyla bu tip eserlerde diğer fırkalara dair nakledilen görüşlere temkinli yaklaşılmalı ve bu görüşler özellikle Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) ve Şehristânî gibi sahada söz sahibi olan ve tarafsızlığı şiar edinmiş olan müelliflerin eserlerindeki görüşlerle kıyaslanmalıdır. Bu durumu Ebrekân'ın risâlesinde de görmek mümkündür. Dolayısıyla Ebrekân'ın tasnifini, gaye ve üslûbuna göre yapılan tasniflerden eleştiri amaçlı yapılan apolojetik karakterli tasnifler arasında saymak gerekmektedir.

Ebrekân'ın girişte “Bu risâlede bu ümmetin ayrıldığı fırkalar zikredilmiştir ki bunlar Hz. Peygamber'in bizlere bildirdiği gibi

⁴¹ hususta geniş bilgi için bk. Kadir Gömbeyaz, “İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi -Kalhâtî Örneği-”, *İslâmî İlimler Dergisi* 10/1 (2015), 165-166.

73 tanedir. Bid'at ehli 72 firkadır. 73'üncüsü ise Ehl-i sünnet'tir -Allah onlardan razı olsun, bizleri de onlardan kılsın- ki Ehl-i sünnet'le birlikte bu sayı 73'e ulaşır.” diyerek rakam belirtmiş olması ve ardından 73 firka hadisine değinmiş olması,⁴² onun taksimini ve tasnifini bu rakama göre yapacağını işaretini vermektedir. Dolayısıyla onun asıl gayesi firkaları sıralayarak sayıyı mezkûr rakama ulaştırmaktır. Ancak her ne kadar buna niyet etse de, 13 ana ve 125 tali firka ve alt kol sıralayarak bu sayının neredeyse iki katına yakın bir sayıya ulaşmaktadır. Dolayısıyla Ebekân'ın gayesi firka sayısına göre yapılan tasniflerden 73 şubeli bir tasnif oluşturmaktır. Ancak bu kurala uyamayan Ebekân, adeta serbest tasnif ürünü olan bir eser ortaya çıkarmaktadır. Zira önce 13 ana firka sayan ardından alt kollarıyla birlikte 125 tâli firka sıralayan Ebekân, bazen aynı firkanın adını hem ana mezhepler arasında hem de tali firkalar arasında saymakta, bazen de ana mezhepler arasında olması gereken bazı mezhep adlarını tali firkalar arasında sıralayarak tasnifi adeta karmakarışık anlaşılabilir bir duruma getirmektedir.⁴³ Üstelik çoğunlukla da tali firka veya alt kolu olarak sıraladığı bazı firkaların üst kimlik olarak hangi ekole/firkaya ait olduğuna yer vermemektedir.

Nakledilen bu bilgilerden müellifin firka adını kullanarak bir tasnife gittiğini de söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ebekân'ın tansifi, metoduna göre firka tasniflerinden firka merkezli yani şematik tasnifler arasında yer almaktadır ki bu tasnif, makâlât müellifleri arasında oldukça yaygındır. Özellikle iftirak hadisinde belirtilen 73 firkayı kesretten kinaye olarak algılamayıp bir hakikat olarak ele alan müellifler, bu usulü tercih etmekte ve firka isimlerinden yola çıkarak şematik bir tasnifle eserlerini kaleme almaktadırlar. Zira bu tasnif, firkaların taksim edilmesinde ve sayılarının hesaplanmasında oldukça pratik ve kolay bir yoldur. Çünkü konu merkezli yapılan tasniflerde, bir konuyu ilgilendiren firka adı, bir başka konuyu da ilgilendireceği için,

⁴² İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b.

⁴³ Firka sayıları hesaplanırken mükerrer olan firka isimleri birer kere hesaplanmıştır.

aynı fırka eserin çeşitli yerlerinde yeniden sık sık ele alınacak; firkalara dair görüşler ile fırka isimleri eserin tamamında serpiştirilmiş halde yer alacaktır.⁴⁴ Bu durum fırka sayısının hesaplanması açısından değerlendirildiğinde, ortaya hiç de kolay olmayan bir tablo ortaya çıkacaktır. Fırka merkezli yapılan tasniflerde müellifler ana firkalar ve alt kolları kurgulayarak oluşturur ve ortaya şematik bir tablo çıkarır. Ebrekân'ın ana firkaları belirlerken bu hususta hassas olmaması ve tali firkaların ana firkalardan hangilerine ait olduğuna çoğunlukla değinmemesi, tali firkaların bazı alt kollarının da hangi tali firkaya ait olduğunu zikretmemesi *Zikrû'l-fırak'*ta zikredilen firkaları bir şema halinde sunmayı zorlaştırmaktadır. Ancak her ne kadar böyle olsa da, eserin fırka adı merkezli olarak kaleme alınmış olması, bu eserin şematik tasnifler arasında yer aldığı söylenmesi için kâfi bir sebeptir.

Ebrekân ayrı bir başlık altında zikretmeksizin İslâm menşeli olan firkaların yanı sıra bazı İslâm dışı kabul edilen ve makâlât geleneğinde ehlü'l-ehvâ başlığı altında zikredilen inançlara ve firkalara da yer vermektedir. Onun bu tutumu, söz konusu dinlerin İslâm'dan neşet etmiş olan firkalardan olduğu izlenimini verse de, bu inançlar hakkında verdiği bilgiler etraflıca değerlendirildiğinde bunların İslâm coğrafyalarında yaşamış olsalar da İslâm'dan neşet etmedikleri ve İslâm inançlarına muhalif olan bir takım dinî gruplardan ibaret oldukları anlaşılacaktır. Dolayısıyla *Zikrû'l-fırak'*ın tasnifi, kapsamına göre yapılan tasniflerden sadece İslâm firkalarını değil, İslâm dışı olan dinleri de ihtiva eden fırka tasnifleri arasında yer aldığını söylemek mümkün olmaktadır. Ancak burada müellif, söz konusu İslâm dışı inançları ve firkaları İslâm'dan neşet eden 73 fırka arasında zikretmiş olması dikkate şayandır. Zira bu firkalar firk müelliflerince genellikle ehlü'l-ehvâ başlığı altında zikredilerek, İslâm firkala-

⁴⁴ İbn Hazm'ın *el-Fasl'*ını bu tür tasniflere örnek olarak zikretmek mümkündür. Geniş bilgi için bk. İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Mil ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal: Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017).

rına dâhil edilmemektedir. Buna birçok örnek göstermek mümkündür.⁴⁵

Ebrekân diğer tansiflerde olduğu gibi şema halinde tali fırkaların ve alt kollarının, ana fırkalarla olan ilişkilerini ortaya koyacak şekilde bir tasnife gitmiş olsaydı, bu durum onun 73 şubeli tasniflerden hangisine daha yakın olduğunu tespit etmemize olanak verirdi. Ancak onun fırkalar arasındaki ilişkilere ve bağlantılara değinmemesi, tüm fırkaların ait olduğu üst kimlikleri ve kendilerinden ayrılan alt kolları hakkında etraflıca bilgi vermemesi, *Zikrû'l-fırak'*ın tasnifi hakkında yorum yapmamızı da güçleştirmektedir. Ancak fırka tasnifinde her ne kadar 73 rakamına riayet edemese de, onun iftirak hadisine yer vererek İslâm'dan neşet eden fırkaların sayısının 73 olduğunu belirtmesi ve eserinde bu fırkaları sıralayacağını söylemesi, bu amaç doğrultusunda bir tasnife gideceğini göstermektedir.

Öte yandan 73 şubeli tasnif geleneklerine baktığımızda, müellifin tasnifinin Eş'arî fırak geleneğine daha yakın bir pozisyonda olduğunu söylemek de mümkündür. Zira Doğu Hanefî fırak geleneğinde 6x12 sistemi kullanılırken, Yemen Sünnî geleneğinde ise 4x18 tasnifi kullanılmakta, Horasan Mu'tezilî-Şii geleneğinde ise daha farklı bir tasnif sistemi karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶ Müellifin Tilimsân'da yetişmesi ve tedrisatının Tilimsânlı âlimler tarafından yapılması göz önünde bulundurulursa *Zikrû'l-fırak'*ını Eş'arî gelenekte kaleme aldığı söylenmesi mümkündür. Ancak zaman zaman bu gelenekle farklılaştığı hususlar da mevcuttur.

⁴⁵ Hem Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihâl*'inde hem de Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Keydü'ş-Şeytân*'ını buna örnek olarak zikretmek mümkündür. Her iki eserde de İslâm dışı olan fırkalar, ayrı bir başlık altında değerlendirilmiş ve İslâm fırkalarına dahil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 2/305-368; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Keydü'ş-Şeytân li-nefsihi kable halk-ı Âdem aleyhi's-selâm*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1999), 41-74.

⁴⁶ Tasnif gelenekleri hakkında geniş bilgi için bk. Gömbeyaz, *İtkadî Fırka Tasnifleri*, 109-242.

Zikrü'l-fırak'ın Eş'arî fırak geleneğiyle kesiştiği ve farklılaştığı hususları sıralamakta fayda vardır. Müellif Ehl-i sünnet'in haricinde ana fırkaları Münâfika, Zenâdika, Mu'attıla, Müfteriyye, Müşebbihe, Cehmiyye, Mürçi'e, Râfıza, Kaderiyye, Cebriyye, Havâriç, Mu'tezile ve Hârûriyye olmak üzere 13 kısımda ele almaktadır.⁴⁷ İlginçtir ki, Ehl-i sünnet'i ana fırkalar arasında değil de ikinci kısımda tali fırkalar arasında "Sünniyye" adı altında zikretmektedir. Eş'arî gelenekte "Münâfika, Müfteriyye" ve "Mu'attıla" adında birer ana fırkanın olmayışı, Ehl-i sünnet'in de ana fırkalar arasında zikredilişi dikkate şayandır. Öte yandan müellifin tali fırkaları sıralarken Ehl-i sünnet yerine kullandığı "Sünniyye" ismine de yine Eş'arî gelenekte veya diğer geleneklerde rastlanmadığı için Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in "Sünniyye" olarak isimlendirilmesi dikkat çekmektedir.

Müellifin "Zenâdika" adıyla İslâm dışı olan fırkaları kastettiğini düşünecek olursak, bu tutumu Eş'arî gelenekteki Bağdâdî'nin *el-Farq beyne'l-fırak*'ında⁴⁸ ve Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî'nin (ö. 471/1078) *et-Tabsîr fi'd-dîn*'inde⁴⁹ müşahede etmek mümkündür. Yine Ebrekân'ın tasnifinde yer alan Zemmiyye ile yine Şîî-Gâlî fırkalardan olan Cenâhiyye'nin adının sadece Eş'arî gelenekte Bağdâdî, Âmidî ve Sadreddinzâde eş-Şîrvânî'nin (ö. 1036/1627) tasniflerinde yer alması da dikkat çeken bir başka husustur.⁵⁰

Ebrekân'ın karmaşık halde tali fırkalar arasında saydığı Bâtînî fırkalara baktığımızda da, bu fırkaların İbn Ebi'd-Demm

⁴⁷ Bu hususta şematik görüntü için çalışmamızın sonunda yer alan Ek 2'deki tabloya bakınız.

⁴⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 220-270;

⁴⁹ Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983), 123-148.

⁵⁰ Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, 5/55; Bağdâdî, *el-Fark*, 216-217; Sedreddinzâde eş-Şîrvânî, *Tercümânü'l-Ümem* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Dâru'l-Mesnevî, 258/7), 79b.

(ö. 642/1244) ile Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) (*el-İ'tikâdât*) Bâtınî fırkalarıyla neredeyse paralel olduğunu müşahede etmek mümkündür.⁵¹ Aynı fırkaları Cemâleddîn Murtazâ er-Râzî'nin (ö. VII./XII. yüzyıl) Şîa'nın İsmâîliyye kolu altında sıralaması da dikkate şayandır.⁵² Yine bazı fırka isimlerinin yalnızca Eş'arî makâlât geleneği tasniflerini içeren eserlerde yer alması da önemli bir ayrıntıdır ki Şehhâmiyye bunlardan biridir. Zira bu fırka Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin tasnifinde mevcuttur.⁵³

Zikrû'l-fırak'ın tasnifinde dikkat çeken önemli bir husus Malatî'nin zikrettiği bazı fırka isimlerini ihtiva etmesi ve Malatî'nin tasnifiyle bazı benzerlikle içermesidir. Örneğin, Malatî'nin (ö. 377/987) Huşeyş'ten alıntılardığı tasnifte yer alan Rûhâniyye, 'Abdekiyye, Cumhûriyye ve Necrâniyye gibi bazı fırkalar, İbn Mahlûf'un da tasnifinde de yer almaktadır. Yine Malatî'nin bu tasnifte ana fırkalar arasında zikrettiği Zenâdika ve Harûriyye, İbn Mahlûf'un ana fırkaları arasında da zikredilmektedir. Ayrıca Malatî'nin Zenâdika'nın altında sıraladığı fırkaları, İbn Mahlûf'un da Zenâdika arasında sırlaması dikkat çeken bir başka husustur.⁵⁴ Dolayısıyla Ebrekân'ın tasnifinde sadece Eş'arî geleneğinin değil, ilginç bir şekilde Huşeyş ve Malatî aracılığıyla bizlere ulaşan tasnifin izlerini müşahede etmek de mümkündür.

⁵¹ Karşılaştırmak için bk. Şihâbüddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdullah el-Hamedânî el-Hamevî eş-Şâfi'î İbn Ebi'd-Demm el-Hamevî, *el-Fıraku'l-İslâmiyye*, thk. Seyit Bahçıvan, (Konya: Adal Ofset, 2007), 150-154; Fahrüddin er-Râzî, *İ'tikâdât Fıraku'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982), 76-81. Ayrıca tasnif tabloları için bk. Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 286, 290.

⁵² Seyyid Cemâlüddin Murtazâ b. Dâ'î Hasenî er-Râzî, *Tabsirâtü'l-'Avâm fî Ma'rifeti Makâlâtü'l-Enâm*, tsh. Abbâs İkbâl, (Tahran: Matbaatü'l-Meclis, 1313), 181-193.

⁵³ Bağdâdî, *el-Fark*, 157.

⁵⁴ Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 305. Karşılaştırmak için çalışmamızın sonunda yer alan Ek-3'te yer alan tabloya bakınız.

3. *Zikrû'l-Fırak*'ın Tahlili

3.1. İbn Mahlûf'un Ana Kaynağı: İbn Lüb (ö. 782/1381)

Makâlât türü eserler genelde birbirini takip eden bir kaynak silsilelerine sahiptirler. Ancak buna rağmen ilk dönemlerde kaleme alınan fırak eserlerinin kaynaklarının neler olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşmak zor olabilmektedir. Bu durum, söz konusu durumda olan eserlerin tahlilinin ve metodolojisinin yapılmasını da güçleştirmektedir.

Mezhebî aidiyet noktasından hareketle *Zikrû'l-fırak*'ın Mâlikî-Eş'arî geleneğin hâkim olduğu coğrafyada kaleme alındığı hususunda yukarıda epeyce malumat verilmiştir. Bu malumattan hareketle *Zikrû'l-fırak*'ın kaynaklarının Eş'arî gelenek üzerine kaleme alınan makâlât türü eserler olduğu çıkarımını yapmamız mümkündür.

Öte yandan ilginç bir şekilde, Malatî'nin Huşeyş'ten naklettiği tasnifin izleri de *Zikrû'l-fırak*'ta müşahede edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında İbn Mahlûf'un kaynakları arasında Eş'arî kaynakların yanı sıra, Malatî'yi veyahut da Huşeyş'i zikretmek mümkündür.

Bu iki kaynağın haricinde, Ebrekân'ın müstakil bir kaynaktan faydalandığı bizatihi kendisi tarafından zikredilmektedir. Ebrekân, ana fırakaları 13'e ayırıp sıraladıktan sonra tâli fırakalar hakkında bilgi vermeden önce şu cümleleri kurmaktadır:

“Bu ana fırakaların furû'u ise çoktur ve isimlendirmede iç içe geçmiş durumdadırlar. Onların işlerinin bilinmesi ve onlardan sakınılması için; onların büyük ayrılıklarını ve görüşlerini Ebû Saïd Ferec b. Lüb'den özetle anlatacağız.”⁵⁵

Buradan da anlaşılacağı üzere müellif ana fırakaları zikrettikten sonra tâli fırakaların hangileri olduğu hususunda İbn Lüb'den

⁵⁵ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 194a.

ihtisara giderek faydalanmış ve alıntılarda bulunmuştur. Burada sorgulanması gereken iki husus vardır ki bunlardan ilki İbn Lübb'ün kim olduğu, ikincisi ise Ebrekân'ın onun hangi eserinden faydalandığı hususudur.

Kaynaklarda tam adı Ebû Saîd Ferec b. Kâsım b. Ahmed b. Lüb el-Gırnâfî es-Sa'lebî olarak geçen İbn Lüb,⁵⁶ XIV. yüzyılda, künyesinden de anlaşılacağı üzere Endülüs'te yaşamış olan ve Endülüs ve Mağrib civarlarında tanınan ve sevilen bir Mâlikî âlimi ve fakihidir. Nasrîlerin başkenti olan Gırnata'da 701/1302 yılında doğup 782/1381'de yine burada vefat ettiği kaynaklarda nakledilen İbn Lüb, Ali b. Ömer el-Kîcâtî, Hatîb el-Mukrî, İbn Zeyyât, Ebû İshak b. Ebü'l-Âsî, Ebû Abdullah b. Bekir, Ebû Abdullah el-Beyyânî, Muhammed b. Câbir el-Vâdîfâşî, Ebû Abdullah b. Fahhâr el-İlbirî, Muhammed b. Ali gibi devrin ulemasından kelâm, kıraat, fıkıh, fıkıh usulü, ferâiz, Arapça, nazım, aruz, nahiv, tefsir ve hadis dersleri tedris ederek eğitimi tamamlamıştır.⁵⁷

Bir dönem camilerde hatiplik görevinde bulunduktan sonra Endülüs'ün ilk medreselerinden olan Nasriyye Medresesi'nde hocalık yapmaya başlamış, burada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu medresede büyük bir şöhrete ulaşan İbn Lübb'ün talebeleri arasında İmâm Şâtıbî, Ebû Bekir b. Âsım, Ebû Yahyâ b. Âsım,

⁵⁶ İbnü'l-Hatîb, İbnü'l-Ahmer ve Tinbüktî künyesini "et-Taglibî" olarak vermekten, İbn Ferhûn ve İbnü'l-Cezerî gibi bazı müverrihler "es-Sa'lebî" olarak nakletmektedir. Buradaki isim farklılığının bir yazım hatasına dayandığı ortadadır. Zira التعلبي ile التعلبي'nin yazımı hususunda sadece birer nokta fark vardır. Ancak bu künyenin es-Sa'lebî şeklinde olması kuvvetle muhtemeldir. Zira aynı küneyi taşıyan başka âlimler de mevcuttur. Geniş bilgi için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Saîd b. Ahmed es-Selmânî Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/212; el-Gırnâfî Ebü'l-Velîd İsmâîl b. Ahmer, *A'lâmü'l-Magrib ve'l-Endelüs fî Karn-i Sâmin*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1976), 186; Ebü'l-Vefâ Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed b. Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb* (Y.y.: y.y., t.y.), 2/139; Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ali İbnü'l-Cezerî ed-Dımaşkî eş-Şâfi'î, *Gâyetü'n-nihâye fî tabâkâtî'l-kurrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/8; Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, 357.

⁵⁷ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/213; Tinbüktî, 357 v.d.

İbnü'l-Hatîb, İbnü'l-Ahmer, İbn Allâk, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ahmed es-Serrâc gibi önemli âlimler de mevcuttur.⁵⁸ Bu nedenle olmalıdır ki İbn Ferhun (ö. 799/1397) ve Makkârî (ö. 1041/1632) kendisini “şeyhu şuyûhi Gırnâtâ” olarak tarif etmektedir.⁵⁹ Velûd bir âlim olan İbn Lüb, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eserler telif ettiği gibi nazım biçiminde birçok şiiri de mevcuttur.⁶⁰ Mâlikî fıkında önemli bir yer tutması hasebiyle Endülüs ve Magrib’de tanınmıştır. Fetvalarıyla meşhur olduğu kadar kıraat ve hadis alanlarında da kendinden söz ettir olmuştur. İslâmî ilimlerin hemen her birinde söz sahibi olmuş, belagatının ve hitabetinin güçlü olduğu, edebiyat ve tarih bilgisine sahip olduğu, mantık ve beyân ilimlerine de vakıf olduğu kaynaklarda nakledilmiştir.⁶¹

İbn Lüb hakkında kaynaklarda nakledilen bu rivayetler topluca değerlendirildiğinde onun İslâmî ilimlerin hemen her birinde kalem oynatabilecek yetkinliğe sahip olduğunu anlamak mümkündür. Ancak kaynaklarda kendisine nispet edilen eserlerin sayısı sınırlıdır. Fıkıh ilmiyle ilgili *el-Fetâvâ, Yenbü’u l’ayni’s-serre fi tefri’i mes’eleli’l-imâme bi’l-ücre, ed-Du’â’ isra’s-şalavât ale’l-hey’eti’l-ma’rûf, Risâletân fi’l-fıkh, Ahkâm fi’t-tahâre ve’s-şalât, el-Ecvibetü’s-semâniye*; Arap dili ve edebiyatına dair *Kitâb fi’l-ba’idi’l-muvahhade*; kaside şerhi olarak bilinen *Şerhu Kaşîdeti’l-luğziyye* ve ilm-i kelâmdan ka-

⁵⁸ Geniş bilgi için bk. Hacer Yetkin Kontbay, “İbn Lüb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/593-594.

⁵⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, 139; Ahmed b. Muhammed el-Makkârî et-Tilimsânî, *Nefhu’t-tib min gusni’l-Endelüsi’r-ratib*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1968), 5/509.

⁶⁰ Şiirleri hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/213-215; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbetü’l-Kâmine*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1983), 68-70.

⁶¹ Örneğin bk. İbnü'l-Ahmer, *A’lâmü’l-Magrib* 187; Tinbüktî, *Neylü’l-İbtihâc*, 357-358.

derle ilgili manzumeden ibaret olan *Kaşîde tâ'iyye fi'r-red 'ale'l-kâ'ilîn bi-halki'l-ef'âl* onun eserlerinin bir kısmıdır.⁶²

İbn Lübb'ün burada zikrettiğimiz eserleri onun risâlelerinden en çok bilinenleridir. Bunların haricinde kaynaklarda kendisine birkaç eser daha nispet ediliyor olsa da,⁶³ hayatına dair malumat veren biyografi türü ve ansiklopedik eserler onun makâlât türünde kaleme almış olduğu herhangi bir eserinden bahsetmemektedir. Kelâm ilmiyle ilgili de, yukarda zikrettiğimiz fiillerin yaratılması meselesine dair kasidesinin haricinde herhangi bir eserden bahsedilmemektedir. Doğrusu bu durum şüphe uyandırmaktadır. Zira İslâmî ilimlerin hemen her birinde âlim derecesinde bilgiye sahip olan, bunların yanı sıra Arap dili, mantık, beyan, tarih, edebiyat gibi çeşitli sahalarda oldukça mahir olan ve “şeyhlerin şeyhi, üstatların üstadı” şeklinde isimlendirilen İbn Lübb'ün geride yalnızca birkaç eser bırakacağı aklen kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durumda aklımıza çeşitli şüpheler düşmektedir ki bunlardan *biri* İbn Lübb'ün kaleme aldığı eserlerden bazısının çeşitli sebeplerle günümüze ulaşmayabileceğidir. Yahut günümüze ulaştığı halde nerede olduğunun henüz tespit edilemediğini düşünmek de mümkündür. *İkincisi* ise, İbn Lübb'ün eserlerinin bilinçli olarak ortadan kaldırılıp bertaraf edilebileceği ihtimalidir. Bu durumu ispat etmek zordur ancak, İbn Lübb Endülüs'te hüküm süren son İslâm hanedanı olan Nasrîler devrinde (1238-1492) başkent durumunda olan Gırnata'da yaşamıştır.⁶⁴ Bu devirde Nasrîler ile Mağrib'de hüküm süren Berberî hanedanlarından biri olan Merînîler'in (1196-

⁶² Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, 359; Makkârî, *Nefhu't-tib*, 513-514; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 139; İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib* 187; Kontbay, “İbn Lüb”, 593-594.

⁶³ Bu çalışmalar için ayrıca bk. Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, 359; el-Makkârî, *Nefhu't-tib*, 513-514; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 139; İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib*, 187.

⁶⁴ Nasrîler hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Nasrîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/420-424.

1465) arası⁶⁵ 14. yüzyılın başlarında bozulmuş ve bu iki hanedan birbirine düşman olmuştur.⁶⁶ Bu durumun izleri İbn Lübb'ün öğrencilerinden olan İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde görülmektedir. Zira İbnü'l-Hatîb, Gırnata'dayken kaleme aldığı *el-İhâta* adlı eserinde hocası İbn Lüb hakkında övgü dolu ifadelere yer verirken, çeşitli sebeplerle Gırnata'dan kaçıp Nasrîlerin düşmanı durumunda olan Merînîler'e sığındıktan sonra kaleme aldığı eseri *el-Ketîbetü'l-kâmine*'de hocasını yermektedir.⁶⁷ Bu durum Merînî taraftarlarınca İbn Lübb'ün eserlerinin imha edilebileceği ihtimalini da akla getirmektedir. Zira bu coğrafyada siyasi ihtilaflar ve mezhep savaşları gibi sebeplerle birçok âlimin eserlerinin yakılarak imha edildiği kaynaklarda mevcuttur.⁶⁸

Öte yandan Ebrekân'ın İbn Lübb'ün makâlâta dair müstakil bir eserinden değil de, başka bir eserinin “makâlâta dair olan bölümünden” faydalanabileceği de ihtimaller arasındadır. Ulaşabilen eserleri tarafımızca incelendiğinde makâlâta dair müstakil bir bölüm ihtiva eden herhangi bir eseri tespit edilememiştir. O halde kaynaklarda zikredildiği halde henüz ulaşılamayan eserlerinin de tespit edilip genişçe taranması gerekmektedir.

Netice itibariyle Ebrekân'ın Ebû Saîd Ferec b. Lüb'ün hangi eserinden faydalandığı doğrusu ayrı bir konu olup derin bir araştırmaya muhtaçtır. Ayrıca konuya dair *Zikrû'l-fırak*'ta yukarıda belirttiğimiz kısmın haricinde herhangi bir yerde İbn Lüb'e dair herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Dolayısıyla hangi pasajları ondan alıntıladığı yahut İbn Lüb'ün hangi eserinden faydalandığı hususu bir muamma olarak kalmaktadır.

⁶⁵ Merînîlerle ilgili geniş bilgi için bk. İsmail Ceran, “Merînîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/192-199.

⁶⁶ Geniş bilgi için bk. Yiğit, “Nasrîler”, 420-421.

⁶⁷ Kontbay, “İbn Lüb”, 594. Kıyaslamak için bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/212-215; İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbetü'l-kâmine*, 67-70.

⁶⁸ Örneğin bk. Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 155-156.

3.2. Eserdeki Fırka Sayısı ve Sistemi

Zikrû'l-fırak genel olarak değerlendirildiğinde müellifin 13 ana fırkanın isimlerinden bazısını tali fırkalar arasında yeniden zikrederek tekrara düştüğü görülmektedir. Örneğin, ana fırkalardan biri olan Münâfika, tali fırkalar arasında Sünniyye'den sonra ikinci sırada yeniden zikredilmektedir.⁶⁹ Yine ana fırkalar arasında dokuzuncu sırada yer alan Kaderiyye, tali fırkalar arasında altmış ikinci sırada yeniden karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰ Yine Cebriyye, ana fırkalar arasında onuncu sırada yer almasına rağmen, tali fırkalar arasında ellinci sırada yeniden karşımıza çıkmakta ve hatta müellif Cebriyye'nin altında Şeybâniyye'yi zikrederek bu fırkanın Cebriyye'nin alt kolu olduğunu belirtmektedir.⁷¹

Öte yandan ana fırkalar arasında hem Havâric hem de Harûriyye'nin yer alması da dikkate şayandır.⁷² Zira Harûrâ ehlinin ilk Hâricî oluşumların bizatihi kendisi olduğu, Siffin Savaşı'nda yaşanan Hakem Olayı meselesinde Hz. Ali'ye karşı gelip, Allah'tan başka hiç kimsenin hüküm veremeyeceğini iddia ederek Hz. Ali'den ayrılarak Harûrâ'ya toplanan gruba bu ismin verildiği, bazı kaynaklarda bu ismin Hâricîleri tanımlamak için kullanıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.⁷³ Dolayısıyla Harûriyye'nin Havâric'in bizatihi kendisi olduğu en azından Havâric altında tasnif edilmesinin müstakil ana bir fırka olarak eserde yer almasından daha isabetli olacağı ortadadır.

Tali fırkalar arasında da bazı fırkaların isimlerinin aynı olduğu göze ilişmektedir. İlk bakışta bunların mükerrer olduğu intibai uyansa da, bu fırkalar altında zikredilen bilgilere bakıldığında aynı isimde anılan farklı fırkalar olduğunu görülmektedir.

⁶⁹ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b, 194a-b.

⁷⁰ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 194a, 197b.

⁷¹ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 194a, 197a.

⁷² İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 194a.

⁷³ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 95-96.

Örneğin Ebrekân, tali firkaların on dokuzuncusu olan Yûnusiyye'yi Yûnus b. Abdurrahman el-Kummî'ye nispet ederken,⁷⁴ kırk üçüncü sırada adı geçen Yûnusiyye'yi ise Yûnus en-Nemirî'ye nispet etmektedir.⁷⁵ Yine müellif, elli yedinci sırada yer alan Acrediyye'nin alt fırkası olarak saydığı Sa'lebiyye'yi Sa'lebe b. Amr'a nispet ederken, seksen ikinci sırada yer alan Se'alibiyye'yi Sa'lebe b. Mişkân'a atfetmektedir.⁷⁶

Tali firkalara, ana firkalar arasında zikretmesi gerektiği Sünniyye ile başlayan Ebrekân, Münâfika, Mâniyye, Mezdekiyye, 'Abdekiyye, Rûhâniyye, Halîliyye, Cehliyye, Mudâhiyye, Mezciyye, Nefiyye (Nâfiye), Guluvviyye, Hurûciyye, Nekîriyye, Hişâmîyye, Haşviyye, Kehmesiyye, Zûrâriyye, Yûnusiyye (Yûnus b. Abdurrahman el-Kummî), Şeytâniyye, Bedâiyye, Za'ferâniyye, Beyâniyye, Zâmiyye, Seneviyye, Hamsiyye, Cenâhiyye (Tenâsühiyye, Tayyâra), Cumhûriyye (Gurâbiyye), Sebe'iyye, Mansûriyye (Kisfiyye), Hannâfûn, Cârûdiyye, Kâmiyye, Mugîriyye, Hattâbiyye, Kâsira, Zeydiyye, Ebteriyye, Bâtîniyye, Rizâmîyye, Mübeyyiza, Ubeydiyye, Yûnusiyye (Yûnus en-Nemirî), Me'ârifiyye, Gassâniyye, Cibriyye, Sevbâniyye, Merîsiyye, Kerrâmiyye, Cebriyye, Ezârika, Beyhesiyye, Necdiyye, Sufriyye, İbâziyye, Yezidiyye, Acrediyye, Negrâniyye, Şekkiyye, Fudayliyye, Ca'feriyye (Ca'fer b. Meyse-re⁷⁷), Kaderiyye, Müfavvîda, Vâsiliyye, Hüzeyliyye, Nazzâmiyye, Üsvâriyye, İskâfiyye, Eceliyye, Murdâriyye, Sümmâmiyye, Hayyâtîyye, Câhiziyye, Neccâriyye, Câhiliyye, Hamziyye, Şu'aybiyye, Hâzimiyye, Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Saltiyye, Se'alibiyye (Sa'lebe b. Mişkân), Ahnesiyye, Şeybâniyye, Mükremiyye, Ma'bediyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Kûmeyliyye, Süleymâniyye (Cerîriyye), Nâvûsiyye, Şumeytiyye, 'Ammâriyye,

⁷⁴ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Firak*, 195b.

⁷⁵ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Firak*, 197a.

⁷⁶ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Firak*, 197b, 198b.

⁷⁷ Burada adı geçen kişi Ca'fer b. Mübeşşir olabilir. Ancak müellif ısrarla bunun Meyse-re olduğunu belirtmekte ve yazılışını tarif etmektedir. Geniş bilgi için bk. 197b.

Mübâreke, Müseviyye, Kat'ıyye, 'Umeyriyye, 'Abteriyye, Bekriyye, Dırâriyye, Ka'biyye, Şehhâmiyye, 'Abbâdiyye, Bişriyye, 'Amriyye, Sâlihiyye, Bezîgiyye, Ruşeydiyye, İbâhîmiyye ve Haşebiyye fırkasıyla toplamda 110 firka sıralamıştır.⁷⁸

Bu sıralamada iki husus dikkat çekmektedir. *Birincisi*, bu 110 firkanın bazısının diğer bir kısmının alt kolu durumunda olmasına rağmen bu ilişkiler dikkate alınmaksızın tamamının liste halinde sıralanmasıdır. Örnek vermek gerekirse Halefiyye ve Etrâfiyye bir Acârîde fırkasıdır, bu durumda müellif bunları elli yedinci sırada bulunan Acrediyye fırkasının altında sıralaması gerekirken, Acrediyye'nin altında yalnızca Sa'lebe b. Amr'a nispet ettiği Sa'lebiyye'yi vermektedir. Yine Şeybâniyye, Mükremiyye ve Ma'bediyye, Se'âlîbe fırkasının alt kolu iken, müellif bunları Se'âlîbiyye'den hemen sonra sıralamasına rağmen, Se'âlîbiyye'nin alt kolu olarak ele almamaktadır. Bu durum ya müellifin fırkaları tasnif etmekte zorlandığının yahut da mezhepler arasındaki bir ilintileri önemsemeksizin hepsini liste halinde sıraladığının göstergesidir.

İkincisi ise listede zikredilen bazı fırkaların mükerrer olmasıdır. Örneğin bu 110 firka arasında doksanıncı sırada yer alan Süleymâniyye (Cerîriyye) müellif tarafından hem Zeydiyye'nin altında bir kol olarak sıralanmış hem de müstakil bir firka olarak burada yer almıştır. Yine Münâfika, Kaderiyye ve Cebriyye fırkaları ilk taksimde 13 firka arasında yer alırken, aynı fırkalar 110 firka arasında yine zikredilmiştir.

Ebrekân mezkûr 110 firkanın bazısına alt kol olarak birer firka, bazısına da birden fazla firka ilave etmektedir. Örneğin dördüncü sırada yer alan Mezdekiyye'nin Berâmike adında bir kolunun olduğunu ve bunların Zenâdîka veya Hırmâniyye adıyla da bilindiğini zikretmektedir. Burada yer alan Berâmike ile eş anlamda kullanılan Zenâdîka'nın aynı zamanda ana fırkalar ara-

⁷⁸ Bu hususta şematik görüntü için çalışmamızın sonunda yer alan Ek 2'deki tabloya bakınız.

sında zikredilmiş olması da dikkat çekmektedir. Ancak bu durumu, Berâmike müntesiplerinin zındık olarak nitelenmesiyle ifade etmek de mümkündür. Yine Yûnus b. Abdurrahmân el-Kummî'ye atfettiği Yûnusiyye'nin Burgûsiyye adında bir alt kolundan bahsetmekte; otuz ikinci sırada yer alan Cârûdiyye'nin Keysâniyye adıyla da bilinen Muhtâriyye adında bir kolunun olduğunu zikretmektedir. Kırkıncı sırada yer alan Rizâmiyye'nin Mukanna'iyye adında bir kolunu daha olduğunu belirten Ebrekân, ana fırkalar arasında zikretmiş olmasına rağmen tali fırkalar arasında da yeniden zikrettiği Cebriyye'nin de Şeybâniyye adında bir alt kolu olduğunu vurgulamaktadır. Yine Muhakki-me'yi elli birinci sırada yer alan Ezârika'nın, Hafsiyye'yi elli beşinci sırada yer alan İbâziyye'nin, Sa'lebe b. Amra nispet ettiği Sa'lebiyye'yi ise elli yedinci sırada olan Acrediyye'nin alt kolu olarak sıralamaktadır. Yine Gaylâniyye'yi yetmiş dördüncü sırada olan Neccâriyye'nin, Meymûniyye'yi ise yetmiş beşinci sırada olan Câhiliyye'nin alt kolu olarak saymaktadır.⁷⁹ Ayrıca müellif yirmi ikinci sırada yer alan Za'ferâniyye'yi Müteşârike ve Hulûliyye olmak üzere ikiye; otuz dokuzuncu sırada yer alan Bâtıniyye'yi Kârâmita (Karmatiyye), Harâmiyye, Seb'iyye, Bâbekiyye, Hürremiyye, Muhammire, Haceriyye ve İsmâiliyye olmak üzere sekiz alt fırkaya ayırmakta; Zeydiyye'nin altında ise sadece Süleymâniyye fırkasını zikretmektedir.⁸⁰

Netice olarak İbn Mahlûf, tâli fırkaların alt kolları olarak 21 fırka sıralamaktadır. Tali fırkaların sayısı 110 iken, alt kollarının sayısı 21 olmaktadır. Birden fazla alt kola ayrılan Za'ferâniyye ve Bâtıniyye'yi toplam sayıdan çıktığımızda $110+21-2$ formülü ile 129 sayısına ulaşılmaktadır. Hem ana fırkalar arasında zikredip hem de tali fırkalar arasında sayılan Münâfika, Kaderiyye ve

⁷⁹ Fırka sayısı hesaplanırken bu fırkaların hem kendileri ve hem de tek olan alt kolları sayıya dâhil edilmiştir. Zira eğer bu fırkalar birden fazla alt kola ayrılmış olsalardı, ana fırkayı saymak gereksiz olurdu. Ancak içlerinden tek fırka ayrıldığına göre, ayrılan fırka ayrıldığı fırka ile birlikte sayılarak sayıya dâhil edilmiştir.

⁸⁰ Fırka sayısı hesaplanırken, birden fazla alt fırkanın sıralandığı ana fırkaların hiçbirini sayıya dâhil edilmemiştir.

Cebriyye'yi; hem alt firkalar arasında doksanıncı sırada zikredip hem de Zeydiyye'nin alt kolu olarak saydığı Süleymâniyye'yi de sayıdan çıkarttığımızda 129-4 formülü ile 125 sayısını elde etmek mümkündür. O halde müellif 13 ana fırka ve 125 tali fırka sıralamaktadır.

Tali firkaların üst kimlik olarak hangi ana fırkaya ait olduğu hususu okurlara kalmıştır. Zira müellif bu hususta da herhangi bir tasnife gitmemiştir. Bu noktadan hareketle, İbn Mahlûf'un sıraladığı 110 tali fırkayı, bizatihi kendisi tarafından zikredilen 13 ana fırkanın ilgili başlıklar altında toplayarak bir tasnif oluşturmaya çalışmak mümkündür. Ancak bu tasnifi sadece müellifin nakillerine bağlı kalarak yapmak mümkün değildir. Zira yukarıda da açıkladığımız gibi eserde, ana firkaların tali kolları hakkında düzenli şematik bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla bu tasnifi oluştururken kısmen müellifin zikrettiği bilgilere, kısmen de diğer ön kabullere dayanmak gerekmektedir. Bu tasnifte 110 tali fırkadan sadece **Sünniyye** (Ehl-i Sünnet) dışarıda kaldığından bu fırkayı ana fırka olarak kabul edip, müellifin zikrettiği 13 ana fırkaya ilave etmek mümkündür.

İkinci ana fırka olan **Münâfika**'ya dair tali firkalar arasında herhangi bir grubu zikretmek güçtür. Ancak tali firkaların ikincisinin yine Münâfika adıyla zikredilmiş olması önemli bir ayrıntıdır, zira sayı hesaplanırken mükerrer zikredilen bu fırka ikinci kere sayıya dahil edilmemelidir.

Üçüncü ana fırka olarak **Zenâdika**'yı “İslâm dışı olan gruplar” ve “İslâm firkaları içerisinde sayılanlar” şeklinde ikiye ayırarak, İslâm dışı olanları Maniyye, Yezîdiyye, Mezdekiyye ve Mezdekiyye'nin alt kolu olan Berâmike'yi yerleştirmek mümkündür. İslâm firkalarından sayılanları ise Abdekiyye, Rûhâniyye, Halîliyye, Bâtıniyye ve sekiz alt kolu Karâmita, Harâmîyye, Bâbekiyye, Hürremiyye, Muhammire, Haceriyye ve İsmâliyye olarak 11 kısma ayırmak mümkündür. Aslında müellif burada “İslâm dışı olan” veya “olmayan” şeklinde herhangi bir ayrıma gitmemiştir. Ancak böyle bir ayrıma gidilmemesi durumunda, İslâm dışı olan inançlar ve ekoller ile İslâm firkalarının birbirine karışacağı muhakkaktır. Öte yandan Karâmita ve Bâbekiyye gibi

bazı fırkaların İslâm dışı olduğu muhakkaktır. Ancak müellif bunları Bâtıniyye'nin alt kolu olarak sıraladığı için, bu tasnif içerisindeki İslâm dışı olan fırkaların, İslâm dışı olan gruba alınması, müellifin Baâtıniyye'ye dair olan tasnifinin bozulmasına neden olacaktır. Sonuç olarak üçüncü fırka olan Zenâdika altında toplam 15 fırka mevcuttur.

Müellifin **Mu'attıla** ve **Müfteriyye** ana fırkası altında herhangi bir kolu yerleştirmeye gerek yoktur.

Müşebbihe'nin altında Haşviyye, Kehmesiyye, Mübeyyiza, Yûnusiyye ve alt kolu Burgûsiyye'ye yer vererek toplamda 5 fırkayı; **Cehmiyye**'nin altında Cehliyye, Mudâhiyye, Mezciyye, Nefyiyye, Guluvviyye, Hurûciyye ve Nekîriyye olmak üzere 7 fırkayı; **Mürçi'e**'nin altında ise 'Ubeydiyye, Yûnusiyye, Me'ârifiyye, Gassâniyye, Cibrîliyye, Sevbâniyye, Merîsiyye ve Kerrâmiyye olmak üzere 8 fırkayı sıralamak mümkündür.

Râfıza'nın altında Hişâmiyye, Zürâriyye, Şeytâniyye, Bedâiyye, Beyâniyye ve alt kolu 'Abteriyye, Zâmiyye, Seneviyye, Hamsiyye ve alt kolu İbrâhîmiyye, Cenâhiyye, Cumhûriyye, Sebeiyye, Mansûriyye, Hannâfûn, Cârûdiyye ve alt kolu Muh-târiyye, Kâmilîyye, Mugîriyye, Hattâbiyye, Kâsira, Zeydiyye ve alt kolu Süleymâniyye (Cerîriyye), Ebteriyye, Rizâmîyye ve alt kolu Mukanna'iyye, Müfavvîda, Kümeyleyye, Süleyâniyye (Cerîriyye), Nâvûsiyye, Şumeytiyye, 'Ammâriyye, Mübâreke, Müseviyye, Kat'iyye, 'Umeyriyye ve Haşebiyye ile birlikte 36 fırka sıralanabilir. Müellif burada Süleymâniyye'yi Zeydiyye'nin alt kolu olarak zikretmesine rağmen yeniden tali fırkalar arasında zikretmiş olması bir yanlış olduğundan, bu fırkanın ikinci kere sayıya dahil edilmemesi önemlidir.

Kaderiyye'nin altında Sâlihiyye ve Eceliyye mevcuttur. Ancak müellif burada da hataya düşerek, Kaderiyye'yi hem 13 ana fırka arasında hem de 110 fırka arasında zikretmiştir. Dolayısıyla mükerrer olan bu fırkanın sayıya dâhil edilmemesi gerekmektedir. O halde Kaderiyye altında toplam 2 fırka mevcuttur.

Cebriyye'nin altında ise Şeybâniyye; Neccâriyye ve alt kolu Gaylâniyye; Za'ferâniyye ve alt iki kolu Müteşârike ve Hulûliyye

ye ile birlikte 5 fırka sıralanması mümkündür. Müellif sehven Cebriyye'yi hem 13 ana fırka arasında hem de 110 tali fırka arasında sıraladığından, bu iki fırkanın yalnızca birinin sayıya dâhil edilmesi gerektiği de unutulmamalıdır.

Havâric'in altında ise Ezârika ile alt kolu Muhakkime, Beyhesiyye, Necdiyye, Sufriyye, İbâziyye ile alt kolu Hafsiyye, Acrediyye ve alt kolu Sa'lebiyye, Necrâniyye, Şekkiyye, Fudayliyye, Câhiliyye ile alt kolu Meymûniyye, Hamziyye, Şu'aybiyye, Hâzimiyye, Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Saltiyye, Se'âlibiyye, Ahnesiyye, Şeybâniyye, Mükremiyye, Ma'bediyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Bezîgiyye ve Ruşeydiyye ile birlikte toplam 29 fırka sıralanması mümkündür.

Mu'tezile'nin altında ise Ca'feriyye, Vâsiliyye, Hüzeyliyye, Nazzâmiyye, Üsvâriyye, İskâfiyye, Murdâriyye, Sümâmiyye, Hayyâtıyye, Câhiziyye, Bekriyye, Dırâriyye, Ka'biyye, Şehhâmiyye, Abbâdiyye, Bişriyye ve Amriyye ile birlikte 17 fırka yerleştirmek gerekmektedir.

Son ana fırka **Hârûriyye**'nin altına ise herhangi bir fırka yerleştirmeye gerek yoktur.⁸¹

Sonuç olarak Ebrekân $1+1+15+1+1+5+7+8+36+2+5+29+17+1$ formülüyle 73 sayısını bir hayli aşarak, toplamda 129 sayısına ulaştığı görülmektedir. Yukarıda Ebrekân'ın normalde 13 ana fırka ve 125 tali fırka sıraladığından bahsedilmişti. Bu ikisinin toplamı 138 etse de, ana fırkalardan Zenâdika, Müşebbihe, Cehmiyye, Mürci'e, Râfıza, Kaderiyye, Cebriyye, Havâric ve Mu'tezile birden fazla tali fırkaya ayrıldığı için bu 9 fırkayı 138 sayısından eksiltmek gerekmektedir. O halde $138-9=129$ işlemi ile $1+1+15+1+1+5+7+8+36+2+5+29+17+1$ formülünde zikredilen 129 sayısına ulaşmak mümkündür.

⁸¹ Geniş bilgi çalışma sonunda yer alan Ek 3'teki tabloya bakınız.

3.3. Eserdeki Bazı İlginç Fırka İsimleri

Zikrû'l-fırak'ta makâlât geleneğinde çok rastlanmayan bazı fırka isimlerine yer verilmesi dikkate şayandır. Bu fırkaların zikredilerek içerikleri hakkında verilen bilgilerden hareketle bunların makâlât türü eserlerde bahsedilen fırkaların hangilerine tekabül ettikleri ve üst kimlik olarak hangi fırkaya ait oldukları ortaya konulması gerekmektedir.

Münâfika: Müellifin ana fırkalar arasında belirttiği "İslâmiyet'i benimsemediği halde zahirde Müslüman olarak gözükeren küfürlerini gizleyenler" şeklinde tanıttığı el-Münâfika bunlardan biridir.⁸² Müellifin bununla münafıkları kastettiği açıktır. Ancak münafıkların bir fırka olarak karşımıza çıkması ise doğrusu ilginçtir. Zira bu kavram daha çok akaid eserlerinde iman-küfür münasebetlerinde çıkmaktadır.

Müfteriyye: İbn Mahlûf bu fırkayı ana fırkalar arasında zikrederek "Dini hususlarda Allah'a iftira edenler" olarak tanıtmakta ve bu fırka mensuplarını zemmetmektedir.⁸³ Aslında bu tanım oldukça geniştir. Zira fırka-i nâciyenin haricindeki hemen hemen her firkanın bu bağlamda değerlendirilmesi mümkündür. Zira Ehl-i sünnet açısından bakıldığında, diğer fırkaların önemli bir kısmının görüşleriyle zaten Allah'a veya Resûlüne iftira ettikleri görülecektir. Bu sadece Ehl-i sünnet açısından söz konusu değildir. Zira fırka-i nâciyenin yerine hangi fırka yerleştirilirse, o firkanın bakış açısıyla dışarda kalan diğer fırkaların önemli bir kısmının Müfteriyye dâhilinde sayılması mümkündür.

Berâmike: İbn Mahlûf'un zikrettiği ilginç fırka isimlerinden biri de Berâmike'dir. Diğer bir adının "Hirmâniyye" olduğunu bildiren bu fırkayı Mezdekiyye'ye nispet etmekte ve Zenâdika arasında sayıldığını belirtmektedir.⁸⁴

⁸² İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b

⁸³ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 193b-194a.

⁸⁴ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 194b.

Aslında Berâmike Abbâsiler devrinde yaşayan ve devlet idaresinde vezirlik gibi çeşitli görevlerde bulunan Bermekî ailesine verilen bir isimdir. Ancak ilginçtir ki bu ailenin büyük atası olan Bermek'in dinî inancı hakkında iki iddia vardır. Bunlardan biri onun, Budizm' mensup bir rahip olduğu iddiası, diğeri ise Zerdüşti tapınağına mensup bir rahip olduğu iddiasıdır.⁸⁵ Berâmike fırkasının, burada zikrolunan Bermekiler ailesiyle herhangi bir alakası olduğu düşüncesine kapılmak doğru değildir. Ancak söz konusu ailenin büyük atasının dinî mensubiyeti bizlere bu ismin, Budizm ve Zerdüştlük gibi inançlarında bir karşılığının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla makâkât türü eserlerdeki tasniflerde göremediğimiz bu ismin menşeinin Budizm'e veya Zerdüştlüğe dayandığını düşünecek olursak, bu fırkanın Mezdekîlerin alt kollarından biri olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Öte yandan bu fırka adının istinsah edilmesinde hataya düşülebileceğini, "Berâhime"nin sehven "Berâmike" şeklinde istinsah edilebileceğini düşünmek de mümkündür. Yazılışları birbirinden farklı olsa da, nüshadaki diğer vahim istinsah hatalarını göz önünde bulundurduğumuzda, bu hatanın muhtemel olabileceği anlaşılmaktadır. Hatta İbn Mahlûf'un ikinci bir isim olarak zikrettiği "Hirmâniyye" adı da "Brahmanizm"i çağrıştırmaktadır. Hirmâniyye'nin yazımında istinsah hatası yapılabileceği, aslının "Brahmâniyye" şeklinde olabileceği ihtimaller dahilinde değerlendirilebilir.

Bugün Hindistan'da yaygın olan, Brahmanlarca temsil edilen Brahmanizm'i ifade eden Berâhime,⁸⁶ Şehristânî'nin İslâm dışı inançlar arasında zikrettiği bir fırkadır. Ancak Şehristânî bu fırkayı, bir fırkanın alt kolu olarak değil, Hintlilerin düşünceleri

⁸⁵ Geniş bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/517-520.

⁸⁶ Berâhime hakkında geniş bilgi için bk. Günay Tümer, "Brahmanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/329-333.

kısımında müstakil bir fırka olarak saymakta üç alt fırkaya ayırmaktadır.⁸⁷

İbn Mahlûf'un bu fırkayı Mezdekiyye'nin alt kolları arasında saydığı yukarıda belirtilmişti. Kaynaklara baktığımızda, Şehristânî Mezdekiyye'yi Ehl-i kitap olma ihtimali bulunan fırkalar içinde Seneviyye'nin kolları arasında,⁸⁸ Malatî Huşeyş'ten aldığı tasnif tablosunda Zenâdika arasında⁸⁹ zikretmektedir. Kummî-Nevbahtî'de ise 21. sırada zındıklar arasında geçmektedir.⁹⁰ Şehristânî Mezdekiyye'den Kûziyye, Ebû Müslimiyye, Mâhâniyye ve Esbîd Câmekiyye olmak üzere dört alt kol ayrıldığını sıralamaktadır.⁹¹ Görüldüğü gibi Berâmike veyahut Berâhime bu kollar arasında zikredilmemektedir.

Halîliyye: Ebrekân, Halîliyye mensuplarının Allah'ın sevgisinin kendilerine galip geldiğini düşündüklerini, Allah kimi daha çok severse onların dostu olacağına ve O'na olan dostluğundan dolayı haramların o kimselere helâl olacağına inandıklarını belirtmekte ve onları zemmetmektedir.⁹² Aslında bu görüşler bizlere ibaha fikrini çağrıştırmakta ve İbâhiyye/Mübahiyye⁹³ içerisinde değerlendirilebileceğimiz Hubbiyye⁹⁴ fırkasını anımsatmakta-

⁸⁷ Şehristânî, *el-Milel*, 2/601-606.

⁸⁸ Şehristânî, *el-Milel*, 1/294.

⁸⁹ Gömbeyaz, *İtikadî Fırka Tasnifleri*, 305.

⁹⁰ Kummî-Nevbahtî, *Şif Fırkalar*, 167-168.

⁹¹ Şehristânî, *el-Milel*, 1/294-296. Mezdekiyye hakkında ayrıca bk. Kenan Has, "Mezdekiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 26/523-524.

⁹² İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a.

⁹³ Geniş bilgi için bk. İbahiyye maddesine bak veya maddede belirtilen diğer fırak risâlelerinden dipnot ver.

⁹⁴ Osman b. Abdullah el-İrâkî el-Hanefî, *el-Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zendeka* (nşr. Yaşar Kutluay), Ankara 1962, 69. Ayrıca geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, "Hubbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/66.

dır. Buradan hareketle tarafımızca söz konusu fırkanın şema içerisinde yine Zenâdîka dâhilinde İslâm'dan neşet eden fırkalar arasında sıralanması uygun görülmüştür.

Cehliyye: Ebrekân bu fırkayı Cehmiyye'nin alt kollarından saymakta ve aynı zamanda Muattıla'ya da nispet etmektedir. Ancak görüşlerine ve kurucusuna değinmemektedir.⁹⁵ Dolayısıyla bu isimle hangi inançta olan kişileri kastettiği anlaşılamamaktadır.

Mudâhiyye: Müellif makâlât türü eserlerde adını göremediğimiz bu fırkayı da hem Cehmiyye'ye hem de Muattıla'ya nispet etmekte ve görüşlerinden bahsetmemektedir.⁹⁶

Mezciyye: İsminin çıkış noktasının “karıştırmak” anlamına gelen “mezc” kelimesine dayandığını belirten müellif, bunların Allah'ın mahlûkâtıyla, mahlûkâtın da Allah'la mezc olduğunu iddia ettiklerini belirtmekte ve bu fırkayı hem Cehmiyye'ye hem de Müşebbihe'ye nispet etmektedir.⁹⁷

Nefiyye: Ebrekân bu fırkanın “Nâfiye” olarak da bilindiğini belirterek, hem Cehmiyye'ye hem de Muattıla'ya nispet etmekle yetinmekte hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.⁹⁸

Guluvviyye: Müellif Guluvviyye'nin adından da anlaşılacağı üzere aşırıya giden Cehmî bir fırka olduğunu; Ru'yetullah'ın ne cennette ne de cennet dışında herhangi bir yerde vuku bulacağını iddia ettiklerini bildirmektedir.⁹⁹

Hurûciyye: Ebrekân bu fırkayı da Cehmiyye'ye nispet ederek, cennet ve cehennem ehlinin buldukları durumdan asla

⁹⁵ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a.

⁹⁶ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a.

⁹⁷ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a.

⁹⁸ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a.

⁹⁹ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a.

çıkamayacaklarını öne sürdüklerini belirtmekte ve onları zemetmektedir.¹⁰⁰

Nekîriyye: Ebrekân'ın bu fırkanın, adından da anlaşılacağı üzere mensuplarının âhîret hallerine dair olan sırât, mîzân gibi hususları inkâr ettiği için bu isimle anıldığını belirtmektedir.¹⁰¹ Bu isim ve sair görüşleri bizlere Hanefî-Mâtürîdî gelenekteki tasniflerde yer alan ve Cehmiyye'nin alt kollarından biri olarak zikredilen Kabriyye ve Vezniyye fırkalarını hatırlatmaktadır. Zira bu fırkaların da ahîret hallerine dair bazı önemli hususları inkâr ettikleri kaynaklarda menkuldür.¹⁰²

Zâmiyye: Müellif bu fırka mensuplarının Hz. Ali'yi Tanrı edindiklerini ve Hz. Peygamber'i zemmettiklerini belirterek bunların hem Râfîzî hem de Mücessimî ve Hulûlî olduklarını bildirmektedir.¹⁰³ Zâmiyye'nin “zem” kökünden türediği ve Râfîzî fırkalardan olduğu göz önünde bulundurulunca, kaynaklarda “Zemmiyye”¹⁰⁴ veya “Müzemmiyye, Zemîmiyye, Zemîme” gibi farklı isimlerle geçen, Hz. Ali'nin ilâhlığını ve

¹⁰⁰ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a.

¹⁰¹ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195a-b.

¹⁰² Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, thk. M. Z. Muhammed Azab, (Kahire: Mektebetü'l-Medbulî, 1413/1992), 91; Ebû'l-Hasan Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1408/1988), 733; Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fazl en-Nesefî, *Kitabu'r-Redd Ale'l-Bid'a ve'l-Ehvâi'd-Dâle*, thk. Seyit Bahçivan, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 235-236; Mohammed Meelad Salam, *Safiyüddin Ebu Muhammed el-Kirmani'nin el-Kenzu'l-Hafî fi İhtiyârati's-Saifi Adli Kitabının 115. Babının İnceleme ve Tahkiki* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 185-186.

¹⁰³ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 195b-196a.

¹⁰⁴ Bu fırka Ebû Hâşim el-Cübbâi'ye (ö. 321/933) nispet edilen Behşemiyye'ye muhalifleri tarafından verilen “Zemmiyye” adıyla karıştırılmamalıdır. Bu hususta geniş bilgi için bk. Avni İlhan, “Ebû Hâşim el-Cübbâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/147.

Hz. Peygamber'in de insanları ilâh olan Hz. Ali'ye inanmaya davet ettiğini ileri süren Gâli fırka olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵

Hamsiyye: Ebrekân Hamsiyye'nin Rafizî olduklarını ve Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fâtıma'yı müşterek beşli ilâh olarak kabul ettiklerini belirtmektedir.¹⁰⁶ Hamsiyye adının "hamse/beş" rakamından türetildiğine dikkat ettiğimizde, bu fırkanın Kummî, Nevbahtî ve Şemseddin el-Âmûlî'nin (ö.753/1352) tasniflerinde yer alan Şîi-Gâlî firkalarından "Muhammise" olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Cumhûriyye: Ebrekân'ın "Cumhûr adında bir şahsa tabi olanlar." şeklinde tanımladığı bu fırkanın kargaların birbirine benzediği gibi Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e benzediğini iddia ettiğini öne sürmektedir.¹⁰⁸ Fırka hakkında nakledilen bilgilerden yola çıkıldığında Cumhûriyye'nin hem Eş'arî tasnif geleneğinde hem de Doğu Hanefî firak geleneğindeki tasniflerde karşımıza çıkan "el-Gurâbiyye" fırkası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Zira Ebrekân bu fırkanın diğer bir adının da "el-Gurâbiyye" olduğu-

¹⁰⁵ Zemmiyye hakkında geniş bilgi için bk. Âmidî, *Ebkârü'l-Efkâr*, 5/57; Bağdâdî, *el-Fark*, 222; Şehristânî bu fırkayı Gâlî firkalar arasında "Albâiyye" adıyla zikretmiştir. Geniş bilgi için bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/206-207.

¹⁰⁶ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Firak*, 196a.

¹⁰⁷ Kummî ve Nevbahtî, *Şîi Firkalar*, çev. Hasan Onat v.d., (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 157 v.d.; Mustafa Öz, "Gâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/336; Hasan Onat, "Hattâbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/493; Gömbeyaz, *İtikadî Fırka Tasnifleri*, 288. Şehristânî isim vermeksizin Albâiyye (Zemmiyye/Zemimiyye/Zemîme) fırkasının altında "Yine bunların bir kısmı..." diyeerek bu fırkaya işaret etmektedir. Geniş bilgi için bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/206-207.

¹⁰⁸ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Firak*, 196a.

¹⁰⁹ Geniş bilgi için bk. Irakî, *el-Fıraku'l-Müfterika*, 32-33; Sedreddinzâde eş-Şirvânî, *Tercümânü'l-Ümem* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevî, 258/7), 79b; İbn Kuteybe Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Me'ârif*, thk. Şevket Ukkâşe, (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, t.y.), 623; Şah Abdülaziz ed-Dihlevî, *et-Tuhfetü'l-İsnâ Aşeriyye* (Kahire: y.y., 1373), 13; Murtaza er-Razi, *Tabsirâtü'l-'Avâm*, 171; Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Harizmî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 22.

nu belirtmektedir.¹¹⁰ Kaynaklara baktığımızda, bu fırkada benzerlik metaforunun ağır bastığı ve bunun Hz. Ali'nin nübüvvetine delil olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak *Zikrü'l-fırak*'ta firkanın kurucusunun isminin ön plana çıkarılması dikkat çeken bir husustur. Öte yandan makâlât eserlerinde bu firkanın Malatî'nin Huşeyş'ten naklettiği fırka tasnif tablosunda Râfizâ'nın alt kolu olarak zikredilmesi de dikkate şayandır.¹¹¹

Hannâfûn: Ebrekân bu firkanın Mansûr adlı kurucusunun Temimli olduğunu, Mehdi b. Mansûr tarafından yakıldığını, fırka mensuplarının ise Hz. Ali'nin ölmediğine ve kıyametten önce yeryüzüne gönderileceğine inandıklarını belirtmektedir.¹¹² Müellifin zikrettiklerinden bu firkanın Şia'nın Gâlî fırkalarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Gâlî fırkalara baktığımızda ise Sebeyye'nin Hz. Ali'nin rec'at fikrine inandıklarını görmekteyiz.¹¹³ Ancak bu fırkayla müellifin Sebeyye'yi kastetmiş olması da mümkün değildir. Zira bu eserde, Sebeyye bu firkanın iki öncesinde zikredilmiştir. Müellifin içerikte zikrettiği Mehdi b. Mansûr'un ise Abbâsi halifesi Mehdî-Billâh olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Tüm bu ipuçları bu firkanın, Sebeyye'nin alt kollarından biri olduğuna işaret etmektedir.

Kâsira: Ebrekân'ın naklettiği en ilginç fırkalardan biridir. Ebrekân bunların âhirette amel defterlerini sol elinden almasını diye ölümlerin sol ellerini kırdıklarını, müt'a nikâhı kıymayı ve velisiz, mehirsiz ve şahitsiz nikâh kıymayı helâl gördüklerini belirtmektedir.¹¹⁵ Müellifin bu fırkayla diğer bilinen fırkalardan

¹¹⁰ İbn Mahlûf, *Zikrü'l-Fırak*, 196a.

¹¹¹ Bu tablo için bk. Gömbeyaz, *İtikadî Fırka Tasnifleri*, 305.

¹¹² İbn Mahlûf, *Zikrü'l-Fırak*, 196a-b.

¹¹³ Âmidî, *Ebkârü'l-Eşkâr*, 5/53; Mustafa Öz, "Galiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/334, 336.

¹¹⁴ Geniş bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/377-379.

¹¹⁵ İbn Mahlûf, *Zikrü'l-Fırak*, 196b.

hangisini kastettiği doğrusu bilinmemektedir. Ancak nakledilen bilgilerden hareketle bu fırkanı Şîî-Gâli firkalardan olduğunu söylemek mümkündür.

Harâmiyye: Ebrekân bu fırkayı tali firkalar arasında yer alan Bâtıniyye fırkasının kolları arasında sayarak haramları kendilerine helâl kıldıkları için bu isimle anıldıklarını belirtmektedir.¹¹⁶ Aslında bu düşüncenin ibâhâ kavramıyla izah edilmesi mümkündür. İslâm Mezhepleri Tarihi ilminde genelde bu düşünceye sahip firkalar İbâhiyye fırkası altında değerlendirilmektedir. Buna rağmen müellifin bu fırkayı Bâtıniyye'ye nispetle zikretmesi doğrusu ilginçtir.

Me'ârifiyye: Ebrekân bu fırkanın Mürciî firkalardan biri olduğunu belirterek, imanın yalnızca marifetten ibaret olduğunu iddia edenler olarak tanımlamaktadır.¹¹⁷ Literatürdeki tasniflerde bu fırkanın adının yer almaması ilginçtir. Fakat bu fırka, imanı marifet olarak kabul etmesi sebebiyle, bu hususta aynı fikirde olan Cehmiyye'yi anımsatmaktadır. Zira Cehmiyye'ye göre iman, marifettir; Allah ve elçisinden gelen haberlerin inananların zihninde ve kalbinde kesin bir bilgiye dönüşmesidir.¹¹⁸ İmanın tanımı açısından düşünüldüğünde bu fırkanın Mürci'yye'ye de-ğil, Cehmiyye'ye nispet edilmesinin daha isabetli olacağı açıktır.

Cibrîliyye: Cibrîliyye'yi “kendi imanlarını Cebrâil, Mikâil ve diğer mütekarribînden olan meleklerin imanını olarak tanımlayanlar” şeklinde tanıtan İbn Mahlûf, bunların imanını kalben tekzip olsa bile dil ile ikrardan ibaret olarak tanımladıklarını belirtmektedir.¹¹⁹ İbn Mahlûf'un bu fırkanın imanla ilgili görüşlerine dair naklettikleri, bizlere Ebû Hanîfe'ye nispet edilen “Benim

¹¹⁶ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 197a.

¹¹⁷ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 197a.

¹¹⁸ Şerafettin Gölcük, “Cehmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/235; Ali Durmuş, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (Ankara: İksad Yayınları, 2022), 10-11.

¹¹⁹ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 197a.

imanım Cebrâil'in imanı gibidir.”¹²⁰ sözünü hatırlatmaktadır. Öyle ki bu söz Ebû Hanîfe'nin talebesi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından kerih görülmüş ve bu hususta “Ben Cebrâil'in iman ettiği her şeye iman ediyorum.” demenin daha uygun olacağı belirtilmiştir.¹²¹ Dolayısıyla İbn Mahlûf'un bu fırka adıyla Ebû Hanîfe'ye göndermede bulabileceği akla gelse de, onun burada isim belirtmemiş olması, yaptığımız bu tür yorumları sağlam bir zemine oturtmamızı engellemektedir. Öte yandan bu fırkanın imanın tanımına dair görüşüne baktığımızda, müellifin Cibrîliyye ile Ebû Hanîfe'yi kastettiğini söylemek zorlaşmaktadır. Zira Ebû Hanîfe'ye göre iman kalp ile tasdik dil ile ikrardan ibarettir.¹²² Netice itibariyle bu isimle müellifin hangi fırkayı kastettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, fırkaya nispet ettiği görüşlerden hareketle Cibrîliyye'nin Mürciî fırkalar arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

Eceliyye: Ebrekân tali fırkalar arasında zikrettiği Eceliyye'yi “ölümün eceli ve rızkı kestiğini öne sürenler” olarak tanıtmaktadır.¹²³ Bu görüş bizlere, bazı Mu'tezilîlerin ve özellikle de Kaderîlerin ilgili görüşlerini anımsatmaktadır. Zira Basra Mu'tezilîleri ve Ka'bi, eceli müsemma ve kazâ olmak üzere ikiye ayırmakta olup, ecel-i kazâ dahilinde ölenlerin, ölmemeleri durumunda kendi ecellerine kadar yaşayacaklarını öne sürmektedirler. Bu durumda onlara göre ecel-i kaza ile gerçekleşen ölüm, eceli kesen, ecele mani olan bir engeldir.¹²⁴ Yine Ma-

¹²⁰ Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* (BAE: Mektebetül-Furkan, 1999), 121

¹²¹ Lutfî Paşa, *Risâle fi Beyâni Aslı'l-Îmân ve Cevherihi ve Sıfâtihî* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 3242), 5b.

¹²² Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim-el-Fıhu'l-Ebsat-el-Fıkhü'l-Ekber-Risâletü Ebî Hanîfe-el-Vasiyye: İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 12-13.

¹²³ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 198a.

¹²⁴ Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi,

latî'nin nakline göre Kaderiyye'nin kolları arasında yer alan altıncı grubun benzer görüşlere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira Malatî onların ölüm kazaen ölen bir kişinin rızkını ve ecelini kestğini, zira ölen kişinin kendisi için tayin edilmiş olan süre gelmeden öldüğünü ve kendisi için tayin edilmiş olan rızık bitmeden öldüğünü öne sürdüklerini eserinde zikretmektedir.¹²⁵ Dolayısıyla hem rızık hem de ecel açısından düşünüldüğünde Eceliyye'nin Kaderiyye içerisinde yer aldığını söylemek mümkün olmaktadır.

Câhiliyye: Ebrekân'ın tali fırkalar arasında zikrettiği bu fırka hem literatürde bu adda bir firkanın tespit edilememesi hem de bu başlık altında oldukça geniş bir tanım zikretmesi sebebiyle dikkate şayandır. Ebrekân bu fırka mensuplarının cehalete nispetle anıldıklarını ve onların sapıttıklarını ve insanları da sapkınlığa sürüklediklerini belirtmektedir. Hem İmâmî-Alevî ve Râfîzî bazı fırkaların hem de Havâric'den ayrılan birçok tali firkanın bu grup içerisinde sayılabileceğine dikkat çekmektedir.¹²⁶ Ebrekân bu fırkayla makâlât geleneğine farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Öyle ki bu bakış açısı teşbih ve tecsim görüşlerini benimseyen Müşebbihe ve Mücessime'ye benzemektedir. Zira ana mezheplerden herhangi birinin kolu olan bir fırka aynı zamanda Müşebbihî veya Mücessimî de sayılabilmektedir.

Kümeilye: Ebrekân, Râfiziyye'nin alt kolları arasında zikrettiği bu fırkayı Kümeyl b. Ziyâd'a (ö. 82/701) nispet etmektedir.¹²⁷ Kümeyl b. Ziyâd, sahabeden olup Hz. Osman zamanında halifeye karşı bir politika takip ettiğine dair çeşitli deliller mevcuttur. Hz. Ali döneminde ise çeşitli görevler aldığı, Hz. Ali'yle arasının iyi olduğu, ona bazı dualar öğrettiğine dair rivayetler

2005), 215; Cihat Tunç, "Ecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1994), 10/381.

¹²⁵ Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red*, 128.

¹²⁶ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 198b.

¹²⁷ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 199a.

mevcuttur. Bazı kaynaklar onu müfrit bir Şîî olduğunu öne sürse de, tasavvuf tarihinde Kübreviyye, Sühreverdîyye, Hemedânîyye, Nurbahşiyye, Bektâşiyye ve Ni‘metullâhiyye gibi bazı tasavvufî ekollerde adının sıkça geçtiği ve Kümeyl’in Hz. Ali‘den hırka giydiği nakledilmektedir.¹²⁸ Makâlât literatüründeki onun adına veya kendisine nispet edilen Kümeyliyye adında bir fırkaya rastlanmamaktadır. Ancak kendisinden nakledilen hadislerin Şîî hadis kaynaklarda kabul görmesi, Hz. Ali‘nin halifeliği döneminde devlette bazı görevler üstlendiği bilgisi, aşırı Şîîlerden olduğuna dair nakledilen malumat birlikte düşünüldüğünde Şîa ile bir ilişkisinin olabileceği ihtimali üzerine, kendisine nispet edilen bu fırkanın firak risâlelerinde yer alması olağan gözükmektedir.

‘Abteriyye: *Zikrû‘l-fırak*’ta zikredilen ve makâlât türü eserlerde aşına olunmayan bir ismi taşıyan bu fırka, ilk bakışta, Ebü‘l-Meâlî tarafından Zeydiyye’nin alt kolları arasında tasnif edilen Ebteriyye fırkasıyla bir ilişkisi olup olmadığı sorunu akla getirmektedir.¹²⁹ Ancak Ebteriyye elif harfiyle başlamak-tayken ‘Abteriyye ayn harfi ile başlaması, yani her iki ismin yazılışları itibariyle birbirinden farklı olması ve ayrıca müellifin fırka hakkında verdiği bilgiler bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Ebrekân’ın “Beyâniyye’den Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî’nin taraftarları” şeklinde tanıttığı bu fırkanın diğer bir adının “Harbiyye” olduğunu da eklemektedir.¹³⁰ Harbiyye’nin, kurucusu “el-Harb”e nispetle isimlendirildiği zâhirdir. Ancak müellifin bu fırkayı niçin ‘Abteriyye olarak isimlendirdiği meçhuldür. Öte yandan müellif bu fırkanın Beyâniyye’den olduğunu zikretmekteyken, tali fırkalar arasında 23. sırada Beyâniyye’yi

¹²⁸ Bu hususta geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, “Kümeyl b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/550.

¹²⁹ Ebü‘l-Meâlî’nin tasnif tablosu için bk. Gömbeyaz, *İtikadî Fırka Tasnifleri*, 296.

¹³⁰ İbn Mahlûf, *Zikrû‘l-Fırak*, 199a.

ele aldığı kısımda bu fırkaya değinmemesi ilginçtir. Üstelik kaynaklarda Harbiyye fırkası Beyâniyye dahilinde değil de, bazen İslâm dışı fırkalar arasında zikredilirken,¹³¹ bazen de Keysâniyye'ye nispet edilmektedir.¹³²

İbrâhimiyye: İslâm Mezhepleri Tarihi literatüründe çok fazla bilinmeyen bir fırka olarak karşımıza çıkan İbrâhimiyye, Müşebbihî ve Gâlî fırkalar arasında zikredilmektedir.¹³³ Ebrekân ise bu fırkayı, Hamsiyye'ye yani Muhammise'ye nispet ederek "Bunlar Hamsiyye'den Şerî' ve Nümeyr'e tabi olanlardır." şeklinde tanımlamaktadır.¹³⁴

4. Eserin Fırak Risâleleri Arasındaki Yeri

Zikrû'l-fırak IX./XV. yüzyılda Cezâyir-Mağrib bölgesinde Ebrekân tarafından Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserine şerh mahiyetinde kaleme alınmış olan eserin itikadi fırkalara dair bir bölümüdür. Söz konusu asırda bu bölgede kaleme alınması bakımından özeldir. Zira bu bölgede mezkûr asırda kaleme alınan herhangi bir fırak eserin varlığı hususunda henüz bir bilgi elde mevcut değildir.

İçerik bakımından bu eser, hem Eş'arî makâlât tasnif geleneğinin hem de ilginç bir şekilde Malatî'nin tasnifinin tesirlerini barındırmaktadır. Dolayısıyla Eş'arî tasnif geleneğinden sayılan başta Ebu'l-Feth eş-Şehristânî ve Abdülkâdir el-Bağdâdî olmak üzere, İbn Ebi'd-Demm, Fahreddin er-Râzî ve Cemâleddin Mur-taza er-Râzî gibi makâlât müelliflerinin izlerini bu eserde müşahade etmek mümkündür.

¹³¹ Örneğin bk. Bağdâdî, *el-Fark*, 214; el-İsferâyini, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, 125.

¹³² Örneğin bk. Ebû Temmâm, *Bâbü's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere*, thk. Wilfred Madelung and Paul E. Walker, (y.y.: Şebketü Kütübî's-Şîa, t.y.), 101-102; Harizmî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*, 21.

¹³³ Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 30/156-158.

¹³⁴ İbn Mahlûf, *Zikrû'l-Fırak*, 199a.

Tasnif bakımından her ne kadar eser bu müelliflerin eserlerindeki gibi bir taksimi ihtiva etmese de, bu durum *Zikrû'l-fırağ*'ın fırak edebiyatından sayılmamasını gerektirecek bir özellik değildir. Ebekân eserde ana kaynak olarak Ebû Sâîd Ferec b. Lüb'den faydalandığını belirtmiş olsa da, İbn Lüb'b'ün makâlât türünde herhangi bir eserine ulaşılammış olması, bu irtibatın kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Ayrıca *Zikrû'l-fırağ* bizlere dönemin ve bölgenin fırak yazıcılığına dair birçok önemli ipucu sunmaktadır. Her ne kadar kendisinden sonraki eserler tarafından bu eserin adı zikredilmemiş ve bu esere atıf yapılmamış olsa da, veyahut bu eser veya tasnifi kendisinden sonraki dönemlerde kullanılmamış olsa da, gerek şimdiye dek adı bilinmeyen bazı fırkalar hakkında bize verdiği bilgiler bakımından, gerekse *eş-Şifâ* ile olan ilintisi bakımından sahada araştırmalarda bulunanlar için bilinmesi ve kaynak olarak gösterilmesi gereken önemli bir eserdir.

İKİNCİ BÖLÜM: METİN

1. *Zikrū'l-Fıraq*'ın Tahkik ve Tercümesinde İzlenen Metot

Zikrū'l-Fıraq'ın tahkik ve tercümesi yapılırken belli bir metot takip edilmiştir. Hem tahkikli metnini hem de tercüme metnini anlamlandırmak için bu metotun incelenmesinde fayda vardır.

1.1. Eserin Tahkikinde İzlenen Metot

Risâlenin tahkikinde kısmen İsam Tahkikli Neşir Esasları Kılavuzu (İTNES) dikkate alınmıştır ancak buna ilaveten zaman zaman bazı tasarruflarda bulunulmuştur. *Zikrū'l-Fıraq*'ın tahkik ettiğimiz bu nüshası, birçok hatayı barındırmaktadır. Bu hatalara müdahale etmeksizin metnin yazıya aktarılması, hem bu hataların tekrarlanmasına neden olacağı hem de metnin anlaşılabilir bir hal arz edeceği muhakkaktır. Dolayısıyla yanlış yazılan kısımlar, ön kabullerimize ve bilgilerimize dayanarak, makâlât türünde kaleme alınmış olan klasiklerde nakledilen bilgiler ışığında tarafımızca ana metin üzerinde düzeltilmiş; tashih edilen bu ibarelerin nüsha üzerindeki orijinal halleri ise dipnotlarda verilmiştir. Örnek vermek gerekirse, müstensih isimlerde kullanılan “بن” kelimesini bazen “ابن” şeklinde elif harfiyle birlikte istinsah etmiştir. Dipnotta nüsha üzerinde yanlış yazılı olan “ابن” verilerek, metin üzerinde bu kelime “بن” şeklinde düzeltilmiştir. Yine bazı

yerlerde geçen isimler eksik veya yanlış verilmiş, eksik verilen bilgiler parantez içerisine alınarak tamamlanmış, yanlış verilen bilgiler ise tahkik edilerek dipnotla açıklanmıştır. Dipnotlarda asıl nüsha ʾ (elif) remziyle gösterilmiş, istinsah hatası bulunan kelimeler metin üzerinde düzeltilerek asıl nüshadaki halleri ʾ: şeklinde gösterilerek yanına yazılmıştır.

Metinde yer almadığı halde cümlelerin anlam kayıplarını önlemek ve isimlerdeki eksiklikleri gidermek adına metne ilave ettiğimiz bütün kelimeler, rakamlar ve ibareler asıl metinle karıştırılmaması için parantez içerisinde verilmiş, dipnotlarda da bu hususla ilgili gerekli açıklamalar ʾ- remziyle birlikte verilmiştir.

Ayrıca bu eser bir fırak risâlesi olduğundan, metinde yer almadığı halde şema olarak göz önünde canlanması için her bir fırkanın başına parantez içerisinde numaralar veya harfler ilave edilmiş; fırka isimleri ise siyah punto ile kalın olarak yazılmıştır. Bu durum, hem fırka sayısının ortaya çıkmasında, hem de ana firkalardan ayrılan kolların ve onların da alt şubelerinin gösterilmesinde kolaylık arz etmiştir.

Her bir varağın bitiminde varak numaraları köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Metinde yer alan âyet ve hadisler tahriç edilerek dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Âyetler ile hadislerin metin kısmı süslü parantez içerisinde verilmiş, ayrıca doğru okunması bakımından âyetler harekelenerek yazılmıştır. Müellifin metinde işaret ettiği ancak metnini alıntılamadığı âyetlerin metinleri ise dipnotlarda verilmiştir. Metinde bolca dipnot kullanılarak, her bir ayrıntıya işaret edilmiştir.

1.2. Eserin Tercümesinde İzlenen Metot

Tercümede tashih ederek tahkik ettiğimiz metin dikkate alınmıştır. Metnin aslında bulunmayan ancak tercüme esnasında Türkçe cümlelere ilave edilmesi gereken kelimeler ana metinle karışmaması için parantez içerisinde zikredilmiştir. Yine metnin aslında bulunmayıp eksik kalan ve bu nedenle tahkik üzerinde parantez içerisinde çeşitli ilaveler yaparak tashih ettiğimiz cüm-

lelerin tercümelerinde, ilave kısımların tamamı parantez içerisinde verilmiştir.

Metindeki âyet ve hadisler tahriç edilmiş ve fırka isimleri de siyah punto ile kalın olarak yazılmıştır. Ayrıca tahkik ettiğimiz metinde olduğu gibi bu metinde de, fırka isimlerinin başlarına parantez içerisinde sıra sayıları girilmiş, bu sayılara göre ana firkalardan ayrılan kollar gösterilmeye çalışılmış, varak numaraları varakların bitiminde köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Tercüme metinde, çok gerekmediği müddetçe, istinsah hatalarıyla ilgili bilgi verilmemiştir ancak önemli görülen hususlarda konuya dair dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Bu eser, bir firak risalesi olduğu için, birçok fırka ve şahıs adı barındırmaktadır. Bunlarla alakalı doğum ve ölüm tarihi gibi bilgilerin zikredilmesi, tercüme edilen veya tahkik edilen metnin hacmini gereksiz bir şekilde artıracaktır. Dolayısıyla çok önemli bir sebep olmadığı müddetçe, hem tahkik edilen hem de tercüme edilen metnin dipnotlarında, mezhep, şahıs ve yer adlarıyla alakalı ayrıca ziyade bilgi vermekten imtina edilmiştir.

2. *Zikrû'l-Firaq*'ın Tahkikli Metni

وبالعون

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ذكر الفرق التي افتقرت إليها هذه الأمة

وهي ثلاثة وسبعون فرقة كما أخبر بذلك النبي ﷺ.

فاعلم أن البدعة ما خالف الكتاب والسنة وإجماع الأمة، وأهل البدعة اثنان وسبعون والثالثة أهل السنة رضي الله عنهم وجعلنا منهم، وبها ثلاثة وسبعون. ولا بد من ذكر أصولها وفروعها ليعلم بذلك ما انطوى عليه قوله صلى الله عليه وسلم «ستفترق هذه الأمة...»¹ الحديث، أو كما عليه الصلاة والسلام، وليعلم بذلك ما اطلع عليه من العلم، وذكر هذا إنما هو ليعلم فيتقى وليحمد الله على العافية؛ يعني من وفق للحق وخالف طرق هؤلاء الفسقة الأخسرين، فنسأل الله دوام العافية في الدين والدنيا والآخرة وموافقة أهل السنة إلى الخاتمة.

(أ.)² فالأصول:

(1.)³ المنافقة وهم الذين يظهرون الإسلام ويسترون الكفر.

¹ أبو داود، سنن، سنة، 1.

² لم يتم العثور على هذا الخرف الذي بين قوسين في النص الأصلي للكتاب؛ تم إضافة هذه الأرقام إلى النص من قبلنا من أجل الكشف عن عدد المذاهب.

³ لم يتم العثور على هذه الأرقام التي بين قوسين في النص الأصلي للكتاب؛ تم إضافة هذه الأرقام إلى النص من قبلنا من أجل الكشف عن عدد المذاهب.

(2.) **والزنادقة** قيل **الثنوية** وقيل الذين ينسبون خلق الله إلى غيره، وقيل هم المنافقون في الزمن الأول.

(3.) **والمعطلة** الذين لا يثبتون وجود البارئ على ما يجب له.

(4.) **والمفترية** الذين يفترون على الله في دينه وشرعه [193-ب]⁴ يعني برأيهم وما سؤلت لهم انفسهم⁵ وعقولهم الحسيصة.

(5.) **والمشبهة** الذين يشبهونه بخلقه، فتعالى الله عن قول هؤلاء الأخسرين علوًا كبيرًا.

(6.) **والجهمية** أتباع جهم بن صفوان، أخذ ذلك عن السُّمْنِيَّةِ وترك الصلاة أربعين ليلة لشكّه في الله، أعادنا الله منه ومن فعله.

(7.) **والمرجئة** يهزم ويسهل⁶ من الإرجاء وهو التأخير؛ لأنهم أخرجوا العمل على الإيمان عند هؤلاء الأخسرين، (الإيمان)⁷ قول باللسان فقط.

(8.) **والرافضة** قوم رفضوا زيد بن⁸ علي وتركوه، فقيل لكل من تنقص السلف رافضيّ.

(9.) **والقدرية** قوم نسبوا القدر؛ لأنفسهم دون خالقهم.

(10.) **والجبرية** بخلافهم وقالوا العبد مجبور مضطر لا كسب له ولا اختيار.

⁴ كتب بواسطة أرقام الصفحات بين قوسين مربعين في نهاية كل صفحة.

⁵ أ: (نفسهم)، صح المحقق.

⁶ أ: (يهزم ويسهل)، صح المحقق.

⁷ أ- (الإيمان)، أضفناه إلى النص.

⁸ أ: (ابن)، صح المحقق.

(11). والخوارج وهم المارقة، سموا بذلك لقوله عليه السلام: (يخرجون⁹ ويمرقون...) ¹⁰

فهذه إحدى عشر ولها اسماء¹¹ تداخلها.¹²
كالشيعنة لتشييعهم في مذهبهم

(12). والمعزلة لإعتزال أصلهم عن مجلس الحسن البصري رضي (الله)¹³ عنه وهو واصل بن عطا الغزال.

(13). والحرورية¹⁴ تنسب لحروراء موضع، يمد ويقصر، لأن أصل تجمعهم¹⁵ بها.

⁹ أ: (تخرج)، صح المحقق.

¹⁰ مؤلف يقصد هذا الحديث: ﴿إِذَا حَدَّثْتُكُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا، فَوَاللَّهِ لَأَنْ أَحِزَّ مِنَ السَّمَاءِ، أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَكْذِبَ عَلَيْهِ، وَإِذَا حَدَّثْتُكُمْ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ، فَإِنَّ الْحَزْبَ خَذَعَتْ، وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: سَيَخْرُجُ قَوْمٌ فِي آخِرِ الزَّمَانِ، أَخْدَاتِ الْأَسْنَانَ، سُفْهَاءُ الْأَخْلَامِ، يَقُولُونَ مِنْ خَيْرِ قَوْلِ الْبَرِيَّةِ، لَا يُجَاوِزُ إِيْمَانُهُمْ خَنَاجِرَهُمْ، يَمُرُّونَ مِنَ الدِّينِ، كَمَا يَمُرُّونَ مِنَ السُّهُمِ مِنَ الرِّمِيَّةِ، فَأَيْنَمَا لَقِيْتُمُوهُمْ فَاقْتُلُوهُمْ، فَإِنَّ فِي قَتْلِهِمْ أَجْرًا لِمَنْ قَتَلَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.﴾ أخرجه البخاري (6930) ومسلم (1066).

¹¹ أ: (اسماء)، صح المحقق.

¹² موجود في آخر هذه الجملة (كالشيعنة لتشييعهم في مذهبهم). في الأصل. ولكن مؤلف يبحث عن الخوارج ليس الشيعة، نعتقد أن هذا خطأ الناسخ، ولذلك حذفنا هذا القسم لتكامل الجملة.

¹³ أ- (الله)، أضفناه إلى النص لتكامل الجملة.

¹⁴ أ: (والحرورية)، صح المحقق.

¹⁵ أ: (بتجمعهم)، صح المحقق.

(ب.)¹⁶ **والفروع** كثيرة وتتداخل في التسمية، ولنذكرها ليعلم بذلك أمرها وليتحرز من عظيم فريقتها وما قالته على حسب ما ذكره أبو سعيد فرج ابن لبيّ باختصار وأشير لمقالتها إشارة لأن الشر يعلم ليتقى ولا يعلم ليرتضى.

(1.) وهي **السنيّة** وهي الجماعة المنسوبة للسنة¹⁷ الشريفة [194-أ] رضي الله عنهم وجعلنا منهم، أمين. وهم الذين وصفوا الله سبحانه وتعالى بما يجب له، وأنه متكلم ويرى يوم القيامة بالأبصار والخير والشر خالقه هو وكل شيء بقضائه وقدره. ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾.¹⁸

(2.) **والمناقفة** قوم اسروا الكفر وظهروا بالإيمان.

(3.) **والمانيّة** بالنون ويقال **المانيّة**؛ قالوا بالإهين للخير والشر والظلمة والنور وللروح والنفس. وجوابه يعني هذا القائل المبطل في قوله ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾¹⁹، ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ...﴾²⁰ الآية. وهم أتباع ماني قبحه الله تعالى.

(4.) **والمردكيّة**²¹ أتباع مزدك،²² ويقال **مزدكيّة**²³ أتباع مزدك،²⁴ قالوا الدنيا مستوية بين الناس، فأحلّوا أموال الناس والربا وغير ذلك، قبحهم الله.

¹⁶ لم يتم العثور على هذا الخرف الذي بين قوسين في النص الأصلي للكتاب؛ تم إضافة هذه الأرقام إلى النص من قبلنا من أجل الكشف عن عدد المذاهب.

¹⁷ أ: (للسنيّة)، صح المحقق.

¹⁸ سورة الشورى 11/42.

¹⁹ سورة الزمر 62/39.

²⁰ سورة الأنعام 1/6.

²¹ أ: (والمردكيّة)، صح المحقق.

²² أ: (مزدك)، صح المحقق.

والمانيّة والمزدكيّة²⁵ كانوا قبل الإسلام قديماً، وتنسب إليهم فرق من هذه الأمة، وقتلهم نُوشِرَوَان في ملكه، وهم مفترية، لعنهم الله.

(4. 1.) ومنهم البرامكة،²⁶ قيل هم زنادقة، ولذلك قيل فيهم:

"إذا ذكر الشرك في مجلس

أنار وجوه بني مزدك²⁷

وإن تليت عندهم آية

أتوك أحاديث عن مزدك.²⁸"

ويقال لهم الحرمانية يخفف ويشدد.

(5.) والعبديّة حرّموا كل شيء من بيع وغيره إلا بإمام عدل إلا

لضرورة، فيجوز بغير إمام، وهم أتباع رجل يقال له عبّذك. وجوابه أي هذا

الفاسق المضل ﴿وَاحَلَّ (اللَّهُ) 29 الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرَّبُّوَا...﴾³⁰ الآية، ﴿وَلَا تَأْكُلُوا

أَمْوَالَكُمْ...﴾³¹ الآية.

23 أ: (مروكية)، صح المحقق.

24 أ: (مروك)، صح المحقق.

25 أ: (والمردكية)، صح المحقق.

26 مؤلف يمكن أن يشار إلى براهمة، لأنها من أهل الأهواء، والله أعلم.

27 أ: (مروك)، صح المحقق.

28 أ: (مروك)، صح المحقق.

29 أ- (الله)، أضفناه إلى النص لتكمل الآية.

30 سورة البقرة 275/2.

31 سورة البقرة 188/2.

(6.) **والروحانية** بضمّ الراء، زعموا أنّهم ينظرون إلى [194-ب] الملكوت الأعلى والأسفل ويعانقون الحور ويجامعونهن وغير ذلك، وهذا كذب سراح، قبّحهم الله من الحور العين. ونسبوا للأرواح لذلك، وأنهم في الجنة فوالله ما هم إلا مجانين. وجوابه أي هذا الفاسق المجنون: "وما توعدون فهو موعود به يوفيه ومن تعجل شيئاً قيل أو أنه عوقب بحرمانه."³²

(7.) **والخليئية** من الخُلة، زعموا أن حب الله غلب عليهم ومن غلب عليه صار خليلاً، فتحل له المعاصي لخلته، قبّح الله من هذا رأيه. وجوابه أي هذا الفاسق الخلي من الخير أنّ الأنبياء عليهم الصلوة والسلام أشرف خلق الله لم يحل لهم ذلك، وزعموا أنّ الزهد³³ في الدنيا قبل شهواتها ولذاتها لا ترك ذلك، وهو قول أبي جنب منهم ورباح وكليب وحبان ورابعة وليست بالعدوية.

(8.) **والجهلية** باللام، قوم من الجهمية وهم معطلة قبّحهم الله تعالى.

(9.) **والمضاهية** يهمز ويسهل، من الجهمية مشبهة ومعطلة.

(10.) **والمزجية** من المزج بالزاي، وهو الخلط زعموا امتزاج الله بخلقه وهم به، وهم مشبهة جهمية، قبّحهم الله تعالى.

(11.) **والنفيية** وهم النافية جهمية معطلة.

(12.) **والغلوية** بغين معجمة وهم الغالية جهمية، قالوا لا يرى الله في

الجنة ولا غيرها، قبّح الله رأيهم.

³² هي قاعدة مشهورة من القواعد الفقهية التي يقررها العلماء.

³³ أ: (الزهد)، صح المحقق.

(13). **والخروجية** جهمية، قالوا لا يخرج أهل الدارين منهما. وجوابه أي هذا الفاسق ﴿خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا...﴾³⁴

(14). **والنكيرية** وهم المنكرة، قالوا لا صراط ولا ميزان ولا اسراء³⁵ ونحو ذلك [195-أ] من الضلال.

(15). **والهشامية** مشبهة مجسمة، أتباع هشام بن حكم وهشام بن سالم الجوالقي،³⁶ قبحهم الله.

(16). **والحشوية** أي منهم الحشوية.

(17). **والكهامية** أتباع كهمس، قبحهم الله، مشبهة مجسمة.

(18). **والزُّرارية** بضم أوله، أتباع زرارة بن أعين، قالوا بحدوث وصفات الله، قبح الله رأيهم.

(19). **واليونسية** أتباع يونس بن عبد الرحمن القمي منسوب لقم بقاف مضمومة، زعموا المماسّة للعرش مجسمة، قبحهم الله.

(19. 1). **ومنهم البرغوثية**، أتباع محمد بن عيسى ولقبه برغوث، يقول بحدوث القرآن، قال إن قرئ فعرض وإن كتب فجسم، لعنه الله.

(20). **والشيطانية** أتباع محمد بن (علي بن)³⁷ النعمان ولقبه شيطان الطاق، وزعموا أنّ معبودهم غير جسماني ولكنه إنساني، لعنهم الله.

³⁴ سورة التوبة 22/9. علاوة على ذلك انظر: سورة النساء 69/4.

³⁵ أ: (اسرا) يعني بدون حرف الهمزة (ء)، صح المحقق.

³⁶ أ: (الجوالقين)، هو متكلم من مذهب الإمامية، اسمه أبو محمد (أبو الحكم) هشام بن سالم الجوالقي، ولذلك صح المحقق.

(21). والبِدَائِيَّة³⁸ من البِدَاءِ، وهو أن يفعل فعلاً ويبدؤا له غيره وهم كاليهود في هذا.

(22). والزعفرانية أتباع رجل يقال له الزعفراني، قال كلام الله غيره وغيره مخلوق، لعنه الله.

(22. 1). ومنهم المتشاركة (22. 2). والخلوية، قالوا في علي كرم الله وجهه كقول النصارى في عيسى، وكانوا في زمانه رضي الله عنه فأحرقهم فقليل أحياء أي أحرقهم وهم أحياء وقيل بعد القتل، فما أسخف عقول هؤلاء الفسقة الأخسرين. ومنهم عبد الله بن سبأ اليهودي لعنه (الله)³⁹ وأبي المروس لعنه الله وأخزاه.

(23). والبيانية مجسمة خلوية روافض، أتباع بيان باء⁴⁰ موخدة وبعدها مثناة من أسفل بن سمعان بالفتح وبكسر الميم،⁴¹ قالوا تعالى الله يهلك الله إلا وجهه فما أشنع مقالة هذا اللعين، قبحه الله.

(24). والذامية [195-ب] بذال المعجمة المفتوحة من الذم روافض لعنهم الله نسبوا الذم للنبي ﷺ وزعموا أن علياً الله عن زعمهم الخسيس مجسمة حلوية.

³⁷ أ: (محمد بن النعمان)، هو اسمه (محمد بن علي بن النعمان)، أضفنا (بن علي) إلى الاسم لتكامل الاسم.

³⁸ أ: (والبدائية)، صح المحقق.

³⁹ أ- (الله)، أضفناه إلى النص لتكامل الجملة.

⁴⁰ أ: (بياء)، صح المحقق.

⁴¹ اسمه كاملاً (بيان بن سمعان)

(25). **والثنوية** روافض، لعنهم الله، قالوا عليٌّ ومجد إلهان واختلفوا في المقدم منهما.

(26). **والخمسية** روافض، قالوا آلهة⁴² خمسة؛ فاطمة وحسن وحسين وعليٌّ ومجد، تعالى الكريم عن قول هؤلاء الفسقة الملاعين علواً كبيراً.

(27). **والجناحية** وهم **التناسخية** وال**طيارة** أتباع عبد الله بن معاوية ابن عبدالله ابن جعفر ابن أبي طالب لأن الله تعالى ابدل له يديه جناحين يطير بهما، قالوا روح الله في آدم ثم في الأنبياء ثم في حسن وحسين ومجد ابن علي وهو ابن الحنفية ثم لعبد الله بن⁴³ معاوية، وأحلوا المحرمات، قبحهم الله.

(28). **والجمهورية** أتباع جمهور رجل منهم، قالوا غلط جبرائيل فنزل على مجد وإمّا الرسول عليّ، ويقال **الغرابية** لقولهم علي أشبه بمحمد كالغراب بالغراب، قبحهم الله تعالى.

(29). **والسبئية**⁴⁴ أتباع عبد الله بن سبأ،⁴⁵ فليل يهودي، وهو أول من كفر من الرافضة لعنهم الله وإياه، قالوا عليٌّ شريك في النبوة، وعليٌّ أتاه جبريل بعد وفاة رسول الله ﷺ وهم مقترية.

(30). **والمنصورية** رافضة، أتباع أبي منصور الكسف،⁴⁶ وهم **الکسفية**.⁴⁷

⁴² أ: (الاهية)، صح المحقق.

⁴³ أ: (ابن)، صح المحقق.

⁴⁴ أ: (والسبائية)، صح المحقق.

⁴⁵ أ: (سبا)، صح المحقق.

⁴⁶ أ: (الكشف)، اسمه أبو منصور الكسف، ولذلك صح المحقق.

(31) **والحنافون** وهو تميمي، يؤمنون بالرجعة وهو بعث عليّ وآته لم يمت وأنه يُبعث قبل القيامة ومنصور هذا أحرقه المهدي بن المنصور، وزعم أن الجنة [196-أ] والنار رجلان صالح وطالح او نعيم الدنيا وعذابها هو الجنة والنار في هذيان كثير، قبح الله رأيهم.

(32) **والجارودية** رافضة أتباع الجارود، وزعموا أنّ عليّاً هو الإمام والصحابة كفار في تركهم إمامته، قبحهم الله.

(32). 1. **ومنه المختارية** رهط المختار ابن أبي عبيد ولقبه كيسان، فهم الكيسانية، قالوا عليّ الإمام وولده من بعده أولى.

(33) **والكاملية** أتباع أبي⁴⁸ كامل، روافض إمامية، قالوا كفر عليّ لما لم يتقدم وكفرت الصحابة لما لم يتقدموه، وهم تناسخية، قبحهم الله.

(34) **والمغيرية**⁴⁹ روافض وسبئية⁵⁰ أتباع المغيرة بن سعد البجلي⁵¹ وقيل العجلي،⁵² قالوا من ظلم نفسه من آل عليّ لم يحاسب وإن أشرك، وهم مجسمة، وكان المغيرة أولاً يقول بإمامة محمد بن عبد الله بن الحسن بن عليّ بن أبي طالب، قتله خالد⁵³ بن عبد الله القسري وصلبه.

47 أ: (الكشفية)، صح المحقق.

48 أ: (أبا)، صح المحقق.

49 أ: (والمفترية)، صح المحقق.

50 أ: (وسبابة)، صح المحقق.

51 أ: (البجلي)، صح المحقق.

52 أ: (الجعلي)، صح المحقق.

53 أ: (جعفر)، اسمه خالد بن عبد الله القسري، أضفنا اسم (خالد) أمامه لتكملة الاسم.

(35). **والخطابية** أتباع أبي⁵⁴ الخطاب الأسدي، وقال ابن قتيبة لا أعرف ممن هو يقولون الأئمة أنبياء ويقولون آلهة، وإن الحسن والحسين ابنا الله وأحبّاه وسخفاً كثيراً، وأباحوا المحرمات، لعنهم الله تعالى.

(36). **والكاسرة** بسين مهملة، يكسرون يد الميت لئلا يأخذ كتابه بشماله، وأحلوا متعة النكاح، وبلا ولي ولا صداق ولا شهود، وأحلوا المطلقة ثلاثاً في كلمة، وهم مفتريّة، لعنهم الله.

(37). **والزيدية** نسبوا لزيد بن علي بن⁵⁵ الحسين بن علي بن أبي طالب، قالوا هو [196-ب] الإمام، وهم شيعة وكل من فضّل عليّاً على أبي بكر وعمر فهو شيعي.

(37). 1. **ومنهم السليمانية**⁵⁶ وهم الجريّة، أتباع سليمان بن⁵⁷ جرير الزيدي.

(38). **والأبتريّة**⁵⁸ أتباع الأبتّر،⁵⁹ ومنهم من يقنط العاصي من رحمة الله وفضله، وقيل الزيدية أصل الرافضة غلّوا.

(39). **والباطنية** وهم القرامطة، **والحرّميّة** بحاء مهملة، **والسبعية** منسوب لسبع عدداً، **والبابكية**،⁶⁰ **(وخرّميّة)**⁶¹ بضم أوله خاء معجمة وفتح

⁵⁴ أ: (أبا)، صح المحقق.

⁵⁵ أ: (ابن)، صح المحقق.

⁵⁶ ذكر المؤلف عن السليمانية مرة أخرى أدناه سهواً.

⁵⁷ أ: (ابن)، صح المحقق.

⁵⁸ أ: (والتبرية)، صح المحقق.

⁵⁹ أ: (الأبتّر)، صح المحقق.

⁶⁰ أ: (والبابكية)، صح المحقق.

الرا مشددة، (ومحمرة)⁶² والحجرية والإسماعيلية وقيل فيهم باطنية لقولهم للقرآن ظاهر وباطن.

(39. 1.) وقرامطة ويقال قرمطية⁶³ لأتباعهم حمدان قرمط، وكان حمدان ناسكًا، فخذله الله.

(39. 2.) وحَرَامِيَّة⁶⁴ لأنهم أحلوا المحرمات، لعنهم الله.

(39. 3.) وسبعية لقولهم النطقاء⁶⁵ سبعة آدم ونوح وإبراهيم وموسى وعيسى ومحمد ﷺ⁶⁶ [ومحمد المهدي.⁶⁷

⁶¹ اسم الفرقة (الخُرُمِيَّة) ليس موجود في المخطوط، ومع ذلك نعتقد أن هذا خطأ لناسخ، لأن المؤلف الكتاب يتحدث عن كيفية كتابة اسم فرقة الخرمية بعدها. ولذلك أضفناها إلى النص لتكتمل الجملة.

⁶² اسم الفرقة (المحمرة) ليس موجود في المخطوط. لكن المؤلف أولاً يعدد فراق الباطني هنا، بعد ذلك يتحدث عن كلهم. يعني يشرح المؤلف كل من الطوائف المذكورة أعلاه. ومع ذلك، على الرغم من أن طائفة المحمرة غير مذكورة هنا، إلا أنها محسوبة من بين طوائف الباطني أدناه، ولذلك نعتقد أن هذا خطأ لناسخ وأضفناها إلى النص.

⁶³ أ: (قرامطية)، صح المحقق.

⁶⁴ أ: (حرمية)، صح المحقق.

⁶⁵ أ: (اللطفاء)، يجب أن يكتب (النطقاء)، لأن "النطقاء" جمع "الناطق". اسم هولاء في عقيدة الإسماعيلية والسبعية "الناطق". للحصول على معلومات مفصلة حول هذه المسألة انظر. الرازي، الإعتقادات، 80-81؛ الشرواني، ترجمان الأمم، 81؛ الشهرستاني، الملل والنهال، 227/1-228؛ النوبختي، فرف الشيعة، (بيروت: منشورات الرضا، 2021/1433)، 122.

⁶⁶ كتب الناسخ الجزء من هنا إلى القوس المربع أدناه باعتباره هامشياً.

⁶⁷ أ: (الهادي)، هو محمد بن حسن بن علي بن محمد المهدي المنتظر (غيبته 874/260)، ولذلك صح المحقق.

(39. 4.) وبابكية⁶⁸ لخروجهم مع بابك⁶⁹ الخرمي⁷⁰ وبقوا نحواً من عشرين سنة ثم أمكن الله منهم.

(39. 5.) وخرمية لأجل خروجهم مع بابك وأباحوا المحرمات نهب النساء ولهم ليلة يجتمعون فيها رجالاً ونساء ويطفون السراج وينتهون النساء، ويقولون هذا صيد، وهو حلال، ثم أمكن الله منهم بابك⁷¹ وصلب.

(39. 6.) ومحمرة لأنهم لبسوا ثياباً حمراً.

(39. 7.) (والحجرية)⁷²

(39. 8.) وإسماعيلية، قالوا الإمام اسماعيل ابن جعفر الصادق، وقيل دين الباطنية وصنعها⁷³ بعض أولاد المحدثين.

(40.) والرزامية بكثر لأولها⁷⁴ وبفتح الزاء ويخفف، أتباع رزام رجل منهم أحلوا المحمرات، قبحهم الله تعالى.

(40. 1.) ومنهم مقتعية أتباع مقتع، وهو هشام بن⁷⁵ الحكم.

68 أ: (والناكية)، صح المحقق.

69 أ: (نابك)، صح المحقق.

70 أ: (الحرمي)، صح المحقق.

71 أ: (نابك)، صح المحقق.

72 اسم هذه الفرقة ليس موجود على المخطوط، ولكن ذكر المؤلف اسمها في الأعلى بين الفراق الباطنية، ولكن لم يكتب اسمها هنا ولم يشرحها. نعتقد أن هذا خطأ الناسخ. ولذلك أضفنا اسمها إلى هنا.

73 أ: (وصنعه)، صح المحقق.

74 أ: (لأوله)، صح المحقق.

75 أ: (ابن)، صح المحقق.

(41). **والمُبَيِّضَة** ⁷⁶ لأنهم يتبييضون ⁷⁷ ثيابهم، أكلوا المحرمات وتركوا الصلوات، ألا لعنة الله عليهم.

(42). **وَالْعَبِيدِيَّة** ⁷⁸ أتباع عبيد.

(43). **وِينُونَسِيَّة** أتباع يونس النميري ⁷⁹ مُرَجِنَة قالوا من اسلم دخل الجنة وان ترك ⁸⁰ الفرائض وفعل الكبائر. قال إبراهيم النخعي فتنة الإرجاء أخوف من فتنة القدرية والأزارقة.

(44). **والمعارفية** ⁸¹ مرجئة، ⁸² قالوا من عرف ⁸³ الله بقلبه كفاه لا بقول ولا بعمل، قبح ⁸⁴ الله رأيهم.

(45). **وَالغَسَائِيَّة** أتباع لبني غسان الكوفي، قالوا اقرأ بالتنزيل وأجد ما سواه، قبح الله.

(46). **وَالجبريلِيَّة** قالوا إيمانهم كإيمان الجبريل وميكائيل والملائكة المقربين والإقرار به، قالوا إقرار باللسان، وأنه كان في القلب بشك أو تكذيب، قبحهم ⁸⁵ الله.

76 أ: (والمتبضة)، صح المحقق.

77 أ: (يتبيضوا)، صح المحقق.

78 كتب ناسخ كلمتين لا معنى لهما (صصريففر) بعد اسم هذه الفرقة، ولذلك حذفناهما.

79 أ: (النميري)، صح المحقق.

80 أ: (تري)، صح المحقق.

81 يمكن أن يكون أصله (المعرفية).

82 أ: (مرجئة)، صح المحقق.

83 أ: (عز)، صح المحقق.

84 أ: (قبحه)، صح المحقق.

(47). **والتوبانية** بمثلثة وبا بتوحدّه بعد الواو،⁸⁶ أتباع (أبو)⁸⁷ ثوبان، قالوا الإيمان المعرفة والإقرار وما أوجبه العقل من شكر المنعم، قلنا لا يجب إلا ما أوجبه الله، وهم مرجئة.

(48). **والمريسية** أتباع بشر المريسي يكسر أو يشدد، يقول القرآن لمخلوق وأفعال العباد مخلوقة وهم مرجئة.⁸⁸

(49). **والكرامية** وهم أتباع محمد بن⁸⁹ كرام، قال الرمل تنرى⁹⁰ ولا تنقطع.

(50). **والجبرية** يقول العبد مجبور مضطر.

(50). 1. **ومنهم الشيبانية** وهم أتباع شيبان ابن سلمة بفتح اللام.

(51). **والأزارقة**⁹¹ وهم أشر خلق الله وأعظمهم فتنة.

(51). 1. **ومنهم المحكّمة** أتباع أبي راشد نافع بن⁹² الأزرق الحنفي

الدولي، ولا عقب له وقام بعده عبيد الله بن⁹³ ماخور، زعموا أنّ من لم يوافقهم مشرك، قبحهم الله تعالى.

⁸⁵ أ: (قبحهم)، صح المحقق.

⁸⁶ أ: (الوو)، صح المحقق.

⁸⁷ أ: (أبو)، هذا خطأ الناسخ، لأن التوبانية أتباع أبو ثوبان المرجئي. أضفنا كلمة (أبو) إلى النص لتكامل الاسم.

⁸⁸ كتب الناسخ الجزء بين قوسين معقوفين على هامش الصحيفة.

⁸⁹ أ: (ابن)، صح المحقق.

⁹⁰ أ: (ثري)، صح المحقق.

⁹¹ أ: (والأزارقة)، صح المحقق.

⁹² أ: (ابن)، صح المحقق.

⁹³ أ: (ابن)، صح المحقق.

(52). **والبيهسية**⁹⁴ أتباع أبي بيهس⁹⁵ الهيصم بن⁹⁶ عامر، وقيل ابن جابر السعدي، قالوا الدين الإقرار بالله ومعرفته والإقرار برسله والبيع ونحوه حرام إلا بإمام عادل. [197-أ]

(53). **والنجديّة** أتباع نجدة⁹⁷ بن عامر الحنفي وهم كالأزارقة، قبحهم الله.

(54). **والصُفريّة** كالأزارقة أتباع زياد بن⁹⁸ الأصفر.

(55). **والإباضية** أتباع عبد الله بن اباض المري منسوب لمرة، قالوا من خالفهم فليس بمؤمن ولا كافر.

(55). 1. **والحفصية** أتباع حفص بن⁹⁹ (أبو) المقدم¹⁰⁰، قالوا من عرف الله لم يضره كفر بسواه، قبح الله رأيهم.

(56). **واليزيدية**¹⁰¹ أتباع يزيد بن معاوية زعموا أنّ رسولاً من العجم يأتي بعده، نسخ شريعتنا كذبوا، قبحهم الله وأخزاهم.

(57). **والعجريدية** أتباع عبد الكريم بن¹⁰² عجرد، قالوا الأطفال يتبرء منهم حتى يدعوا إلى الإسلام.

94 أ: (والبيهسية)، صح المحقق.

95 أ: (بهس)، صحيحه (أبي بيهس الهيصم بن عامر)، صح المحقق.

96 أ: (ابن)، صح المحقق.

97 أ: (نجد)، صح المحقق.

98 أ: (ابن)، صح المحقق.

99 أ: (ابن)، صح المحقق.

100 أ- (أبو)، هذا خطأ الناسخ، لأن الحفصية أتباع حفص بن أبو المقدم. أضفنا كلمة (أبو) إلى النص لتكمل الاسم.

101 أ: (واليزيدية)، صح المحقق.

(57. 1.) ومنهم الثعلبية أتباع ثعلبة بن عامر.

(58.) والنجرانية افترقوا في¹⁰³ امرأة، يقال لها أم نجران، تزوجت رجلين¹⁰⁴ سرًا، فكفر بعضهم بعضًا.

(59.) والشكّية من الشك، قالوا أصحاب الحدود ناجون، وشكوا فيمن قتل في حدّ القتل، قبح الله رأيهم.

(60.) والفضيلية أتباع فضيل، كفروا بالذنب صغيرًا أو كبيرًا قبح¹⁰⁵ الله رأيهم.

(61.) والجعفرية أتباع جعفر ابن ميسرة¹⁰⁶ بمثناة¹⁰⁷ من أسفل وسين مهملة، قالوا حدّ الخمر خطأ ومن ضرب إياه كل يوم مائة سوط فهو ناج،¹⁰⁸ كذبوا قبح¹⁰⁹ الله رأيهم.

(62.) والقدرية قالوا الحسنة والخير من الله، والسيئة والشر منهم، كذبوا، لعنهم الله.

(63.) والمفوضة منهم زعموا أنّ الأمر مفوض منهم.

¹⁰² أ: (ابن)، صح المحقق.

¹⁰³ أ: (اني)، صح المحقق.

¹⁰⁴ أ: (رجلا). ولكن تزوجت أم نجران برجلين في الحقيقة، ليس برجلا، ولذلك صح المحقق.

¹⁰⁵ أ: (قبحهم)، هذا ليس صحيح، يجب أن يقول (قبح الله رأيهم)، صح المحقق.

¹⁰⁶ نعتقد أن المؤلف أشار إلى جعفر بن مبشر، هو من مذهب المعتزلة وتلميذ أبو موسى المردار. ولذلك خطأ المؤلف هنا، وكتب اسمه غير صحيح سهواً.

¹⁰⁷ أ: (بمستاة)، صح المحقق.

¹⁰⁸ أ: (تاج)، صح المحقق.

¹⁰⁹ أ: (قبحهم)، هذا ليس صحيح، يجب أن يقول (قبح الله رأيهم)، صح المحقق.

(64). **وَالْوَاصِلِيَّةُ** أتباع واصل بن عطاء الغزال، قال لا قدر ولا صفة لله، فما أسخف عقول هؤلاء الفسقة الأخرسين الكفار، لعنهم الله.

(65). **وَالهَيْذِيلِيَّةُ** أتباع أبي هذيل [197-ب] العلاف، وله¹¹⁰ فضائح كثيرة، كفره بها الجبائي والإسكافي وغيرهما من المعتزلة وأهل الشبه.

(66). **وَالنِّظَامِيَّةُ** أتباع إبراهيم بن¹¹¹ هشام النظم، قالوا بالصلاح والأصلح، قبحهم الله.

(67). **وَالأَسْوَارِيَّةُ** بضم وبكسرة،¹¹² أتباع علي الأسواري، قالوا ما علم الله أنه لا يفعله أو أخبر أنه لا يفعله لا يقدر عليه ويقدر عليه الإنسان، وهم في هذيان كثير، قبح¹¹³ الله رأيهم، ما أشنع مقالتهم!

(68). **وَالإِسْكَافِيَّةُ** أتباع محمد بن عبد الله الإسكافي، نسبوا الظلم لله، تعالى الله عنه علواً كثيراً، وقالوا يظلم الأطفال ولا يظلم العقلاء، قبح الله رأيهم وأخلا منهم الأرض.

(69). **وَالأَجْلِيَّةُ** قالوا القتل يقطع الأجل والرزق، كذبوا، قبحهم الله.

(70). **وَالمَرْدَرِيَّةُ**¹¹⁴ أتباع أبي موسى بن عيسى بن صبيح¹¹⁵ ولقبه مردار¹¹⁶ تلميذ بشر¹¹⁷ بن معتمر،¹¹⁸ قالوا معبودهم غير قديم ولا خالق عرض، قبحهم الله في مقالتهم الشنيعة.

¹¹⁰ كتب الناسخ كلمة (له) مكرر بالخطأ.

¹¹¹ أ: (ابن)، صح المحقق.

¹¹² أ: (بضم وبكسره)، صح المحقق.

¹¹³ أ: (قبحهم)، هذا ليس صحيح، يجب أن يقول (قبح الله رأيهم).

¹¹⁴ أ: (والمزدانية)، صح المحقق.

(71). **والتَّمَامِيَّة** أتباع ثُمَامَةَ بن الأَشْرَس التَّمِيمِي،¹¹⁹ يقول الأفعال المتولدة لا فاعل لها، والكفرة لا يدخلون النار بل يصيرون تَرَابًا، وسخافة كثيرة، وكان كافرًا سرًّا الإلحاد، وكان شريبًا محل الخمر، لعنه الله وأخزاه وأذله.

(72). **والخِيَاظِيَّة** بقاء معجزة وبمئنة في أسفل، أتباع الحسن بن¹²⁰ أبي عمر الخياط، يقول المعدم بشيء وجوه وعرض.

(73). **والجَاحِظِيَّة** أتباع عمرو بن¹²¹ بحر الجاحظ، وكان قبيح المنخر قبيح المنظر وفيه يقول القائل:

"لو يُمَسَّخُ الخنزيرُ مسخًا ثانيًا

ما كان إِلَّا دُونَ قُبْحِ الجَاحِظِ

شخص¹²² يتوب عن الجحيم بنفسه

وهو القذى¹²³ في كل [198-أ] طَرْفٍ لَاجِظٍ."¹²⁴

¹¹⁵ أ: (صح)، صح المحقق.

¹¹⁶ أ: (مزراد)، صح المحقق.

¹¹⁷ أ: (بسر)، صح المحقق.

¹¹⁸ أ: (معمر)، صح المحقق.

¹¹⁹ أ: (القمرى)، صح المحقق.

¹²⁰ أ: (ابن)، صح المحقق.

¹²¹ أ: (عمر)، صح المحقق.

¹²² هذه الكلمة من القصيدة في الواقع نفس هذا: (رجل)

¹²³ أ: (القذا)، صح المحقق.

¹²⁴ للشاعر انظر: عبد القاهر البغدادي، الفرق بين الفرق، دون الناشر، دون التاريخ، 178.

يقول هذا اللعين لا يدخل الله أحد النار وإنما هي تجذب بطبعها وهو طبعتي، قبحه الله.

(74.) والنَجَّارِيَّة¹²⁵ أتباع الحسين¹²⁶ بن محمد النَجَّار،¹²⁷ يقولون إن الله يخلق أفعال العباد كالسيئة¹²⁸ وينفوا الصفات كالمعتزلة، قبحهم الله.

(74. 1.) ومنهم الغيلانيَّة أتباع غيلان الدمشقي، يقول بين الإرجاء والقدر، قيل أول من قال بالقدر غيلان الدمشقي ومعبد الجهني ويونس الأسواري.

(75.) والجاهلية منسوبون للجهل، ضلوا وأضلوا، قبحهم الله، ويلحق بهذه فرق، لها أسماء¹²⁹ ولكنها ترجع إليها، لأنها إمامية علوية أو خوارج أو رافضة.

(75. 1.) منهم الميمونية أتباع ميمون بن عمران.

(76.) والحمزية¹³⁰ أتباع حمزة بن ادرك الخارجي القدري، قبح الله رأيه.

(77.) والشُعَيْبِيَّة أتباع شعيب¹³¹ بن محمد.

(78.) والحازمية أتباع عاصم بن حازم.

¹²⁵ أ: (والجنابية)، ولكن لا توجد فرقة التي اسمها والجنابية، ومع ذلك يعرف أتباع الحسين بن محمد النجار باسم (نَجَّارِيَّة).

¹²⁶ أ: (الحسن)، صح المحقق.

¹²⁷ أ: (النَجَّارِي)، صح المحقق.

¹²⁸ أ: (كالسيئة)، صح المحقق.

¹²⁹ أ: (اسمًا)، صح المحقق.

¹³⁰ أ: (والحمزة)، صح المحقق.

¹³¹ أ: (شعبة)، صح المحقق.

(79). والمعلومية يقولون من لا يعرف الله بجميع أسمائه يكون كافراً،
قبحهم الله.

(80). والمجهولية يقولون بالبعض.

(81). والصلتية¹³² أتباع صلت بن عثمان، ويقال عثمان بن صلت ابن
أبي الصلت.

(82). والثعالبية¹³³ أتباع ثعلبة بن¹³⁴ مشكان.

(83). والأخنسية أتباع أخنس من الثعالبية.

(84). والشيبانية¹³⁵ أتباع شيبان¹³⁶ بن سلمة الخارجي، قبحه الله.

(85). والمكرمية (أتباع)¹³⁷ أبي مكرم العجلي.

(86). والمعدية أتباع معبد بن عبد الرحمن.

(87). والخلفية أتباع خلف وهم من الميمونية أتباع عطية كان من
العجربة. [198-ب]

(88). والأطرافية عذروا أهل الأطراف فيما لم يعلموا من الشريعة،
وهؤلاء عجزدية إلا العطوية، فهم قومهم وأصحاب طاعة لا مرأى بها وجه
الله، ويقولون من فعل طاعة ولم يرد¹³⁸ بها وجه الله فقد أطاع، قبحهم الله.

¹³² أ: (والصلية)، صح المحقق.

¹³³ أ: (والشعالبية)، صح المحقق.

¹³⁴ أ: (ثعلبية ابن)، صح المحقق.

¹³⁵ أ: (الشابانية)، صح المحقق.

¹³⁶ أ: (شيبان)، صح المحقق.

¹³⁷ أ- (أتباع)، أضفناه إلى النص لتكمل الجملة.

- (89). وَالكَمِيلِيَّةُ روافض، منسوبون لَكَمِيل، قبحهم الله.
- (90). وَالسَلِيمَانِيَّةُ أتباع سليمان بن 139 جرير من الإمامية الزيدية.
- (91). وَالنَّائِوُوسِيَّةُ 140 إمامية أتباع ناووش، 141 قبحه الله.
- (92). وَالشُّمَيْطِيَّةُ أتباع يحيى بن 142 (أبو) 143 شमित، إمامية.
- (93). وَالعَمَارِيَّةُ أتباع عمّار.
- (94). وَالمَبَارِكَةُ أتباع مبارك.
- (95). وَالْمُوسَوِيَّةُ منسوبون لموسى بن 144 جعفر الصادق، يقولون بحياته.
- (96). وَالقَطِيعِيَّةُ 145 مثلهم يقولون بموته.
- (97). وَالعُمَيْرِيَّةُ 146 أتباع عمير بن بيان العجلي، يقولون بإمامة جعفر.
- (98). وَالعَبْرِيَّةُ وهم الحربية، ويقال (لهم) 147 العبرية أتباع عبد الله بن (عمرو بن) 148 حرب الكندي من البيانية.

138 أ: (شرد)، صح المحقق.

139 أ: (ابن)، صح المحقق.

140 أ: (والناؤوشية)، صح المحقق.

141 أ: (ناؤوش)، صح المحقق.

142 أ: (ابن)، صح المحقق.

143 أ- (أبو)، هذا خطأ الناسخ، لأن الشُّمَيْطِيَّةُ أتباع يحيى بن أبو شमित. أضفنا كلمة (أبو) إلى النص لتكتمل الاسم.

144 أ: (ابن)، صح المحقق.

145 أ: (والقطيعة)، صح المحقق.

146 أ: (والعُمَيْرِيَّةُ)، صح المحقق.

147 أ- (لهم)، أضفناه إلى النص لتكتمل الجملة.

- (99.) والبكرية أتباع بكر ابن أخت عبد الواحد.
- (100.) والضرارية أتباع ضرار بن عمرو¹⁴⁹
- (101.) والكعبية أتباع أبي القاسم الكعبي تلميذ الخياط.
- (102.) والشخامية¹⁵⁰ أتباع يعقوب بن الشحام.¹⁵¹
- (103.) والعبادية أتباع عباد بن سليمان القدري، قبحه الله.
- (104.) والبشرية أتباع بشر بن المعتمر مغزي، قبحه الله.
- (105.) والعمرية أتباع عمرو بن عيسى مولى بني تميم، وهي¹⁵² مثل الوصلية.
- (106.) والصالحية أتباع صالح التميمي الخارجي، قبحه الله.
- (107.) والبريغية¹⁵³ أتباع بزيع من البيانية يدعون ألوهية¹⁵⁴ جعفر الصادق.
- (108.) والرشيديّة أتباع رشيد من الثعالبة.¹⁵⁵
- (109.) والإبراهيمية¹⁵⁶ هم أتباع شريع ونمير من الحمسيّة¹⁵⁷ ومن الروافض، قبحهم الله.

¹⁴⁸ أ- (عمرو بن)، هو اسمه كاملا (عبد الله بن عمرو بن حرب الكندي)، أضفناه إلى النص لتكامل الاسم.

¹⁴⁹ أ: (عمر)، صح المحقق.

¹⁵⁰ أ: (والسجامية)، صح المحقق.

¹⁵¹ أ: (ابن السجلم)، صح المحقق.

¹⁵² أ: (وهو)، صح المحقق.

¹⁵³ أ: (والبريغية)، صح المحقق.

¹⁵⁴ أ: (في)، صح المحقق.

¹⁵⁵ أ: (الشعالبية)، صح المحقق.

(110). وَالْحَشْبِيَّة [199-أ] أتباع إبراهيم بن¹⁵⁸ أشتر، كان يوم لقي عبد الله بن¹⁵⁹ زياد واكثر أصحاب إبراهيم معهم الخشب، وقيل لهم الخشبية. وإنما أظننا في هذا وأشرنا¹⁶⁰ لأصول مذاهبهم الفاسدة لنعلم¹⁶¹ الباطل نتركه¹⁶² وإلا فأقوالهم تصان عنها الأقلام والمحابر والصحف والدفاتر¹⁶³ ولكن كما قيل عرفت الشر لا للشر لكن لتوقيه، ومن لا يعرف الشريعة شك أن يقع فيه نعوذ بالله من الشر وأهله.

انتهى ما وجدنا من تأليف سيد محمد بن¹⁶⁴ الحسن بن¹⁶⁵ مخلوف¹⁶⁶ على غريب الشفاء للقاضي عياض رحمه الله الجميع رحمة الله عليهم أجمعين.

تمت هذا¹⁶⁷ الكتاب في أواسط شهر رجب المرجب سنة اثني عشر والف.

¹⁵⁶ أ: (والإبراهيمية)، صح المحقق.

¹⁵⁷ أ: (الْحُمَيْسِيَّة)، ولكن لا توجد طائفة تسمى (الْحُمَيْسِيَّة) في التاريخ، والأرجح أن المؤلف ذكر اسم فرقة (الْحُمَيْسِيَّة) هنا، لأنه ذكر اسمها في الأول.

¹⁵⁸ أ: (ابن)، صح المحقق.

¹⁵⁹ أ: (ابن)، صح المحقق.

¹⁶⁰ أ: (وأشرنا)، صح المحقق.

¹⁶¹ أ: (بعلم)، صح المحقق.

¹⁶² أ: (ترك)، صح المحقق.

¹⁶³ أ: (والدفاتر)، صح المحقق.

¹⁶⁴ أ: (ابن)، صح المحقق.

¹⁶⁵ أ: (ابن)، صح المحقق.

¹⁶⁶ أ: (مخلوف)، صح المحقق.

¹⁶⁷ أ: (هذه)، صح المحقق.

3. *Zikrû'l-Fırak*'ın Tercümesi

Yardım sadece Allah'tandır.

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

(Bu risâlede) ümmetin ayrıldığı fırkalar zikredilmiştir ki bunlar Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi vesellemin bizlere bildirdiği gibi 73 tanedir.

Bil ki bid'at, kitaba, sünnete ve ümmetin icma'ına aykırı olandır. Bid'at ehli 72 fırkadır. 73'üncüsü ise Ehl-i sünnet'tir - Allah onlardan razı olsun, bizleri de onlardan kılınsın- ki Ehl-i sünnet'le birlikte sayı 73'e ulaşır.

Hz. Peygamber'in "Bu ümmet fırkalara ayrılacaktır..." hadisinin veya bunun gibi (diğer) hadislerinin hangileri kapsadığının anlaşılması ve böylece bu ilmin kavranması için, bu fırkaların usûl ve fûrû'unun (ana mezheplerin ve tâli fırkalarının) zikredilmesi gerekmektedir.

Bu fırkaların zikredilme nedeni, bunların bilinip kendilerinden sakınılması veya (verdiği) afiyet hali için Allah'a hamd edilmesidir. Bununla hakikate ulaşıp hüsrana uğrayan fâsıkların yollarına muhalif olan kimseler kast edilmektedir. Allah'tan dinde, dünyada ve âhirette afiyetin devamını ve son ana kadar Ehl-i sünnet'e muvafık bulunmayı niyaz ederiz.

(A.) ASIL FIRKALAR (ANA MEZHEPLER)

(1.) **Münâfika (Münafıklar):** Onlar zahirde Müslüman olarak görünen ve küfürlerini gizleyen kimselerdir.

(2.) **Zenâdika (Zındıklar):** Bunlara **Seneviyye** de denir.

Onların "Allah'ın yaratmasını O'ndan başkasına nispet eden kimseler" oldukları söylenir. Ve yine ilk zamanlardaki münafıkların onlar olduğu söylenir.

(3.) **Mu'attıla:** Bârî Teâlâ'nın varlığını O'na yaraşan şekilde ispat etmeyenlerdir.

(4.) **Müfteriyye (Müfterîler)**: Din ve şeriatla ilgili hususlarda [193b] kendi görüşlerinin, nefislerinin ve o aşağılık akıllarının onlara güzel gösterdiği şeylerle Allah'a iftira edenlerdir.

(5.) **Müşebbihe**: Onlar Allah Teâlâ'yı mahlûkâtına benzeten kimselerdir. Allah, hüsrana uğramış olan bu kimselerin söz konusu iddialarından çok yücedir.

(6.) **Cehmiyye**: Cehm b. Safvân'ın takipçileridir. (Cehm) görüşlerini Sümeniyye'den almış ve Allah'ın varlığı hususunda şüpheye düşmesi sebebiyle kırk gün namazı terk etmiştir. Allah bizi ondan ve onun fiillerinden korusun.

(7.) **Mürci'e**: Hemzeli ve hemzesiz olarak "tehir/ertelemek" anlamına gelen "ircâ" kökünden türemiş bir kelimedir. Çünkü onlar "İman yalnızca dille ikrardan ibarettir." şeklinde inanan ve (bu nedenle) hüsrana uğramış olan kimselerin görüşlerine rağmen ameli imandan sonraya tehir ederler.

(8.) **Râfıza**: Zeyd b. Ali'yi bırakıp onu terk eden topluluktur. Selefî eksik (nâkıs) bulan herkese "Râfizi" denir.

(9.) **Kaderiyye**: Kaderi yaratıcılarına değil kendilerine nispet edenlerdir.

(10.) **Cebriyye**: Cebriyye Kaderîlerin zıttı durumundadır. Bunlar kulların fiilleri hususunda mecbur olduklarını, baskı altında bulduklarını ve herhangi bir kesbe veya seçme özgürlüğüne sahip olmadıklarını savunanlardır.

(11.) **Havâric: Mârîka** olarak da bilinirler. Hz. Peygamber'in "Onlar isyan edip dinden çıkacaklardır..." buyurması sebebiyle bu isimle isimlendirilmişlerdir. Bunlar *on bir* fırka olup başka isimleri de vardır.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Nüsha üzerinde bu cümlenin sonunda Şîa'ya nispet edilebilecek şöyle bir ifade mevcuttur: "Görüşlerinde (Hz. Ali'yi) takip ettiklerinden (teşeyyü') dolayı (onlara) Şîa denilmesi gibi..." Ancak burada Şîa'dan değil Hâricilikten bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu kısmın, müstensih tarafından sehven ilave edildiğini düşünerek, bu kısmı oluşturduğumuz tahkikli metinden çıkardık.

(12.) **Mu‘tezile:** Kurucusu, Hasan el-Basrî'nin meclisinden ayrıldığı (i‘tizâl ettiği) için bunlara Mu‘tezile denilmiştir. Bu kişi Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl'dir.

(13.) **Harûriyye:** Harûrâ'ya nispetle böyle anılırlar. Harûrâ ise bir yer adıdır. (Bu kelime) hem medle (yani Harûrâ şeklinde), hem de medsiz (Harura şeklinde) okunabilir. Çünkü onların asıl toplandıkları yer burasıdır.

(B.) FÜRÛ‘U (ALT FIRKALAR)

Bunların furû‘u ise çoktur ve isimlendirmede iç içe geçmiş durumdadırlar. Onların işlerinin bilinmesi ve onlardan sakınılması için; onların büyük ayrılıklarını ve görüşlerini Ebû Saîd Ferec b. Lüb'den¹⁶⁹ özetle anlatacağız. Onların görüşlerine işaret etmekle yetineceğiz. Çünkü şer, ona razı olmak (onu kabul etmek) için değil, ondan sakınmak için öğrenilir.

(1.) **Sünniyye:** Onlar, Sünnet-i şerife mensup olan gruptur, [194a] Allah onlardan razı olsun, bizleri de onlardan kılınsın. Âmin. Onlar Allah Teâlâ'yı kendisine vâcip olan sıfatlarla vasıflandırmışlardır. Şüphesiz o mütekellimdir, kıyâmet günü gözlerle görülecektir, hayrın ve şerrin yaratıcısı O'dur. Her şey O'nun takdiri ve kazasıyla gerçekleşir. O'nun asla dengi veya benzeri yoktur. O her şeyi işiten (semî‘) ve her şeyi görendir (basîr).

(2.) **Münâfıka:** Küfrü gizleyen ve imanı ortaya çıkaran bir topluluktur.

(3.) **Mâniyye,** Nûn (ن) harfi ile dir. Onlara **Mâneviyye** de denilir. Onlar hayır ve şer, karanlık ve aydınlık, rûh ve nefis için iki ayrı ilâhın varlığı iddiasında bulunmuşlardır. Bunun cevabı şöyledir: Yani bu bâtil sözü iddia edenlere verilecek cevap Allah Teâlâ'nın “Allah her şeyin yaratıcısıdır.”¹⁷⁰ ve “Gökleri ve yeri

¹⁶⁹ Ebû Saîd Ferec b. Kâsım b. Ahmed b. Lüb (Leys) el-Gımatî et-Tağlibî (es-Sa‘lebî) (ö. 782/1381)

¹⁷⁰ Zümer 39/62.

yaratan Allah'a hamd olsun.”¹⁷¹ âyetleridir. Bu fırka mensupları, Mâni'ye tabi olanlardır. Allah onu kahretsin.

(4.) Mezdekiyye: Mezdek'in takipçileridir. Onlara Mezdek'in takipçileri anlamında Mezdekiyye de denir. Onlar “Dünya insanlar arasında eşittir.” inancını benimsemiş, böylece insanların mallarını, faizi ve bu gibi diğer bazı şeyleri helâl kılmışlardır. Allah onları kahretsin. Mâniyye ve Mezdekiyye İslâm'dan önce eski zamanlarda yaşamışlardır. Ancak bu ümmetten bazı fırkalar onlara nispet edilmektedir. Nûşirevân onları kendi memleketlerinde katletmiştir. Onlar müfteridirler. Allah'ın lâneti üzerlerine olsun.

(4.1.) Berâmike¹⁷² de onlardandır (Mezdekiyye'dendir). Bunlara **Zenâdika** da denilmiştir. Bundan dolayı onlar hakkında şöyle denilmiştir:

“Bir mecliste şirkten bahsedildiğinde

Mezdekoğulları'nın yüzleri parlar.

Onların yanında âyet okunduğunda

Sana Mezdek'ten hadisler getirirler.”

Onlara **Hirmâniyye** de denir ki bu isim şeddeli veya şeddesiz okunabilir.

(5.) Abdekiyye: Bunlar âdil bir imam olmaksızın veya zaruret halî olmaksızın satış ve benzeri şeylerin tümünü kendilerine haram kılmışlardır. Ancak zaruret halinde bunlar, imam olmaksızın da caizdir. Onlar “Abdek” adıyla anılan bir şahsın takipçileridir. Bunun cevabı ise, yani bu sapık fâsıkın cevabı ise Allah

¹⁷¹ En'âm 6/1.

¹⁷² Burada bir istinsah hatasının olup olmadığı bir muammadır. Zira İslâm dışı fırkalar arasında Zenâdika içerisinde ehl-i ehva içerisinde değerlendirilmeye uygun olan fırka Berâhime'dir. Ancak elimizde kesin bir malumat olmadığı için metne müdahale etmeyi uygun görmediğimizden, fırkanın adını değiştirmedik.

Teâla'nın alışverişi helâl faizi ise haram kıldığına dair âyeti¹⁷³ ile mallarımızı aranızda (bâtıl yollarla) yemeyin âyetidir.¹⁷⁴

(6.) Rûhâniyye: Ra (ﺭ) harfinin dammeli okunuşuydur. Onlar kendilerinin en yüce olan veya en alt tabakada olan melekût (gayb) âlemini seyrettiklerini; hûrîlere sarıldıklarını ve onlarla cinsî münasebette bulduklarını [194b] öne sürer ve bu gibi bazı iddialarda bulunurlar. Bunlar apaçık yalan sözlerdir. Hûrîlerle ilgili iddiaları sebebiyle Allah onları kahretsin. Bundan dolayı onlar ruhlara nispet edilmiş ve bu sebeple cennette oldukları iddia edilmiştir. Vallahi bunlar sadece delidirler.

Bunlara yani bu deli ve fâsık kişilere (şöyle) cevap verilir: “Size vadedilen, yerine getirilecektir. Ancak vaktinden önce bir şey için acele eden o şeyden mahrum olmakla cezalandırılır.”

(7.) Halîliyye: (Dostluk ve arkadaşlık anlamına gelen) “hulle” kelimesinden türemiştir. Bunlar, Allah'ın sevgisinin kendilerine galip geldiğini; Allah kimi daha çok severse onların dostu olacağını ve O'na olan dostluğundan dolayı günahların o kimselere helâl olacağını iddia ederler. Bu görüşlerinden dolayı Allah onları kahretsin. Bunun yani hayırdan nasibini almamış olan bu fâsıkların cevabı şöyledir: “Nebîler Allah'ın en şerefli mahlûkları olduğu halde günahlar onlara helâl kılınmamıştır. Peygamberler dünyadaki züht, dünyanın şehvetlerinden ve lezzetlerinden önce olduğunu; dolayısıyla bunu terk etmenin doğru olmayacağını belirtmişlerdir.” Bu sözler onlardan olan Ebî Cenb'e, Ribâh'a, Küleyb'e, Hibbân'a ve Rabî'a'ya aittir ki bu Rabî'a, (Rabî'atü'l) Adeviye değildir.

(8.) Cehliyye: Lâm harfi ile birlikte söylenir. Onlar Cehmiyye'den bir topluluktur. Onlar da Muattıla'dır. Allah onları kahretsin.

¹⁷³ Bakara 2/275.

¹⁷⁴ Bakara 2/188.

(9.) **Mudâhiyye:** Hemzeli veya hemzesiz okunur. Cehmiyye'den olup bir Müşebbihe ve Muattıla fırkasıdır.

(10.) **Mezciyye:** Za (ج) harfiyle olup (karıştırmak anlamına gelen) “mezc” kelimesinden gelir. Onlar, Allah'ın mahlûkatıyla ve mahlûkatının da Allah ile mezc olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar Cehmiyye'den olup bir Müşebbihe (fırkasıdır). Allah onları kahretsin.

(11.) **Nefyiyye:** Bunlar Nâfiye olup bir Cehmiyye ve Muattıla fırkasıdır.

(12.) **Guluvviyye:** Noktalı gayn harfi (غ) ile yazılır. Onlar da Gâlî (aşırıya giden) ve Cehmî bir fırkadır. Allah'ın cennette veya cennet dışında herhangi bir yerde görülemeyeceğini iddia etmişlerdir. Allah onların görüşlerini takbih etsin.

(13.) **Hurûciyye:** Cehmîdirler. Cennet ve cehennem ehlinin buldukları yerden asla çıkamayacaklarını öne sürmüşlerdir. Buna, yani bu fasık fırkaya cevap olarak ise “Onlar orada ebedi kalacaklardır.”¹⁷⁵ âyetidir.

(14.) **Nekîriyye:** Onlar inkârcıdırlar. Sırât, mîzân ve İsrâ'ı ve diğer buna benzer (inkârî durumunda) dalâlet gerektiren hususları [195a] inkâr ederler.

(15.) **Hişâmiyye:** Müşebbihe ve Mücessime'dendir. Hişâm b. Hakem'e ve Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî'ye¹⁷⁶ tabi olanlardır. Allah onları kahretsin.

(16.) **Haşviyye:** Haşviyye de onlardandır (yani Müşebbihe ve Mücessime'dendir).

(17.) **Kehmesiyye:** Kehmes'e tabi olanlardır. Allah onları kahretsin. Onlar hem Müşebbihe hem de Mücessime'dir.

¹⁷⁵ Ahzâb 33/65.

¹⁷⁶ Nüşha üzerinde bu isim sehven “el-Cevâlikayn” şeklinde yazılmıştır.

(18.) Zürâriyye: İlk hecesi dammeli (ذ) olarak yazılır. Zürâre b. A'yen'a tabi olanlardır. Onlar Allah'ın sıfatlarının hâdis olduğunu iddia etmişlerdir. Allah onların görüşlerini takbih etsin.

(19.) Yûnusiyye: Bunlar Yûnus b. Abdurrahman el-Kummî'nin takipçileridir. (Yûnus b. Abdurrahman) Kum'a nispetle anılır, Kum ise dammeli kaf (ك) harfiyle yazılır. Onlar Allah'ın arşa temas ettiğini iddia ederler. Onlar Mücessime'dir. Allah onları kahretsin.

(19.1.) Burgûsiyye Yûnusiyye'dendir. Bunlar Muhammed b. Îsâ'nın takipçileridir. Onun lakabı ise Kur'ân'ın hâdis olduğunu iddia etmesi sebebiyle "Burgûs"tur. Zira o, Kur'ân hakkında şöyle der: "Okunduğuna göre arazdır. Yazıldığına göre ise cisimdir." Allah'ın lâneti onun üzerine olsun.

(20.) Şeytâniyye: Muhammed b. (Ali b.)¹⁷⁷ Nu'mân'ın takipçileridir. Onun lakabı ise "Şeytânü't-Tâk"tır. O kendi ilâhlarının cismânî olmayıp insanî olduğunu öne sürmüştür. Allah'ın lâneti üzerlerine olsun.

(21.) Bedâiyye: "Bedâ" kökünden türemiş bir kelimedir ki bir fiili yaptıktan sonra kendisine başka bir fiilin zahir olması demektir. Onlar bu hususta Yahudiler gibidirler.

(22.) Za'ferâniyye: Kendisine "Za'ferânî" denilen bir adamın takipçileridirler. Bu kişi Allah'ın kelâmının (zâtından) gayrı olduğunu ve (O'nun zâtından) gayrı olan şeyin ise mahlûk olduğunu öne sürmüştür. Allah'ın lâneti üzerlerine olsun.

(22.1) Müteşârike ve **(22.2) Hulûliyye** de onlardandır (yani Za'ferâniyye'dendir). Bunlar Hristiyanların Hz. Îsâ hakkındaki iddialarının bir benzerini, Hz. Ali hakkında dile getirmişlerdir.

¹⁷⁷ Parantez içerisinde olan bu kısım nüsha üzerinde bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda Şeytâniyye'nin kurucusunun "Şeytânüttâk" adıyla bilinen Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Nu'mân el-Ahvel (ö. 160/777 [?]) olduğu kaynaklarda geçmektedir. Dolayısıyla hem tahkikli nüshada hem de tercüme ettiğimiz kısımda bu isim düzeltilmiştir. Bu hususta geniş bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, "Şeytânüttâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/104.

Onlar, Hz. Ali devrinde yaşayan bir topluluktu. Hz. Ali'nin onları diri diri yaktığı nakledilir. Öldürdükten sonra yaktığı da rivayet edilmiştir. Hüsrana uğrayan bu fâsikların akılları ne kadar da kıttır! Bunlar arasında melun Abdullah b. Sebe el-Yahûdî ve Ebü'l-Mirves de -Allah'ın lâneti ve kahrı üzerine olsun- vardı.

(23.) Beyâniyye: Bunlar Mücessimî, Hulûlî ve Râfîzîdir. Onlar altında tek nokta olan ba harfiyle (ب) ve çift nokta olan ya (ي) harfiyle yazılan Beyân b. Semî'ân'a¹⁷⁸ tabi olanlardır ki Semî'ân'ın ilk harfi fethalı (س), mim harfi ise kesrelidir (م). Bunlar, Yüce olan Allah, veçhi dışında Allah'ı helak eder demişlerdir. Bu melun kişinin sözü ne kadar da çirkindir! Allah onu kahretsin.

(24.) Zâmiyye: [195b] “Zem” kökünden türemiş olup, fethalı ve noktalı zel (ز) harfiyle birlikte yazılır. Bunlar Râfîzîlerdendir. Allah onlara lânet etsin. Hz. Peygamber'e zem (iftira) nispet etmiş ve Hz. Ali'nin Allah olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu kötü iddiaları sebebiyle Mücessimî ve Hulûlî sayılırlar.

(25.) Seneviyye: Râfîzîlerdendir. Allah'ın lâneti üzerlerine olsun. Bunlar Hz. Ali ile Hz. Peygamber'in iki ayrı ilâh olduğunu iddia etmiş ancak hangisinin önde olacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

(26.) Hamsiyye: Bunlar da Râfîzî olup Fâtıma, Hasan, Hüseyin, Ali ve Muhammed olmak üzere beş adet ilâh olduğunu öne sürmüşlerdir. Allah Teâlâ bu lânetli fâsikların sözlerinden pek yücedir.

(27.) Cenâhiyye: Bunlar Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in takipçileri olup, **Tenâsühiyye** ve **Tayyâra** olarak da bilinirler. Zira (onlara göre) Allah Teâlâ, (Ca'fer-i Tayyâr'ın) iki elini iki kanada dönüştürmüş ve o da bu kanatlar-

¹⁷⁸ Kaynaklarda bu ad Beyân b. Semî'ân olarak geçmektedir. Ancak müellif ısrarla bunun “Semi'ân” olduğunu belirtmektedir. Geniş bilgi için bk. Şerafettin Gölcük, “Beyân b. Semî'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/28-29.

la uçmuştur. Onlar ayrıca Allah'ın ruhunun Âdem'de olduğunu, sonra ondan nebîlere, sonra Hz. Hasan'a, Hz. Hüseyin'e ve İbnü'l-Hanefiyye olarak bilinen Muhammed b. Ali'ye, sonra Abdullah b. Muâviye'ye intikal ettiğini iddia etmişler; haramları da helâl kılmışlardır. Allah onları kahretsin.

(28.) Cumhûriyye: Onlardan Cumhûr adında bir adama olan tabi olanlardır. Cebrâil'in Hz. Peygamber'e yanlışlıkla vahiy getirdiğini, asıl elçinin Hz. Ali olduğunu öne sürmüşlerdir. Onlar "Tıpkı bir karganın diğer bir kargaya benzediği gibi Hz. Ali de Hz. Muhammed'e benziyordu." sözlerinden ötürü **el-Gurâbiyye** olarak da anılırlar. Allah onları kahretsin.

(29.) Sebeyye: Abdullah b. Sebe'ye tabi olanlardır. Onun Yahudi olduğu söylenir. Ayrıca Râfızilerden ilk küfre giren o olduğu söylenmektedir. Allah onlara ve ona lânet etsin. Bunlar Hz. Ali'nin nübüvvetinde Hz. Muhammed'in ortağı olduğunu; Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'ye Cebrâil'in geldiğini öne sürmüşlerdir. Bunlar müfteridirler.

(30.) Mansûriyye: Mansûrîler ise Râfızî olup Ebû Mansûr el-Kisf'e tabi olanlardır. Bu nedenle **el-Kisfiyye**¹⁷⁹ olarak da bilinirler.

(31.) Hannâfûn: O Temîmlidir. Bunlar rec'at (yeniden dünyaya geliş/mehdi) fikrine inanırlar. Zira onlara göre rec'at Hz. Ali'nin gönderilişidir. Ali ölmemiştir ve kıyâmetten önce gönderilecektir. Mehdi b. Mansûr, Mansûr adındaki bu şahsı yakmıştır. Bu şahsın birçok hezeyanı vardır ki bunlardan biri de cennet ve cehennemin [196a] biri iyi diğeri kötü iki adam olduğu veya bu dünyanın nimetinin cennet, azabının ise cehennem olduğudur. Allah onu kahretsin.

¹⁷⁹ Müellif nüsha üzerinde bu fırkanın adını "el-Keşfiyye", kurucusunun adını ise "Ebû Mansûr el-Keşf" olarak verir. Ancak bunun istinsah hatası olması kuvvetle muhtemeldir. Zira kaynaklarda kurucusu "el-Kisf", fırka adı ise "el-Kisfiyye" olarak geçmektedir. Örneğin bk. Ebû'l-Fazl Abbâs b. Mansûr es-Seksekî, *el-Burhân fî Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân*, (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, t.y.), 76-77.

(32.) Cârûdiyye: Râfîzîdirler. Cârûd'a tabi olanlardır. Hz. Ali'nin imam olduğunu, sahabilerin ise onun imamlığını terk etmeleri sebebiyle kâfir olduklarını iddia etmişlerdir. Allah onları kahretsin.

(32.1.) Muhtâriyye de onlardan (Cârûdiyye'den) olup "Keysân" lakaplı Muhtar b. Ebî 'Ubeyd'in grubudur. **Keysâniyye** işte bunlardır. Bunlar (gerçek) imamın Ali olduğunu ve kendisinden sonra imamette onun evladının layık olduğunu iddia etmişlerdir.

(33.) Kâmilîyye: Ebû Kâmil'e tabi olan Râfîzî ve İmâmî gruptur. Bunlara göre Ali imamlıkta öne çıkmayıp (hakkını yerdirdiğinden dolayı) kâfir olmuştur. Sahabe de onu imam seçmediği için kâfir olmuştur. Onlar Tenâsühîdir. Allah onları kahretsin.

(34.) Mugîriyye: Bunlar da hem Râfîzî ve hem de Sebeî olup, Mugîre b. Said el-Becelî'ye tabi olanlardır. "Becelî" değil de "el-İclî" olduğu da söylenir. Onlara göre Hz. Ali'nin ailesinden olan bir kimse kendi nefesine zulmetse hatta şirke girse dahi (âhirette) hesaba çekilmeyecektir. Bunlar Mücessimîdir. Mugîre ilk zamanlarda, Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in imâmetini savunmaktaydı. Hâlid¹⁸⁰ b. Abdullah el-Kısrî onu öldürüp ardından cesedini asmıştır.

(35.) Hattâbiyye: Ebü'l-Hattâb el-Esedî'ye tabi olanlardır. İbn Kuteybe, onun kimlerden olduğunu bilmediğini söyler. Onlar imamların nebî olduklarını iddia ederler. Bazısı ise imamların ilâh olduklarını; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Allah'ın oğulları ve O'nun sevdiği kişiler olduklarını savunmuşlar ve bunun gibi birçok saçma fikir öne sürmüşlerdir. Ayrıca haramları kendilerine helâl kılmışlardır. Allah onlara lânet etsin.

(36.) Kâsira: Noktasız sin (س) harfiyle yazılır. Bunlar, kitabını solundan almasın diye ölünün (sol) elini kırarlar. Müt'a

¹⁸⁰ Nüsha üzerinde sehven "Ca'fer" olarak istinsah edilmiştir.

nikâhını; velisiz, mehirsiz ve şahitsiz nikâhı helâl kılarlar. Bir kerede üç talakı helâl kılarlar. Onlar müfteridirler. Allah'ın lâneti üzerlerine olsun.

(37.) **Zeydiyye:** Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'e nispet edilirler. Onlar [196b] Zeyd b. Ali'nin imâm olduğunu iddia ederler. Onlar Şîi'dir. Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'den ve Hz. Ömer'den üstün gören herkes Şîi'dir.

(37.1) **Süleymâniyye**¹⁸¹ de bunlardandır (yani Zeydiyye'dendir). Bunlar **Cerîriyye** adıyla da bilinmekte olup, Süleymân b. Cerîr ez-Zeydî'ye tabi olanlardır.¹⁸²

(38.) **Ebteriyye:** (Kesîrünnevâ) Ebter'e tabi olanlardır. Bunlar, Allah'ın rahmetinden ve lütfundan asi kulun ümidini kesen kimselerdir. Denilir ki Zeydiyye aşırıya giden (gâlî) Râfızîlerin aslıdır.

(39.) **Bâtîniyye: Karâmita**, noktasız ha (ح) harfiyle yazılan **Harâmîyye**, yedi rakamına nispetle **Seb'îyye**, **Bâbekiyye**, ilk harfi dammeli ve noktalı ha (حَ) sonraki harfi ise şeddeli ra (ر) olan (**Hürremiyye**),¹⁸³ (**Muhammire**)¹⁸⁴, **Haceriyye**¹⁸⁵ ve **İsmâîliyye** bunlardandır (yani Bâtîni fırkalarındandır.) Kur'ân'ın

¹⁸¹ Bu fırka aşağıda 90. sırada sehven yeniden zikredilmiştir.

¹⁸² Müellif Süleymâniyye'yi aşağıda sehven yeniden zikretmiş ve açıklamıştır. Dolayısıyla mükerrer olmaması için bu fırka burada ayrı bir başlık altında gösterilmemiştir.

¹⁸³ Nüsha üzerinde Hurremiyye fırkası sehven zikredilmemiştir. Ancak bu bir istinsah hatasıdır. Zira metnin devamında Bâbekiyye fırkasının hemen sonrasında, Hurremiyye fırkasının adının nasıl yazıldığı ayrıntılı bir şekilde tarif edilmektedir. Dolayısıyla bu fırka ismi, tarafımızca metne ilave edilmiştir.

¹⁸⁴ Nüsha üzerinde burada Muhammire fırkası müstensih tarafından zikredilmemiştir. Ancak müellif burada Bâtîni fırkaları sıraladıktan sonra aşağıda bu fırkaları tek tek açıklamıştır. Muhammire aşağıda Bâtîni fırkalar arasında sayılıp ele alınmasına rağmen bu cümlede bu fırkanın adının zikredilmeme nedeni bir istinsah hatası olabileceği neticesine varılmıştır. Dolayısıyla bu fırka adı tarafımızca metne ilave edilmiştir.

¹⁸⁵ Bu isim "Hicriyye" olarak da okunabilir. Müellif burada zikretmiş olmasına rağmen Haceriyye fırkasını aşağıda ele almamıştır.

hem zâhirî ve hem de bâtinî bir yönü olduğunu iddia ettiklerinden dolayı onlara Bâtinî denilmiştir.

(39.1.) Karâmita: Hamdân b. Karmat'a tabi olduklarından dolayı onlara **Karmatiyye** denilir. Hamdân, münzevi bir yaşam tarzına sahip olan bir kişiydi ancak Allah onu saptırdı.

(39.2.) Harâmiyye: Haramları helâl kıldıkları için böyle anılmışlardır. Allah'ın lâneti üzerlerine olsun.

(39.3.) Seb'iyye: Onlara “Nâtıklar¹⁸⁶ (en-nüteķâ') Âdem, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ, Muhammed (s.a.v.)¹⁸⁷ ve Muhammed el-Mehdî olmak üzere yedi tanedir.” sözlerinden dolayı Seb'iyye denilmiştir.

(39.4.) Bâbekiyye: Bâbek el-Hurremî adlı kişiyle birlikte isyan ettikleri için Bâbekiyye olarak anılırlar. Bâbek yirmi sene civarında hüküm sürmüştür, daha sonra Allah onlara karşı (Müslümanlara) yardım etti (yani onları helâk etti).

(39.5.) Hürremiyye: Bâbek ile birlikte isyan ettikleri için Hürremiyye olarak isimlendirilmişlerdir. Onlar haramları ve kadınlara zorla sahip olmayı mubah kılmışlardır. Onların bir

¹⁸⁶ Bu kelime yazma üzerinde sehven lâtifler anlamında اللطفاء şeklinde yazılmıştır. Bunun istinsah hatası olduğu açıktır. Zira kaynaklarda zikredilen bilgilere göre İsmâiliyye'nin inançlarından zuhur eden bu fırkaya yedi nâtık ve yedi esasa inanmaktadır. Nâtıklar sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsa, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed ve Mehdi'dir. Esaslar ise farklıdır. Sırasıyla Hz. Âdem'in esası Hz. Şit; Hz. Nûh'un esası Sâm; Hz. İbrâhîm'in esası Hz. İsmâil ve Hz. İshak; Hz. Mûsa'nın esası Hz. Hârûn; Hz. İsâ'nın esası Şem'un; Hz. Muhammed'in esasları Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeyne'l-Âbidin, Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdik ve İsmâil b. Ca'fer es-Sâdik; Mehdi Muhammed'in esasları ise Abdullah b. Meymûn ve oğulları Ahmed ile Mahmûd, torunu 'Ubeydullah'tır. Dolayısıyla bu fırkada ilk sıralanan yedi isim için “nâtık” isminin çoğulu “nüteķa” adı kullanılmaktadır. Bk. Râzî, *el-İ'tikâdât*, 80-81; Şirvânî, *Tercümânü'l-Ümem*, 81a; Şehristânî, *el-Milel*, 1/227-228; Hasan b. Mûsa en-Nevebahtî, *Fıraku's-Şi'a* (Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012), 122. Ayrıca Seb'iyye fırkası hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Muhammed eş-Şek'a “İsmâiliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/129; Metin Yurdagür, “Devir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/232; Avni İlhan, “Bâtiniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/191.

¹⁸⁷ Yazma üzerinde buradan sonraki kısım derkenar olarak yazılmıştır.

gecesi vardır ki, bu gece kadınlı erkekli toplanır, ışıkları söndürür ve kadınlarla birlikte olurlardı. “Bu bir avdır ve helâldir.” derlerdi. Allah onlara karşı (Müslümanlara) yardım etti (yani onları ve Bâbek’i helak etti) ve o asıldı.

(39.6.) Muhammire: Kırmızı renkte elbiseler giydikleri için onlara bu isim verilmiştir.

(39.7.) (Haceriyye/Hicriyye)¹⁸⁸

(39.8.) İsmâliyye: Onlar İsmâil b. Cafer es-Sâdık’ın imâmelerini savunmaktadırlar. Onların Bâtınîyye’nin yolundan gittikleri ve bu fırkayı bazı muhaddislerin çocuklarının oluşturduğu söylenir.

(40.) Rizâmiyye: Ra harfi kesreyle (ﺯ), za harfi ise fetha ile şeddesiz (ﺯ)olarak okunur. Onlar kendilerinden biri olan Rizâm’a tabi olanlardır. Haramları kendilerine helâl kılarlar. Allah onları kahretsin.

(40.1.) Mukanna’iyye onlardandır (yani Rizâmiyye’denir). Bunlar da Mukanna’a tabi olanlardır. Bu zat Hişâm b. Hakem’dir.

(41.) Mübeyyiza: Bunlar elbiselerini beyaza boyar, haramları kendilerine helâl kılar ve namazları terk ederler. Bil ki, Allah’ın lâneti onların üzerine olsun.

(42.) Ubeydiyye: Ubeyd’in takipçileridir.

(43.) Yûnusiyye: Bunlar Yûnus en-Nemirî’ye¹⁸⁹ tabi olanlardır. Mürciidirler. Bunlar “Farzları terk etse ve hatta büyük günahları işlese bile kim İslâm’a girse, cennete girer.” derler.

¹⁸⁸ Müellif bu fırkayı yukarıda Batınî firkalar arasında saymasına rağmen aşağıda bu fırkanın adını zikretmeksizin İsmâliyye’ye geçmiştir. Bu durumun bir istinsah hatası olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu fırka adı buraya tarafımızca ilave edilmiştir.

¹⁸⁹ Müellif burada Yûnus b. Avn en-Nemirî’yi kastetmektedir. Zira Nemirî’ye nispet edilen bu fırka Yûnusiyye olarak bilinmekte olup Mürcie’nin alt kolları arasında zikredilmektedir. Geniş bilgi için bk. Sönmez Kutlu, “Mürcie”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/44.

İbrahim en-Nehâî “İrcâ fitnesi Kaderiyye'nin ve Ezârika'nın fitnesinden daha korkunçtur.” der.

(44.) Me'ârifiyye: Bunlar da Mürciîdir. “Herhangi bir söz veya amel gerekmezsin kim Allah Teâlâ'ya kalbiyle bilirse bu ona yeter.” derler. Allah onların görüşlerini takbih etsin.

(45.) Gassâniyye: Beni Gassân el-Kûfi'ye tâbi olanlardır. Onlar, “İndirilen Kur'ân'ı okuyorum ancak, onun dışındakileri reddediyorum.” derler. Allah onu kahretsin.

(46.) Cibrîliyye: Onlar, kendi imanlarının Cebrâîl ve Mikâîl'in ve mütekarribînden olan meleklerin imanı gibi olduğunu iddia ederler. İman ise onlara göre kalpte şüphe veya tekzip olsa dahi sadece dil ile ikrardır. Allah onları kahretsin.

(47.) Sevbâniyye: Peltek se (س) harfî ve vav (و) harfinden sonra tek başına ba (ب) harfî ile yazılır. Onlar (Ebû) Sevbân'a tabi olanlardır. Onlar “İman, bilgi (mârifet), ikrar ve aklın nimet veren (Allah) için vacip kıldığı şükürden ibarettir.” derler. Biz deriz ki, Allah'ın vâcip kılmasının dışında herhangi bir zorunluluk yoktur. Onlar Mürciîdirler.

(48.) Merîsiyye: Bunlar Bişr el-Merîsî'ye tabi olanlardır. Şeddeli veya kesreli olarak okunur.¹⁹⁰ Onlar Kur'ân'ın ve kulların fiillerinin mahlûk olduğunu iddia ederler. Bunlar da Mürciîdirler.¹⁹¹

(49.) Kerrâmîyye: Onlar Muhammed b. Kerrâm'ın takipçileridir. O “Remel bitişiktir, kesintiye uğramaz.”¹⁹² demiştir.

(50.) Cebriyye: Onlar, “Kul (fiillerinde) mecburdur ve baskı atındadır.” derler.

¹⁹⁰ Müellif burada “Merîsî” sözcüğündeki “ra” harfini kastetmektedir.

¹⁹¹ Derkenar burada sona ermiştir.

¹⁹² Müellifin burada neyi kastettiği bilinmemekle birlikte bu cümlede hac ibadetinde tavaf esnasında yapılan hızlı ve çalınlı yürüyüşü kastetmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bununla beraber burada bir istinsah hatası olması da muhtemeldir.

(50.1.) Şeybâniyye de onlardandır (yani Cebriyye'dendir).¹⁹³ Bunlar Şeybân b. Seleme'nin takipçileridir. "Seleme" kelimesindeki lâm (ل) harfi fethalıdır.

(51.) Ezârika: Onlar Allah'ın en şerli olan ve fitnesi en büyük olan yaratıklarıdır.

(51.1.) Muhakkime bunlardandır (yani Ezârika'dandır). Onlar Ebû Râşid Nafi' b. el-Ezrâk el-Hanefî ed-Düvelî'nin takipçileridir. Onun soyu devam etmemiştir. Kendisinden sonra onun yerine Ubeydullah b. Mâhûr geçmiştir. Bunlar kendilerine uymayan kimselerin müşrik olduğunu iddia etmişlerdir. Allah Teâlâ onları kahretsin.

(52.) Beyhesiyye: Ebû Beyhes el-Heysam b. Âmir'in takipçileridir. Câbir es-Sa'dî'nin oğlu olduğu da rivayet edilmiştir. Onlar dinin Allah'ı ikrar edip O'nu bilmekten ve resullerini ikrar etmekten (ibaret) olduğunu; satış ve benzeri (muamelatın) adil bir imamın (varlığı) dışında haram olduğunu iddia etmişlerdir. [197a]

(53.) Necdîyye: Necd b. Âmir el-Hanefî'ye tabi olanlardır. Bunlar da Ezârika gibidir ki Allah onları kahretsin.

(54.) Sufriyye: Bunlar da Ezârika gibidir. Ziyâd b. el-Asfar'a tabi olanlardır.

(55.) İbâziyye: Merre adlı mekâna nispetle anılan Abdullah b. İbâz el-Merrî'ye tabi olanlardır. Bunlar kendilerine muhalefette bulunan kişinin ne mümin ne de kâfir olduğunu söylemişlerdir.

(55.1.) Hafsiyye de onlardandır (yani İbâzîlerdendir). Hafs b. Ebû'l-Mikdâm'a tabi olanlardır. Onlar "Her kim Allah'ı bilir-se, O'ndan başkası hakkındaki küfür ona zarar vermez." derler. Allah onların görüşlerini takbih etsin.

¹⁹³ Müellif burada Cebriyye'yi kastetmiş olmalıdır. Ancak Şeybâniyye Cebriyye'ye değil de Hâricî fırkalardan Seâlîbe'ye nispet edilmektedir.

(56.) Yezîdiyye: Yezîd b. Muâviye'ye tabi olanlardır. Bunlar (Hz. Peygamber'den) sonra acemden bir resûl geleceğini ve şeriatımızı geçersiz kılacağını iddia etmiş ve böylece yalan söylemişlerdir. Allah onları kahretsin ve rezil etsin.

(57.) Acrediyye: Abdülkerîm b. Acred'e tabi olanlardır. Onlar, (İslâm'ı kabul veya reddettikleri sabit olmadıkça) çocuklardan uzak durulması ve onların İslâm'a davet edilmemesi gerektiğini öne sürerler.

(57.1.) Sa'lebiyye de onlardandır. Sa'lebe b. 'Âmir'e tabi olanlardır.

(58.) Necrâniyye: İki farklı adamla gizlice evlenen Ümmü Necrân denilen bir kadın hakkında ayrılığa düşenlerdir. Bunların bir kısmı diğer bir kısmını tekfir etmiştir.

(59.) Şekkiyye: Şek (şüphe) kelimesinden gelir. Bunlar hadde tabi tutulanların kurtuluşa erdiğini öne sürmüşlerdir. Ölüm haddi ile cezalandırılarak öldürülenler hususunda ise şüpheye düşmüşlerdir. Allah onları kahretsin.

(60.) Fudayliyye: Fudayl'e tabi olanlardır. Küçük veya büyük günah işleyen herkesi tekfir etmişlerdir. Allah onların görüşlerini takbih etsin.

(61.) Ca'feriyye: Ca'fer b. Meysere'ye¹⁹⁴ tabi olanlardır. Meysere altına iki nokta konan ya (ي) harfi ve noktasız sin (س) harfi iledir. Onlar "İçki içenlere verilen had cezası hatalıdır. Her kime içki içmesi sebebiyle her gün yüz kırbaç vurulursa, o kur-

¹⁹⁴ Burada adı geçen kişinin Mu'tezile mezhebinden Ebû Mûsa el-Murdâr'ın talebelerinden Ca'fer b. Mübeşşir olduğu kanaatindeyiz. Zira kaynaklarda Mu'tezile'nin alt fırkaları arasında Ca'feriyye adıyla iki farklı fırkadan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki Ca'fer b. el-Mübeşşir'e, diğeri ise Ca'fer b. Harb'e nispet edilmektedir. Dolayısıyla müellifin burada "Mübeşşir" adını, sehven "Meysere" şeklinde anladığı ve eserine öyle alıntıladığı anlaşılmaktadır. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/394.

tulmuş sayılır.” derler.¹⁹⁵ Onlar yalan söylemektedirler. Allah onların görüşlerini takbih etsin.

(62.) Kaderiyye: Bunlar, iyiliğin ve hayrın Allah'tan; kötülüğün ve şerrin kullardan olduğunu iddia etmiş ve böylece yalan söylemişlerdir. Allah onlara lânet etsin.

(63.) Mufavvıda da bu firkalardan biridir. Bunlar emrin (yani kâinatın yaratılmasının ve yönetilmesinin) kendilerinden (Hz. Peygamber'e, Hz. Ali'ye ve Ali'nin soyundan gelenlere) havale (tefvîz) edildiğini iddia ederler.

(64.) Vâsılıyye: Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl'e tabi olanlardır. O, kaderin olmadığını ve Allah'ın sıfatlarının bulunmadığını öne sürmüştür. Bu hüsrana uğramış kâfir ve fâsık kimselerin akılları ne kadar da zayıftır. Allah onlara lânet etsin.

(65.) Hüzeyliyye: Ebû Huzeyl [197b] el-Allâf'a tabi olanlardır. Onun birçok rezilce fikirleri vardır. Bu fikirlerinden dolayı Cübbâi ve İskâfi başta olmak üzere, diğer bazı Mu'tezilî âlimler ve şüphe ehli onu tekfir etmişlerdir.

(66.) Nazzâmiyye: İbrâhîm b. Hişâm en-Nazzâm'a tabi olanlardır. Salah ve aslah görüşünü savunmuşlardır. Allah onları kahretsin.

(67.) Üsvâriyye: Dammeli (Üsvâriyye) veya kesreli (İsvâriyye) okunur. Bunlar Ali el-Üsvârî'ye tabi olanlardır. Onlar, Allah'ın yapmayacağını bildiği veya yapmayacağını haber verdiği şeye kâdir olmadığını ancak kulların buna kâdir olduklarını iddia etmişlerdir. Onlar büyük bir hezeyan içindedir. Allah onların görüşlerini takbih eylesin. Onların görüşleri ne kadar da kötüdür!

¹⁹⁵ Burada müellifin neyi kastettiği tam olarak anlaşılammaktadır. Zira metinde birçok mühim istinsah hatası mevcuttur. Bu anlaşılmalığın ardında müstensihinin eksik veya hatalı bir yazımından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ca'feriyye'nin içkinin haddine dair görüşleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. Bağdâdi, *el-Fark*, 167-169.

(68.) İskâfiyye: Muhammed b. Abdullah el-İskâfî'ye tabi olanlardır. Bunlar zulmü Allah'a nispet ederler ki Allah bu sözden beridir, O pek yücedir. Onlar Allah çocuklara zulmedeceğini ancak akıllılara zulmetmeyeceğini iddia etmişlerdir. Allah görüşlerini takbih etsin ve yeryüzünü bunlardan arındırsın.

(69.) Eceliyye: Bunlar ölümün eceli ve rızık kestiğini öne sürerler. Bunlar yalan söylerler. Allah onları takbih etsin.

(70.) Murdâriyye: Ebî Mûsâ b. İsâ b. Sabîh'e tabi olanlardır. Lakabı "Murdâr" olup Bişr b. Mu'temir'in talebesidir. Onlar Allah'ın kadîm olmadığını ve arazın yaratıcısı (hâlık) olmadığını iddia etmişlerdir. Allah onların bu çirkin görüşlerini takbih etsin.

(71.) Sümâmiyye: Sümâme b. el-Eşres el-Kamerî'ye tabi olanlardır. O, tevellüd eden fiillerin fâilinin olmadığını, kâfirlerin cehenneme girmeyip, aksine toprağa dönüşeceklerini ve bunun gibi birçok saçmalıkları ileri sürmüşlerdir. Sümâme b. el-Eşres kâfirdi ve küfrünü gizledi. Meyhanede içki içerdi. Allah ona lânet etsin, onu zelil kılsın!

(72.) Hayyâtıyye: Noktalı ha (ح) harfiyle ve aşağıda iki nokta ile (yani ya/ح harfi ile) yazılır. Hasan b. Ebî Ömer el-Hayyât'ın¹⁹⁶ takipçileridir. Bunlar ma'dûmun şey, cevher ve araz olduğunu iddia etmişlerdir.

(73.) Câhiziyye: Amr b. Bahr el-Câhiz'in takipçileridir. Çirkin burun deliklerine ve kötü bir görünüşe sahipti. Onun hakkında şöyle denilmiştir:

"Eğer domuz bir kat daha çirkin yaratılmış olsaydı,

Kesinlikle Câhiz'den daha çirkin olmazdı.

O kendi bedenini cehenneme atan bir kişidir.

¹⁹⁶ Hayyâtıyye'nin kurucusu Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât (ö. 300/913 [?]) adlı kişidir. Müellifin burada zikrettiği isim bu isimle uyuşmamaktadır. Geniş bilgi için bk. Şerafettin Gölcük, "Ebü'l-Hüseyn Hayyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/103-105.

O kendisine bakan her gözdeki çapaktır.” [198a]¹⁹⁷

Bu melun “Allah kimseyi cehenneme sokmayacak. Bilâkis cehennem tabiatıyla ehlini (kendine) çekecektir.” demiştir. O tabiatçı biridir. Allah onu kahretsin.

(74.) Neccâriyye: Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın takipçileridir. Onlar Allah Teâlâ'nın kötülükleri yarattığı gibi kulların fiillerini yarattığını iddia ederler ve Mu'tezile gibi sıfatları nefyederler. Allah onları kahretsin.

(74.1.) Gaylâniyye de onlardan (Neccâriyye'den) olup Gaylân ed-Dımaşkî'ye tabi olanlardır. Gaylân ise ircâ ve kader görüşü arasındadır. Denilir ki kader hakkında ilk konuşan kişiler Gaylân ed-Dımaşkî, Ma'bed el-Cühenî ve Yûnus el-Esvârî'dir.

(75) Câhiliyye: Cehalete nispetle böyle anılırlar. Onlar sapmış ve saptırılmışlardır. Allah onları kahretsin. Cahiliyye'de birçok fırka birleşir. Bu fırkanın birçok ismi vardır ancak hepsi bu (manaya) dönmektedir. Çünkü bunlar ya İmâmî-Alevî, ya Havâric ya da Râfizîdir.

(75.1.) Meymûniyye onlardan (Cahiliyye'den) biridir. Meymûn b. İmrân'a tabi olanlardır.

(76.) Hamziyye: Hamza b. Edrek el-Hâricî el-Kaderî'nin takipçileridirler. Allah onun görüşünü takbih etsin.

(77.) Şu'aybiyye: Şuayb b. Muhammed'e tabi olanlardır.

(78.) Hâzimiyye: Âsım b. Hâzım'a¹⁹⁸ tabi olanlardır.

(79.) Ma'lûmiyye: Bunlar “Kim Allah'ı bütün esmâsıyla bilmezse o kâfirdir.” şeklinde inanırlar. Allah onları kahretsin.

¹⁹⁷ Bu dizeler için bk. Bağdâdî, *el-Fark*, 178.

¹⁹⁸ Hâzimiyye kaynaklarda Hâzım b. Ali'nin takipçileri olarak geçmektedir. Oysa burada müellif Hâzimiyye'nin takipçisinin adını Âsım b. Hâzım olarak vermektedir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, “Acârîde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/319.

(80.) Mechûliyye: Zikrolunan bu görüşlerden bazılarını iddia etmişlerdir.

(81.) Saltiyye: Salt b. Osmân'a tabi olanlardır. Buna Osmân b. Salt b. Ebi's-Salt da denir.

(82.) Se'âlibiyye: Sa'lebe b. Mişkân'a tabi olanlardır.

(83.) Ahnesiyye: Se'âlibiyye'den Ahnes'e tabi olanlardır.

(84.) Şeybâniyye: Şeybân b. Seleme el-Hâricî'ye tabi olanlardır. Allah onları kahretsin.

(85.) Mükremiyye: Ebû Mükrem el-İclî'ye¹⁹⁹ tabi olanlardır.

(86.) Ma'bediyye: Ma'bed b. Abdurrahman'a tabi olanlardır.

(87.) Halefiyye: Halef'e tabi olanlardır. Onlar Meymûniyye'den olup, Acrediyye'den olan Atıyye'ye²⁰⁰ tabi olanlardır. [198b]

(88.) Etrâfiyye: Şeriattan bilmedikleri hususlarda taraf ve özür sahibi kimselerdir. Bunlar Acrediyye ve Atıyye'den olup ibadet ehli kimselerdir. Ancak bu ibadet ile Allah'ın rızasını murat etmezler. Onlar "Her kim ibadetinde Allah'ın rızasını murat etmezse, ibadet etmiş olur." derler. Allah onları kahretsin.

(89.) Kümeilyiyye: Bunlar Râfizi olup, Kümeyl'e²⁰¹ nispet edilirler. Allah onları kahretsin.

(90.) Süleymâniyye: Zeydî İmâmiyye'den Süleymân b. Cerîr'e tabi olanlardır.

¹⁹⁹ Kaynaklarda Mükremiyye, Mükrem b. Abdullah el-İclî'ye tabi olanlar olarak tanıtılmaktadır. Oysa müellif burada Mükrem b. Abdullah'ın adını Ebû Mükrem olarak vermektedir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, "Seâlibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/235.

²⁰⁰ Müellif burada Atıyye b. Esved'i kastetmektedir. Geniş bilgi için bk. Öz, "Acârîde", 36/318.

²⁰¹ Müellif burada Kümeyl b. Ziyâd'ı (ö. 82/701) kastetmektedir. Geniş bilgi için bk. Öz, "Kümeyl b. Ziyâd", 26/550.

(91.) **Nâvûsiyye:** İmâmîdirler. Nâvûs'a tabi olanlardır. Allah onları kahretsin.

(92.) **Şumeytiyye:** Yahya b. Ebû Şumeyt'e tabi olanlardır. Onlar İmâmîdirler.

(93.) **'Ammâriyye:** 'Ammâr'a²⁰² tabi olanlardır.

(94.) **Mübâreke:**²⁰³ Mübârek'e tabi olanlardır.

(95.) **Mûseviyye:** Mûsâ b. Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilirler. Onun hayatta olduğuna inanırlar.

(96.) **Kat'iyye:** Bunlar da onlar gibidir. Mûsâ b. Ca'fer es-Sâdık'ın hayatta olmayıp vefat ettiğine inanırlar.

(97.) **Umeyriyye:** Umeyr b. Beyân el-'İclî'ye tabi olanlardır. Ca'fer'in imâmetini savunanlardır.

(98.) **'Abteriyye:** Onlar **Harbiyye'**dirler fakat bunlar Abteriyye olarak isimlendirilirler. Beyâniyye'den Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'ye tabi olanlardır.

(99.) **Bekriyye:** Abdülvâhid'in kız kardeşinin oğlu Bekir'e (Bekir b. Uhtü Abdülvâhid) tabi olanlardır.

(100.) **Dırâriyye:** Dırâr b. Amr'a tabi olanlardır.

(101.) **Ka'biyye:** Hayyât'ın öğrencisi Ebü'l-Kâsım el-Ka'bi'ye tabi olanlardır.

(102.) **Şehhâmiyye:** Ya'kûb b. Şehhâm'a tabi olanlardır.

²⁰² Burada Ammâr b. Mûsa kastedilmektedir. Ammâriyye, imâmetin Cafer-i Sâdık'tan sonra onun oğlu Abdullah el-Eftah'a intikal ettiğini kabul ettikleri için Eftahiyye/Fetahiyye olarak da anılmaktadırlar. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, "İmâmîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/208.

²⁰³ İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'ın kölesi Mübârek'e nispet edilen "Mübârekiyye" adlı fırka kastedilmektedir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/128.

(103.) Abbâdiyye: ‘Abbâd b. Süleymân el-Kaderî’ye tabi olanlardır. Allah onu kahretsin.

(104.) Bişriyye: Bişr b. Mu‘temir el-Mağzî’ye tabi olanlardır. Allah onu kahretsin.

(105.) Amriyye: Temimoğulları’nın kölelerinden Amr b. Îsâ’ya tabi olanlardır. Bunlar tıpkı Vâsiliyye gibidir.

(106.) Sâlihiyye: Sâlih et-Temîmî el-Hâricî’ye tabi olanlardır. Allah onu kahretsin.

(107.) Bezîgiyye: Beyâniyye’den Bezîg’e tabi olanlardır. Onlar Ca‘fer es-Sâdık için ilâhlık iddiasında bulunurlar.

(108.) Ruşeydiyye: Se‘âlibiyye’den Ruşeyd tabi olanlardır.

(109.) İbrâhîmiyye: Hamsiyye’den²⁰⁴ Şerî‘ ve Nümeyr’e tabi olanlardır. Onlar Râfîzîlerdendir. Allah onları kahretsin.

(110.) Haşebiyye: [199a] İbrâhîm b. Eşter’e tabi olanlardır. Abdullah b. Ziyad ile karşılaştıkları gün İbrahim’in taraftarlarından birçoklarının yanında odun (haşeb) vardı. Dolayısıyla onlara Haşebiyye denir.

Bâtılı bilip onu terk etmemiz için burada sözü uzattık ve (bu fırkaların) fasit bilgilerden oluşan temel görüşlerine işaret ettik. Aksi halde onların bâtil görüşlerini yazarak kalemleri, hokkaları, sayfaları ve defterleri kirlitemememiz gerekirdi. Ancak “Şerri, şer olduğu için değil, ondan korunmak için öğrendim.” derler. Her kim şeriatı bilmezse, şeriatın sınırlarını aşıp aşmadığı hususunda şüpheye düşer. Şerden ve ehlinde Allah’a sığınırız.

²⁰⁴ Müstensihin bu fırkanın adını sehven Humeysiyye olarak kaydetmiştir. Dolayısıyla “Hamsiyye” şeklindeki okunuşunun metin açısından daha anlamlı olacağı görüşündeyiz. Zira İslâm Mezhepler Tarihi literatüründe “Humeysiyye” isminde herhangi bir fırka yoktur. Kaldı ki, müellif bu grubun Râfîzî olduğunu belirtmektedir. Hamsiyye de Râfîzî ve Gâli fırkalardan biridir. Üstelik müellif, tali fırkalar arasında 26. sırada İslâm Mezhepleri Tarihi literatüründe “Muhammise” olarak bilinen fırkaya işaret ederek, “Hamsiyye” fırkasının adını vermektedir.

Seyyid Muhammed b. Hasan b. Mahlûf'un Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sının şerhi olan *Ġarîbü'ş-Şifâ* adlı telifinde bulduklarımız sona erdi. Allah onların hepsine rahmet etsin.

Bu kitap 1012 yılında mübarek Receb ayının ortalarında tamamlanmıştır. [199b]

SONUÇ

Zikrû'l-Fırak, IX/XV. yüzyılda fırak literatüründe kaleme alınmış olan küçük bir eserdir. Yaptığımız araştırmalarda Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sının şârihlerinden biri olan Muhammed b. Hasan b. Mahlûf'a ait olduğu ve Cezâyir'in batısında Magrib sınırına yakın bir bölgede yer alan Tilimsân'da kaleme alındığı tespit edilmiştir. Müellifin yaşadığı zaman dilimi ve coğrafi konum olarak değerlendirildiğinde, bu bölgede yaşayan Müslümanların amelde Mâlikî, itikatta ise Eş'arî olduğu, dolayısıyla babasına nispetle Ebekân olarak tanınan İbn Mahlûf'un bölgede yaşayan Hanbelî-Eş'arî âlimlerden dersler alarak yetiştiği tespit edilmiştir. Birçok eser kaleme alan İbn Mahlûf'un özellikle *eş-Şifâ* üzerine kaleme aldığı üç farklı şerhle tanınmıştır. Zira bu eserlerden üçüncüsü olan çeşitli sebeplere yazma nüshasına ulaşamayan *Ġarîbü's-Şifâ* adlı üçüncü şerhi ile *Zikrû'l-Fırak*, arasında bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Zira *Zikrû'l-Fırak*'ın hatime kısmında yer alan bilgilerden hareketle, bu eserin *eş-Şifâ* üzerine kaleme alınan *Ġarîbü's-Şifâ*'nın fırak bölümünden ibaret olduğu tespit edilmiştir. Ebekân'ın bu eseri kaleme alırken Ebû Saïd Ferec b. Lüb'den faydalandığını belirtmiş olmasından hareketle, *Zikrû'l-Fırak*'ın ana kaynağının İbn Lüb olduğu sonucuna varılmış; ancak İbn Lüb'e ait herhangi bir fırak risâlesine henüz ulaşamamış olması, Ebekân'ın ana kaynağı hakkındaki bilginin derin araştırmalara muhtaç bir konu olduğu hususunu pekiştirmiştir.

İçerik açısından geniş tahlil ve değerlendirmelere tabi tutulan *Zikrû'l-Fırak*'ın 73 fırka hadisi kapsamında İslâm'dan neşet eden fırkaların ortaya konulması ve fırka-i nâkiye olarak addedilen Ehl-i sünnet'in savunularak, Ehl-i sünnet dışı kalan diğer fırkaların reddedilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç bizlere müellifin bir tarihçi edasıyla değil de, ait olduğu mezhebi savunma ve diğer fırkaları reddetme amacı güden klasik bir İslâm âlimi edasıyla kaleme alındığını bizlere göstermiştir. Tasnif sistemi açısından tahlil edildiğinde, eserde 13 ana fırka, 110 tali fırka ve bu tali fırkaların bazılarında ait 21 alt fırka sıralanmıştır. Bazı fırka isimlerinin mükerrer zikredilmesi, ana fırkalar arasında sayılan bazı fırkaların tali kollar arasında yeniden sayılması, tali fırkaların ana fırkalar altında gösterilmemesi gibi tasnifte düşülen birçok hata bizlere *Zikrû'l-Fırak*'ın özensiz bir tasnife sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum, müellifin tasnifinde oldukça zorlandığını eserinin başında zikrettiği 73 rakamına da sadık kalamadığını ortaya koymuştur. Ebrekân her ne kadar bu sayıyı tutturamasa da, İslâm fırkalarını 73'le sınırlandırma amacı gütmesi sebebiyle *Zikrû'l-Fırak*'ın 73 şubeli tasnifler arasında sayılabileceği; fırkaların isimlerinden hareketle bir tasnife gittiği için şematik bir tasnifler arasında zikredilebileceği anlaşılmıştır. İslâm fırkalarının yanı sıra Zenâdika altında İslâm dışı olan fırkalara da değinmesi hasebiyle kapsamına göre fırka tasniflerinden İslâm dışı olan inançları da sıralayanlar grubunda yer almıştır.

Müellifin tasnifinin diğer makâlât türü eserlerin tasnifinden oldukça farklı ve problemlili olması ait olduğu geleneğin tespit edilmesini de zorlaştırmıştır. Ancak gemel hatlarıyla, fırka isimlerinden ve ana fırkalardan yola çıkıldığında İbn Mahlûf'un Eş'arî Fırak Geleneğinin ve Malâtî'nin tesirinde kaldığı izlenimini uyandırdığı anlaşılmıştır. Özellikle Malatî'nim Huşeyş'ten naklettiği fırka tasnif tablosunun İbn Mahlûf'un tasnifiyle bazı ortak değerler taşıması bu anlamda dikkat çeken en önemli unsur olmuştur. Eserde ayrıca diğer fırak eserlerinde çok da rastlanmayan, Sünniyye, Münâfika, Müfteriyye, Bermekiyye, Halîliyye gibi bazı ilginç fırka isimlerine yer verilmesi *Zikrû'l-Fırak*'ın dikkate değer bir eser olduğunu ortaya koymuştur.

Zikrü'l-Fırak'ın tahkik ettiğimiz Fazıl Ahmed Paşa nüshasının birçok istinsah hatası içermesinden, müstensihin Arapçasının oldukça zayıf olduğu yahut istinsah ettiği nüshanın birçok hataları ihtiva ettiği sonucuna varılmıştır. Tahkikli metinde bu hatalar minimize edilerek, tashih edilmiş, metnin orijinal haliyle ilgili dipnotlarda ayrıntılı bilgi sıralanmıştır. Tercümede ise tashih edilen metin baza alınmıştır.

Gerek IX/XV. yüzyılda Cezâyir-Magrib bölgesinde kaleme alınması ve *Ġaribü's-Şifâ* adlı şerhin bir bölümü olması hasebiyle, gerekse hem Malatî'nin ve hem de Eş'arî tasnif geleneğinin unsurlarını ihtiva etmesi ve bu anlamda bizlere adını bilmediğimiz birçok fırka hakkında kıymetli bilgiler sunması hasebiyle bu eser sahada çalışmalarda bulunan araştırmacılar için göz ardı edilmeyecek ve mutlaka değerlendirilmeye alınacak bir eser olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- el-Âmidî, Seyfüddîn. *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî. 5 cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002.
- Aruçi, Muhammed. “Muhammed b. Yûsuf Senûsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-Fırak*. thk. Muhammed Osman el-Hasan. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, t.s..
- Balcı, Ali Osman. *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Bozkurt, Nahide. “Mehdî-Billâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/377-379. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litterature (GALL)*. Leiden: E. J. Brill, 1949.
- Bulut, Halil İbrahim. “Bir Mezhepler Tarihi Klasiği Olarak Bağdâdî'nin *el-Farkı* ve Sünnî Geleneğe Katkıları”. 241-259. *Uluslararası Klasik Sempozyumu*, İstanbul 8-10 Ekim 2004, İstanbul 2008.
- Bulut, Halil İbrahim. “Şeytânüttâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/104. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Bulut, Halil İbrahim. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Ceran, İsmail. “Merîniler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/192-199. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çelebi, İlyas. “Mu‘tezile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/391-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfi'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütübi'l-Fünûn*. 2cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y..
- ed-Dihlevî, Şah Abdülaziz. *et-Tuhfetü'l-İsnâ Aşeriyye*. Kahire: y.y., 1373.
- Durmuş, Ali. “Kadıızâdelilerin İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Eserleri ve Fırka Tasnif Usulleri”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (Aralık 2020), 129-154.
- Durmuş, Ali. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. Ankara: İksad Yayınları, 2022.
- Ebû Dâvûd. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Hanîfe. *el-Âlim ve'l-Müteallim-el-Fıhu'l-Ebsat-el-Fıkhu'l-Ekber-Risâletü Ebî Hanîfe-el-Vasiyye: İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhu'l-Ekber*. BAE: Mektebetül-Furkan, 1999.
- Ebû Mutî'. Mekhûl b. el-Fazl en-Nesefî. *Kitabu'r-Redd Ale'l-Bid'a ve'l-Ehvâi'd-Dâlle*. thk. Seyit Bahçivan. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013
- Ebû Temmâm. *Bâbü'ş-Şeytân min Kitâbi'ş-Şecere*. thk. Wilfred Madelung and Paul E. Walker. Y.y.: Şebeketü Kütübi'ş-Şîa, t.y..
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

- Gölcük, Şerafettin. “Beyân b. Sem‘ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gölcük, Şerafettin. “Cehmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/23-236. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gölcük, Şerafettin. “Ebü'l-Hüseyin Hayyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/103-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Gömbeyaz, Kadir. “Fırak Literatüründe Dolaylı Ancak Etkili Bir Katkı Âmidî Tasnifini Meşhur Eden Mütakellim: Aduddüddin el-Îcî”. *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Aduddüddin el-Îcî*. ed. Eşref Altaş. 409-428. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Gömbeyaz, Kadir. “İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi - Kalhâtî Örneği”. *İslâmî İlimler Dergisi* 10/1 (2015), 149-168.
- Gömbeyaz, Kadir. “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 147-160.
- Gömbeyaz, Kadir. “İtikadî Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri”. *Uluslararası Seyfüddin Âmidî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ahmet Erkol v.d.. 269-302. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslâm Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Harizmî, Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib. *Mefâtihu'l-Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.,
- Has, Kenan. “Mezdekiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 26/523-524. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- el-İrâkî, Osman b. Abdullah el-Hanefî. *el-Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zendeka*. nşr. Yaşar Kutluay. Ankara: y.y., 1962.

- İbn Abdülatîf, Ya'kûb. *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*. haz. Halil İbrahim Bulut v.d.. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- İbn Ahmer, el-Gırnâtî Ebü'l-Velîd İsmâîl. *A'lâmü'l-Magrib ve'l-Endelüs fî Karn-i Sâmin*. thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1976.
- İbn Ebî'd-Demm, Şihâbüddin Ebü İshâk İbrâhîm b. Abdullah el-Hamedânî el-Hamevî eş-Şâfi'î el-Hamevî. *el-Fıraku'l-İslâmiyye*. thk. Seyit Bahçivan. Konya: Adal Ofset, 2007.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dîbâcü'l-müzheb*. 2 cilt. Y.y.: y.y., t.y..
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal: Dinler ve Mezhepler Tarihi*. Çev. Halil İbrahim Bulut. 3 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Me'ârif*. thk. Şevket Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y..
- İbn Mahlûf, Muhammed b. Hasan el-Ebrekân. *Zikrû'l-Fırak*. İstanbul: KöprülÜ Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, 156/2.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Keydü's-şeytân li-nefsihî kable halk-ı Âdem aleyhi's-selâm*. thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ali ed-Dımaşkî eş-Şâfi'î. *Gâyetü'n-nihâye fî tabâkâti'l-kurrâ*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Hatîb, Ebü Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Saîd b. Ahmed es-Selmânî Lisânüddîn. *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâtâ*. thk. Yûsuf Ali Tavîl. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn. *el-Ketîbetü'l-Kâmine*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983.
- İlhan, Avni. "Ebû Hâşim el-Cübbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/146-147. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İlhan, Avni. "Bâtıniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/190-194. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- el-İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer. *et-Tabsîr fi'd-Dîn*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebi'l-Hasan. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1408/1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Karafi, Bedreddin Muhammed b. Ömer b. Yahyâ b. Ömer. *Tevşihu'd-Dibâc ve Hilyetü'l-İbtihâc*. thk. Ali Ömer. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2003/1425.
- Kontbay, Hacer Yetkin. "İbn Lüb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/593-594. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kummî ve Nevbahtî. *Şii Fırkalar*. çev. Hasan Onat v.d.. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/41-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Lewinstein, Keith. *Studies in Islamic Heresiography: The Khawarij in Two Firq Traditions*. Princeton: Princeton University, 1989, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Lutfî Paşa. *Risâle fî Beyâni Asli'l-Îmân ve Cevherihi ve Sıfâtihî*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 3242.

el-Makkârî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî. *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratib*. thk. İhsân Abbâs. 8 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.

el-Malatî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman. *et-Tenbih ve'r-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*. thk. M. Z. Muhammed Azab. Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1413/1992.

en-Nevbahtî Hasan b. Mûsa. *Fıraku'ş-Şî'a*. Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012.

Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâdir*. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1980/1400.

Onat, Hasan. "Hattâbiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Öz, Mustafa. "Acârîde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Öz, Mustafa. "Gâliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/333-336. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Öz, Mustafa. "Hubbiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/66. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Öz, Mustafa. "İmâmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Öz, Mustafa; eş-Şek'a, Mustafa Muhammed. "İsmâliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

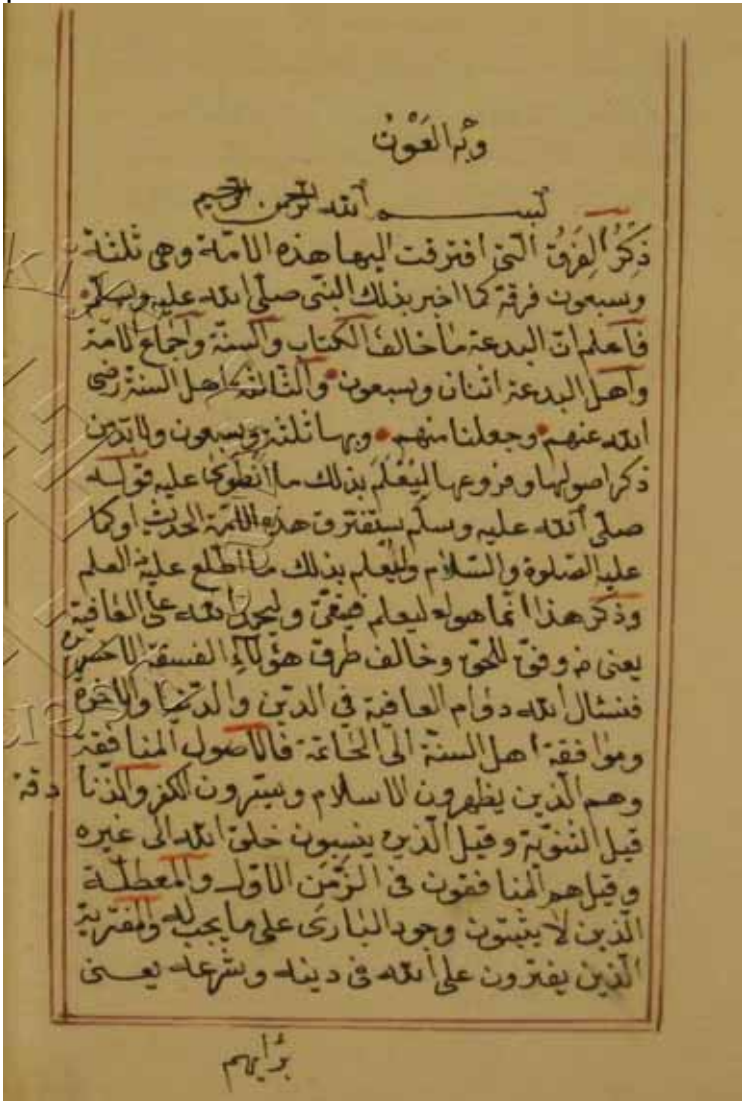
Öz, Mustafa. "Kümeyl b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/550. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

er-Râzî, Fahrüddin. *İ'tikâdât Fıraku'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.

- er-Râzî, Seyyid Cemâlüddîn Murtazâ b. Dâ'î Hasenî. *Tab-sirâtü'l-'Avâm fî Ma'rifeti Makâlâti'l-Enâm*. tsh. Abbâs İkbâl. Tahran: Matbaatü'l-Meclis, 1313.
- es-Seksekî, Ebü'l-Fazl Abbâs b. Mansûr. *el-Burhân fî Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, t.y..
- eş-Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihâl*. thk. Emir Ali Mihnâ ve Ali Hasan Fâ'ûr. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- eş-Şirvânî, Sedreddinzâde. *Tercümânü'l-Ümem*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Dâru'l-Mesnevî, 258/7.
- Öz, Mustafa. "Seâlibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öz, Mustafa; eş-Şek'a, Mustafa Muhammed. "İsmâiliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 23/128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1996.
- Salım, Mohammed Meelad. *Safiyüddin Ebu Muhammed el-Kirmanî'nin el-Kenzu'l-Hafî fî İhtiyârâti's-Safî Adlı Kitabının 115. Babının İnceleme ve Tahkiki*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018
- Tinbüktî, Ahmed Baba. *Kifâyetü'l-Muhtâc li-Ma'rifeti men leyse di'd-Dibâ.*, thk. Muhammed Mutî'. 2 cilt. Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 2000/1421.
- Tinbüktî, Ahmed Baba. *Neylü'l-İbtihâc bi-Tatrizi'd-Dibâc*. Trablus: Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 1989.
- Tirmîzî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Tunç, Cihat. "Ecel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/380-382. İstanbul: TDV yayınları, 1994.

- Tümer, Günay. “Brahmanizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/329-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Müşebbihe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Bermekîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/517-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yurdagür, Metin. “Devir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yiğit, İsmail, “Nasrîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/420-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zirikî, Hayreddin. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*. 6 cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1997.

Ek 1. Zikrül-Fırak'ın
Köprülü Nüshasının İlk ve Son Varakları

Ek 2. İbn Mahlûf'un Fırka Tasnif Tablosu

Ana Fırkalar		İbn Mahlûf'un Zikrî'l-Fırak'taki Fırka Tanım Tablosu	
		Tali Fırkalar	
1. Münâfika**	1. Sünniyye	30. Mansûriyye (Kısfıyye)	51. Ezârîka
2. Zenâdika	2. Münâfika**	31. Hanâfîn	51.L. Mubakkime
3. Mü'atîka	3. Mânîyye	32. Cârîdiyye	52. Beyheshiyye
4. Müftiriyye	4. Mezdekîyye	32.L. Mohânîyye (Kıysânîyye)	53. Nezdîyye
5. Müşebbîhe	4.1. Berâmîke (Zenâdika, Hirmaanîyye)	33. Kâmilîyye	54. Süfîyye
6. Cemhîyye	5. Abdokîyye	34. Muğrîyye	55. İbrazîyye
7. Mîrret'e	6. Râhânîyye	35. Hartâbîyye	55.L. Hâsîyye
8. Râfîza	7. Hülliyye	36. Kâsîra	56. Yezdîdiyye
9. Kaderîyye**	8. Cehlîyye	37. Zeydîyye	57. Acredîyye
10. Cebriyye**	9. Müddâbîyye	37.L. Süleymânîyye (Cerriyye)**	57.L. Sa'lebîyye (Sa'lebe b. Anır)
11. Havâric (Mârîka)	10. Mezdeyye	38. Ehterîyye	58. Necrânîyye
12. Mü'tezile	11. Neftîyye (Nâfiyye)	39. Bâtîniyye	59. Şekâkiyye
13. Harâtîyye	12. Gülvîyye	39.1. Karâmîta (Karmatîyye)	60. Fudayîyye
	13. Hurîtiyye	39.2. Harâmîyye	61. Ca ferîyye (Cafer b. Meysere)
	14. Nekrîyye	39.3. Seb'îyye	62. Kaderîyye**
	15. Hîşânîyye	39.4. Bâbekîyye	63. Mufavvuda
	16. Hîşânîyye	39.5. Hürremîyye	64. Vâşîyye
	17. Keşmesîyye	39.6. Muhamîmî	65. Hûzeylîyye
	18. Zîhrîyye	39.7. Hacerîyye/Hicriyye	66. Nazzâmîyye
	19. Yûnusîyye (Yûnus el-Kummit)	39.8. İsmâîliyye	67. Üsvârîyye
	19.1. Burgâşîyye	40. Rîzâmîyye	68. İskâfîyye
	20. Seyfîniyye	40.1. Mükannu'yye	69. Ecclîyye
	21. Bedâiyye	41. Mübcâyîza	70. Murdîatiyye
	22. Za'ferânîyye	42. Ubeydîyye	71. Sümmâniyye
	22.1. Mütesâkîke	43. Yûnusîyye (Yûnus en-Nemîr)	72. Havâtîyye
	22.2. Hülliyye	44. Me'ârfîyye	73. Cihîziyye
	23. Beyânîyye	45. Gassânîyye	74. Necerîyye
	24. Zâmîyye	46. Cibrîlîyye	74.L. Gaylânîyye
	25. Sen'evîyye	47. Seb'ânîyye	75. Cihîliyye
	26. Hamsîyye	48. Merâşîyye	75.L. Meymânîyye
	27. Cenâbîyye (Tenâşülîyye, Tayyâta)	49. İkerâmîyye	76. Hamîziyye
	28. Cumbîriyye (Gurîbiyye)	50. Cerriyye**	77. Sü'abîyye
	29. Şehîtiyye	50.L. Şeybânîyye	78. Hâzîmiyye

*Müellif bu fırkanın Beyânîyye'nin alt kolunu zikretmiş de, taklîmînde bunu Beyânîyye'nin altına koymayıp diğer fırkaları birlikte 98. sırada zikretmiştir.

**Müellif bu fırkaların mükerrem zikretmiştir. Münâfika, Kaderîyye ve Cebriyye hem ana hem de tali fırkalar arasında yer almış; Süleymânîyye hem Zeydîyye'nin altında hem de tali fırkalar arasında zikredilmiştir.

Ek 3. İbn Mahlûf'un Fırka Tasnif Tablosunun Tashihli Hali

İbn Mahlûf'un Fırka Tasnif Tablosunun Kismen Onun İzahlarına Kismen de Kanaatimize Göre Tashih Edilmiş Hali				
Sıra	Ana Fırkalar		Tali Fırkalar ve Alt Kolları	Fırka Sayısı
1.	Sünniyye (Ehl-i Sünnet)*			1
2.	Münâfıka**		1. Münâfıka**	1
3.	Zenâdika	İslâm Dışı Olanlar***	1. Mâniyye 2. Mezdekiyye: 2.1. Berâmike (Zenâdika, Hırmaniyye) 3. Yezîdiyye 4. Abdekiyye 5. Rûhâniyye 6. Halîliyye 7. Bâtıniyye: 7.1. Karâmita (Karmatiyye) 7.2. Harâmiyye 7.3. Seb'iyye 7.4. Bâbekiyye 7.5. Hürremiyye 7.6. Muhammiri 7.7. Haceriyye/Hicriyye 7.8. İsmâiliyye	15
4.	Mu'attıla			1
5.	Müfteriyye			1
6.	Müşebbihe		1. Haşviyye 2. Kehmesiyye 3. Yûnusiyye (Yûnus el-Kummi): 3.1. Burgûsiyye 4. Mübeyyiza	5
7.	Cehmiyye		1. Cehliyye 2. Mudâhiyye 3. Mezciyye 4. Nefiyye (Nâfiye) 5. Guluvviyye 6. Hurûciyye 7. Nekîriyye	7
8.	Mürci'e		1. Ubeydiyye 2. Yûnusiyye (Yûnus en-Nemirî) 3. Me'ârifiyye 4. Gassâniyye 5. Cibrîliyye 6. Sevbâniyye 7. Merîsiyye 8. Kerrâmiyye	8

9.	Râfıza	1. Hişâmiyye 2. Zürâriyye 3. Şeytâniyye 4. Bedâiyye 5. Beyâniyye: 5.1. 'Abteriyye (Harbiyye) 6. Zâmiyye 7. Seneviyye 8. Hamsiyye: 8.1. İbrâhîmiyye 9. Cenâhiyye (Tenâsühiyye, Tayyâra) 10. Cumhûriyye (Gurâbiyye) 11. Sebeiyye 12. Mansûriyye (Kisfiyye) 13. Hannâfûn 14. Cârûdiyye: 14.1. Muhtâriyye (Keysâniyye) 15. Kâmiyye 16. Mugîriyye 17. Hattâbiyye 18. Kâsira 19. Zeydiyye: 19.1. Süleymâniyye (Cerîriyye)** 20. Ebteriyye 21. Rizâmîyye: 21.1. Mukanna' iyye 22. Mufavvîda 23. Kûmeyliyye 24. Süleymâniyye (Cerîriyye)** 25. Nâvûsiyye 26. Şumeytiyye 27. 'Ammâriyye 28. Mübâreke 29. Müseviyye 31. Kat' iyye 32. 'Umeyriyye 33. Haşebiyye	36
10.	Kaderiyye**	1. Kaderiyye** 2. Sâlihîyye 3. Eceliyye	2
11.	Cebriyye**	1. Cebriyye** 2. Şeybâniyye 3. Neccâriyye: 3.1. Gaylâniyye 4. Za'ferânîyye: 4.1. Mûteşârike 4.2. Hulûliyye	5

12.	Havâric (Mârîka)	1. Ezârika: 1.1. Muhakkime 2. Beyhesiyye 3. Necdiyye 4. Sufriyye 5. İbâziyye: 5.1. Hafsiyye 6. Acrediyye: 6.1. Sa'lebiyye (Sa'lebe b. Amr) 7. Negrâniyye 8. Şekkiyye 9. Fudayliyye 10. Câhiliyye: 10.1. Meymûniyye 12. Hamziyye 13. Şu'aybiyye 14. Hâzimiyye 15. Ma'lûmiyye 16. Mechûliyye 17. Saltiyye 18. Se'âlibiyye (Sa'lebe b. Mişkân) 19. Ahnesiyye 20. Şeybâniyye 21. Mükremiyye 22. Ma'bediyye 23. Halefiyye 24. Etrâfiyye 25. Bezîgiyye 26. Ruşeydiyye	29
13.	Mu'tezile	1. Ca'feriyye (Cafer b. Meysere) 2. Vâsilhiyye 3. Hüzeyliyye 4. Nazzâmiyye 5. Üsvâriyye 6. İskâfiyye 7. Murdâriyye 8. Sümâmiyye 9. Hayyâtiyye 10. Câhiziyye 11. Bekriyye 12. Dırâriyye 13. Ka'biyye 14. Şehhâmiyye 15. Abbâdiyye 16. Bişriyye 17. Amriyye	17

14.	Harûriyye		1
Toplam Sayı			129
<p>Not: Tali fırkalar birden fazla kola ayrılmışsa sayıya dahil edilmemiştir. Ancak müellifin bir alt kol zikrettiği tali fırkaların tamamı sayıya dahil edilmiştir.</p>			
<p>*Müellif bu fırkayı tali fırkalar arasında zikretse de, bu mezhebin ana fırkalar arasında yer almasının daha uygun olduğu düşüncesiyle, tashihli tabloda bu fırka tarafımızca ana fırkalar arasında zikredilmiştir.</p>			
<p>**Bu fırkaları müellif mükerrer zikretmiştir. Ancak sayı hesaplanırken mükerrer fırkalar birer kere hesaplanmıştır.</p>			
<p>***İslâm dışı olan ve olmayan ayrımı İbn Mahlûf'un taksiminde yer almamakta olup bu taksim tarafımızca yapılmıştır.</p>			

İslâm düşünce tarihinde fırak yazıcılığının başlangıcını erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Müelliflerin kimi bir tarihçi yaklaşımıyla Peygamber'in (s.a.v.) vefatından itibaren Müslümanlar arasında siyasî-itikadî sebeplerle ortaya çıkan fırkaları, deskriptif bir yöntemle tasnif gayretine girişmiş; kimi ise bir İslâm âlimi yaklaşımıyla ait olduğu mezhebin inanç esaslarını savunma ve diğer mezheplerin düşüncelerini eleştirme gayreti içerisine girerek bu fırkaları tasnif etmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'den nakledilen Yahudi ve Hıristiyanların 71 veya 72 fırkaya ayrıldıkları, Müslümanların ise 73 fırkaya ayrılacaklarına dair hadis, tarih boyunca makâlât müelliflerinin dikkatini çekmiş, hatta bu hadiste zikredilen sayı, bazısı için belirleyici bir metot teşkil etmiştir. Dolayısıyla zamanla “'ilmü'l-makâlât ve'l-fırak” olarak isimlendirilen müstakil ve sistematik bir ilim dalı ortaya çıkmıştır.

Elinizdeki kitabın konusu olan *Zikrü'l-Fırak* adlı bu eser de IX/XV. yüzyılda bu ilim dalına ilişkin olarak kaleme alınan bir eserdir.

eISBN 978-625-6902-68-8

9 786256 902688